1964

Tiszatáj

1998. MÁRCIUS • 52. ÉVF.

519

JATE KÖZPONTI KÖNYVTÁRA

Ágh István, Fodor András,
László Aladár, Oravecz Imre versei

Lukácsy Sándor esszéje

Összeállítás az 1848-as forradalom
150. évfordulóján
(Fried István, Péter László tanulmánya,
Osztróvszky József naplója)

Diákmelléklet: Hász-Fehér Katalin
Az apostolról

3

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(szerkesztő)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

HÁSZ RÓBERT
(olvasószerkesztő; próza)

---

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, a József Attila Alapítvány,
a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.
Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Officina Nyomdaipari Oktató és Termelő Kft., Szeged.
Felelős vezető: Dr. Kékes Tiborné.
Internet-cím: http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/tiszataj/
E-mail cím: tiszataj@aida.lib.jgytf.u-szeged.hu
Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 312-670. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti a HÍRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 11991102-02102799-00000000 pénzforgalmi jelzőszámra.
Egyes szám ára: 100 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 300, fél évre 600, egész évre 1200 forint.
ISSN 0133 1167

József Attila Tudományegyetem Klasszika-filológiai Intézet Szeged

Tartalom

LII. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

1998. MÁRCIUS

ÁGH ISTVÁN: Menyegző a magasban [(első változat); (második változat)] 3
TARNAI LÁSZLÓ: Kötözhetetlen tündérvilág 6
ORAVECZ IMRE: Szajla (Verstanulmányok egy regényhez) (Rozi neném); (Lak) 8
LÁSZLÓFFY ALADÁR: A gladiátor imája; Zászlós emberek; Szépség 12
GÖMÖRI GYÖRGY: Brahms, III/3; Szélűző; Egy (még olvasó) író zsörtölődéseiből 15
LOVAS ILDIKÓ: A szénaboglya 17
FODOR ANDRÁS: Velünk és nélkülünk 24
LUKÁCSY SÁNDOR: „Nemes magyar táncom" 26

Csetri Lajos köszöntése

SZAJBÉLY MIHÁLY: Csetri Lajos 70 éves 31
TEMESI FERENC: Egy ritka ornitológusról 33

„Ma született a magyar szabadság..."

UTASSY JÓZSEF: Zúg Március 35
PÉTER LÁSZLÓ: Írók, költők Szegeden a szabadságharc forgatagában 36
OSZTRÓVSZKY JÓZSEF visszaemlékezése a szabadságharcra (1869) (Közzéteszi: Ruszoly József) 64
FRIED ISTVÁN: Népek hajnalcsillaga(?) (1848/49 sokfelől szemlélve) 78

TANULMÁNY

MILBACHER RÓBERT: Isteni Sángyim! Bájdús Jankóm! Lelkem, fattyam! 96

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

MÓSER ZOLTÁN fotói és '48-as illusztrációk a 7., 14., 16., 25., 63. és a 112. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

HÁSZ-FEHÉR KATALIN: Az apostol körül

Ágh István

Menyegző a magasban

(első változat)

Csupán az történt, hogy a nászmenetben
úgy találtam magam, akár egy odatévedt,
akinek véletlen arra visz útja, hegymagasban,
fönt, valami elkülönülő igyekezettel,
két raj között eléggé elhagyottan
kaptattam, pedig csak annyival indultam
később, amennyivel előbb a többieknél,
látszatra hozzájuk tartozom, gondolhatták,
s ha mégsem velük együtt, mi keresnivalóm
köztük? de nem kérdezte senki.

Árnyékom fölperzselte oldalt a füves partot,
szívem-lélegzetem hajszolta az erős nap,
fekete ünneplőben másztam, kioldhatatlan
nyakkendő-szorításban, torkig begombolt ingben,
ahogy másnak is viselnie kellett
a májusi dél következményeit, és mégis,
ha beleszédül, társába kapaszkodhat,
de az én rosszullétem nemcsak rám tartozik,
restellnivaló mulasztás hiányoznom
az első padban fönntartott helyemről.

Elvártam némi figyelmet, bár a vétlen
álszerepben kéjelegtem is valamelyest,
mégsem kellett volna magamra hagyni engem,
mégis csak én volnék a menyasszony édesapja,

s ilyenkor kényesebb, sérülékeny a lélek,
temetéssel vegyes, örömben özvegysége
előlegével, megértő szóra vágyik,
bezzeg, ha ismernének, nyájasan, tisztelettel...
talán a közelemben valaki észrevette,
föltartott fejem milyen gyakran fordítom hátra.

Mintha valami különös lenne mögötte,
de azt már nem tudhatták, oda tekint, ahonnan
valaha kiskorában annyira ide vágyott
a sárga kápolnához, hogy messziről lenézzen
hazájára, amint a ligetesből kisejlik
akár a viaszgyertya, elszálló fehér lánggal,
ott kezdődik most éppen az emlék föláldozása,
s képzelt jövő együttes felejtésben,
miként a zöld hegyoldal feloldódik a kékben
rejtőzködő, eloltott nappali csillagokkal.

(második változat)

Nem adatott idő a végiggondolásra,
helyemre fordultam, helyet foglaltam,
szó szerint megvívtam azért, hogy otthon
érezzem magam, legyőzve a tétovaságot,
alvajáró biztonsággal toltam a telerakott
tányért a levegőben, villogó kés-villával
telepedtem a rokonok közé, mindenki így
illeszkedett szemenként abba a tarka
hálóba, mely a hegyre terült, s nemcsak
madártávlatból látszott egységes képnek.

Összekötötte elegendő rokonszenv még
a fogásokat is egymás után és egymás mellett,
nem gondolt senki az előzményekre, ki volna
annyira önemésztő, hogy a kijevi pulykamell,
s a tejmártással áztatott csirke mögé

odaképzelje a baromfiudvart, s a gombával
töltött sertésdagadó mélyén meglássa az odvas
Bakonyerdőt, az ólat, s a lakodalmi torta
menyasszony-fehérsége alól, a nehéz krémből
kifejtse az életfa mitológiáját.

Végtére egy jelentése van a tortaszeletnek,
s a bornak a szájban, kézben az öngyújtónak,
aki hasonlatokba téved, nevetségessé válik
az összezavart idő csapdájában, derül bár
amúgy az odavetett nagyrabecsülésben,
anyanyelve elégtelen az érthető beszédhez,
ha más az előélete, észjárását megalázza
az utódok önbizalma, nem fogja föl,
hogy vesztese lett saját tulajdonának,
s mivégre ez a kedéllyel röpdöső otthonosság?

Szót se, öreg! hallgasd el ezüst bölcsességgel
fekete irigységed, ahogyan apád tette,
mikor még te is úgy képzelted,
tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség,
mint ezek a párduc-erős, eleven fiatalok,
a kivánatos test meg a hajlékony szellem
atlétái, amint ragadozó pompával
elragadtatásba ringatják egymást, s nem hiszik,
majd ők is olyanok lesznek,
akár te most velük, közöttük is külön.

Ágh István Kossuth-díjas költő, aki Nagy Lászlónak irodalomtörténeti értelemben is édesöccse, március 24-én lesz hatvanéves. Először 1963-ban publikált a Tiszatájban, gazdag poétikai színképű költészete, vallomásos, szociografikus prózája így jól ismert a Tiszatáj olvasói előtt. Kívánjuk, hogy még nagyon sok születésnapján köszönthessük!

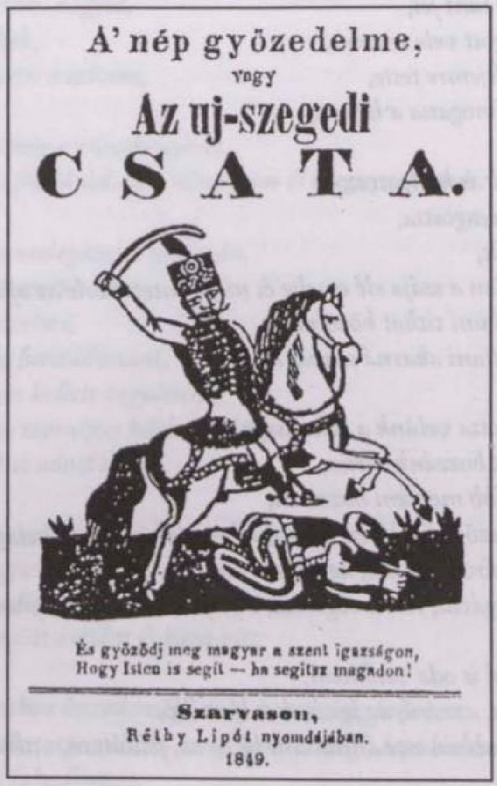
TARNAI LÁSZLÓ

Kötözhetetlen tündérvilág

Ágh Istvánnak

Miért kötözték meg a tündért?
Szállni akart szépreptű vers után
hogy a magasban átölelje
zöld selyemhajával öltöztesse
szikrázó ékszerekkel ékesítse
zablás ritmusával együtt ringjon
fej fölé magasra még magasabbra
legyen rezes glóriája a Tündér-Nap
Suhogásos kék szárnyával
terelné tengerbe a remegő csillagot
nyugodjon sziklát döngető hullámokon
békéljen tűhegyes taréjokon
Miért sunyítottak a boxerek?
Ugrásra kész szimatolták örök-pörös szád
mely nyárba öltöztette a sárba alázott mezőt
Herétszaggató foguk csorba volt
szétreccsenteni a száguldó szélkereket
hiába próbálták ördögdúcba kaparni
Fej fölött volt meglelt helye
oda teremtette Isten
Gyöngyszíve amit ijesztőpergőn dobolt
héthatáron át kerepelte
ösztöne hegyre verembe kisugárzott
a macska ugorjon kerge egerekre
állkapcsával marja szét
a ferde nyakszirteket
Szócsövekből puskát szerelt
élesbe célzott vak verebekre
tollsöprűzzék a koromsötét eget
Ki lett örök eretnek

s föloldozták egyáltalán?
Tépjék föl a harangok nyelvét
üvöltsenek ha vissza a bölcsőhöz is
belépőjegy kell annak aki oda született
Agyba szívbe ősök emlékébe mar
a kitoloncoltatás
mint a véresen születő vers
hogy elmondhassa
milyen lenne a szépre fürdetett
kötözhetetlen tündérvilág

A' nép győzedelme,
vagy
Az uj-szegedi
CSATA.

És győződj meg magyar a szent igazságon,
Hogy Isten is segit — ha segitsz magadon!

Szarvason,
Réthy Lipót nyomdájában.
1849.

ORAVECZ IMRE

Szajla

VERSTANULMÁNYOK EGY REGÉNYHEZ

Rozi neném

Magas, nagycsontú, kissé kövérkés asszony volt, apám fajtájaféle,

enyhén reszketett a keze,
ha dolgozott,
különben nem lehetett észrevenni,
csak akkor tűnt fel,
ha nem fogott vele semmit,
vagy ha a fejemre tette,
hogy megsimogassa a hajam,

ha tétlen ült és hallgatott,
az ölében nyugtatta,
de ha beszélt,
mindúntalan a szája elé emelte és megérintette vele az ajkát,
mintha valami titkot közölne,
vagy tompítani akarná szavai élét,

erősen tartotta velünk a rokonságot,
de nem járt hozzánk sűrűn,
annál inkább mentem hozzá én,
a Kusnyár-szög közelében lakott, a hegy lábánál, az útelágazásnál,
egy nagy csűrös, istállós, kertes portán,
harmadmagával, Alács sógorral, a férjével és nagylány-unokájával, Idával,

néha nappal is oda vetődtem,
vonzott Ida, a szérű, az igazi, és a lóistálló,
de leggyakrabban este állítottam be sírva, feldúltan, otthonról menekülve,

mindig azonnal ajtót nyitott és beeresztett,
először azt kérdezte a repedt cementpadlós konyhán: éhen vagy-e?
és a választ meg se várva benyúlt a vakablak-szekrénybe,
kivette a kerek kenyeret,
nagy karajt szelt belőle,
kiment vele a komrába,
megkente disznózsírral,
visszajött és ideadta,

nem faggatott, nem kérdezősködött, hogy hogy, miért,
nem foglalt állást,
nem szólt meg senkit,
nem ítélte el apámat,
kit szipogva vádoltam,
csak megértően hagyta,
hogy beszéljek,
hogy kiöntsem a szívem,

mire megettem a zsíroskenyeret,
rendszerint felszáradtak a könnyeim és megnyugodtam,

akkor vizet melegített a masinán,
és lábat mosatott velem,
éspedig vödörben,
mit mindig furcsállottam,
mert nagyon kellett vigyázni,
hogy bele ne szoruljon közben a lábam,
és szappant se adott soha,

aztán lefektetett,
és mindig gyorsan elaludtam,
de éjjel mindig fel kellett kelni és felöltözni,
mert értem jött anyám és haza vitt,

Rozi nenémben önzetlenség, jóság és szelídség lakozott,
de lényét áthatotta valami megfélemlítettség-, lapulás- és bocsánatkérésféle
mely abból fakadhatott,

hogy Alács sógor sűrűn elment mellőle Amerikába,
ha meg éppen itthon tartózkodott,
keményen bánt vele,
és két lánya közül az egyik, Rozi, Ida anyja szégyent hozott a fejére azzal,
hogy szüntelen ehetnékjében egyszer lánykorában a tulajdon füstölőjükből
[ellopta a szalonnát,
mikor pedig nagynehezen végre férjhez ment Derecskére,
olyan lusta, rendetlen asszonynak bizonyult,
hogy Gulli sógor, az ura, elcsapta.

Lak

Kerekerdő és Lencsés közti erdőség,
Búzás-völgy erősen tagolt északi oldalában,
nagyjából Pallag-pusztával szemben,
több lejtőt, tetőt, katlant, oldalvölgyet foglal magába,
és hozzátartozik az alatta elterülő, kiöblösödő rét is egészen a
[buzásvölgyi patakig,

nem ez a hivatalos neve,
hivatalosan nincsen neve,
még az erdőgazdasági üzemi térképeken sem,
a nemhivatalosat az erdészlakról kaphatta,
mely egy alacsony vállon állott az erdőszélen, a rét felett,

uralkodó fája a cser volt,
de akadt benne kiterjedt fenyves és akácos is,
telepítésből születhetett,
az őstölgyesre már csak egyetlen óriástölgy emlékeztetett,
melyet meghagytak mutatóba az erdészlak mögött,

az egykori őserdő régen eltűnt,
a helyén támadt új viszont élt és virult,
mert jó karban tartották,
Zalavári, a kerülő fáradhatatlanul járta,
és féltő gonddal vigyázott rá,

mintha a magáé lett volna,

nyáron rendszeresen pucoltatta,
télen személyesen felügyelt benne minden vágást, hordást,
és sosem hagyta elzáródni a nyiladékokat,
állandóan ültettetett, ápoltatott,
és két csemetekertet is működtetett,
hogy legyen megfelelő utánpótlás,

gyerekkoromban dolgoztam az egyikben,
különben csak hullott fáért jártam Lakban, anyámmal,
meg olyankor,
ha napszámba mentem a pallagi állami gazdaságba, kukoricát
[kapálni, vagy lucernát gyűjteni,

rajta vitt át ugyanis a kocsiút,
az iskolánál kezdődött,
és Dolyina Árnyékán keresztül kúszott fel átlósan a hegyre,
de én csak a gerincen léptem rá mindig,
hol elnyelte az erdő,
ott torkollott bele a sokkal rövidebb gyalogút,

a kocsiút a fák alatt hamar nyirkos szurdokúttá mélyült,
és ahogy ereszkedett lefelé,
egyre hevesebben dobogott a szívem,
mert mind sötétebb lett, az erdő pedig mind félelmesebb,
és csak lent könnyebbültem meg,
hol újból a felszínre jött,
és megint több fény érte,
mígnem az erdészlak előtt végleg kibújt a fák alól,

apám is ezt az utat használta,
mikor az ötvenes években a lángosi laktanyában dolgozott,
és minden nap kétszer gyalogolt át Lakon,
ha esett, ha fújt.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

A gladiátor imája

Istenem, de ijedt vagyok,
Istenem, de rémült lettem –
ha megfagyok, úgy is ragyog,
úgyis ragyog, ha megfagyok
jeges meleged mellettem.

Eszerint nem én számítok,
csak a kozmikus arányok –
beolvasztják az arcokat,
önmagukért hoznak sokat
mindezek a mutatványok.

Hiába volt minden igaz,
hiába jelenti ezt is –
testté lettem, én, a szavad,
mégsem lehet semmi szabad,
sokkal fontosabb a presztízs.

Valahányszor gyufa kercen,
valahányszor bomba robban –
kiszabadul egyik szavad
s értelmének végeszakad:
izzó kőszéndarabokban
igék égnek. Darabokban.

Én lehajtom Isten-arcom,
Te lehajtod ember-fejed –
Téged mimel, Téged szeret
a legeslegkisebb szerep,
mindig Isten-arcot öltünk
ha teremtettünk, ha öltünk.
Bevetettél magad helyett,
s Te állítod le a harcom.

Zászlós emberek

A szél, a szél, és mit remél,
betört a front, betört a szél,
betört a lobogók közé,
szaladnak is mind egyfelé
s miközben futni látszanak,
helyben rohannak, mint a vak.

A zászlók mint az emberek,
köztük megállni nem lehet.

A szél, a szél, és mit remél,
betört a kor, betört a szél,
süvölt a soraik között,
kit megfagyaszt, kit fellökött,
ki rögtön sárkányt ereget
bekapcsolni az egeket.

A szimfónikus nagy terek,
a szélben zászlós emberek.

A szél, a szél, és mit remél,
betört a baj, betört a szél,
s vannak a szélkakaskodók,
a hálás vitorláshajók
s köztük megállva valahol
van aki csupán fuldokol.

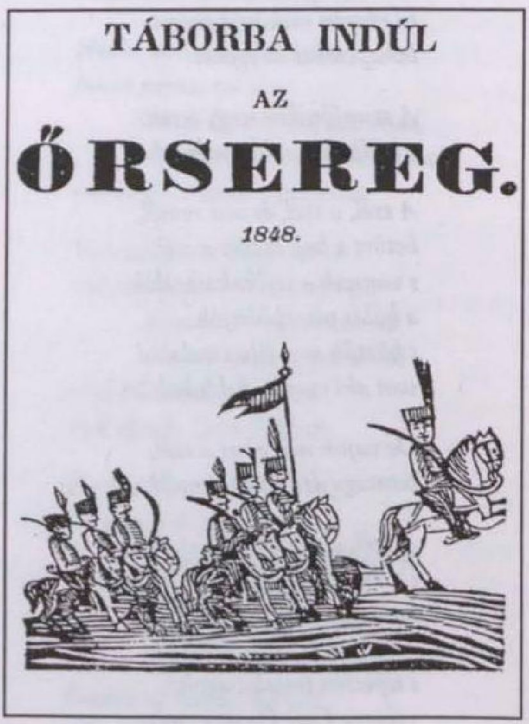
De vajon mit akar a szél,
önmaga árán mit remél?

A szél, a szél tovább szökött
s messze a szélmalmok mögött
hol nagy idők öltöznek át,
még összeszedte önmagát
s tépetten tovalovagolt:
világra Don Quijote volt...

Szépség

Kristálynyi hó
és rőt avar.
Pár percig él,
mint elfolyó vizek.

Maga az élet
mit akar?
Szép, mint a tél –
de én már nem hiszek.

GÖMÖRI GYÖRGY

Brahms, III/3

Benned, zene, az Éden vágya lüktet,
Ringat, sajog és rólunk szól a dal,
Az ember célokat magának bár kitűzhet
Hiába űzi őket (s már nem is fiatal!),
Magányán enyhíthet még egy-egy boldog óra,
S néha a zene vált vágyakat valóra.

Szélűző

negyedik napja tombol a szél
és már a csontjaimban érzem-
átfúj mindenen járni is csak lassan
araszolva lehet tőle az utcán
s hová lettek a máskor vidáman röpködő madarak?
az útonjárók ilyenkor meglehet
Szent Kristófhoz fohászkodnak vagy csak összehúzott
szemekkel állják a felbolydult elemek
dühét a hullámok bősz bakugrásait
most már talán csak a ráolvasás segít:
– szél szél szűnj meg szél bújj vissza
a démoni zsákba ahonnan a Nap
szeszélye mérge kihívott nyugodj el végre
eleget jártad léceket csapkodó táncodat
légy már veszteg bőjti szél
te jéggelbélelt óceáni szél

Egy (még olvasó) író zsörtölődéseiből

Az idő sápadt álmatlan fonnyadó asszony
de lehet piroskörmű élveteg özvegy is –
ki dönti el hogy mikor melyik?
mindegy hogy hiszek-e abban amit mondok
ha az utókor kérdéshorizontjába állít
és kiszopogat mint egy velőscsontot
minél rögeszmésebben beszélünk félre
olvasatunkat annál előkelőbben jegyzik
és minél többet írunk verebekről
annál inkább vélnek majd klasszikusnak
soraink lassan felcserélhetőek
és képeink fájdalma képtelenség
a szavak kútja lassan kiapad
a szép meg arra való hogy gyorsan elfelejtsék

Lovas Ildikó

A szénaboglya

Minden, amit megleltem, lényegtelenné vált. Hát láttál már ilyent, mondd? Hozzád fordulok, veled beszélek mindig, ennyi év után is, ha a torkomban gyűlni kezdenek a sós vizek. Tengerekké válnának, kiöntenék ezt a kis teret, amit betöltök magam körül. A mindenséget. Amiről együtt gondolkodtunk. És olyan kevés. Mert beérjük vele. Ezáltal válik sokká. Mérhetetlenné, könnyekben legalábbis. Meghalni volna jó, sóhajtom, de már ehhez sincs erőm, elfogyott minden reményem. (De e sóhajtásban még benne a füsti melankólia, édes nagyzás.) Mi lesz, mondd? Amikor már élni nehezebb – fölébredni reggel –, és nem elmúlni csöndben, kötelezettségek nélkül. Eljátszottuk ezt is a nagy életkeresésben, a kötelezettség nélküli délutánokat. Az apró konyhámban, rozoga székeimen töltött nehéz-meleg órákat. Amikor mi voltunk az egyensúly a csillagok között, mert úgy hittük. Ma meg beszélni is alig tudunk. Legfeljebb a tüzelő áráról. És nem a sós vizek árkáról a torkunkban. Ahogyan mélyülnek, akácfák tüskéjének a módjára szúrva. Torkunk a fa törzse. Hogyan történhetett ez, mondd, hogyan: az otthon sárga illatú homokjából miképpen kerülhettek a torkunkba az akácfák? És ha már itt vannak, akkor talán testünk vált homokká, és ezért nem önt ki sós víz tömegében a torkunkban felgyülemlett könnyrengeteg? Ezért múlt ki belőlünk a halál bátorsága és vette át helyét az élet – lényegtelenségeivel egyetemben? (Látja mindezt föntről valaki? Mostanában ezért fürkészem az eget; Isten, a Sors. Halottaink? Vagy magunk vagyunk? Életet adtam, gyerekem, sorsot nem adhatok – mondja anyám: és igen, még nem vagyunk egyedül, csak magunk, ráismersz a versre, a szabadkai költő hajnali töprengésére célozgatok itt bátortalanul, hisz novella ez mégiscsak, amelynek egyik mondata éppen ez: apró konyhámban, rozoga székeimen ülve fennhangon olvastuk, felállva, boldogtalan hittel: „nézd csak, tudom, hogy nincsen mibe hinnem s azt is tudom, hogy el kell mennem innen..." – és akkor azt mondtuk, hogy az irodalom birodalma a legcsodásabb dolog, az értelmezés mindenkori szabadsága okán, mert mi nem a halál eufemisztikus megfogalmazására gondoltunk akkor és ott az apró konyhában, hanem arra, hogy valóban el kell menni a városunkból. Elhagyni, szívünk szakadtával hajtani meg a mozdonyt. És most meg, ugyanúgy augusztusban, az akkor felolvasott idézetre gondolva, pontosabban megidézve egy emléket, nem a fizikai útrakelésre gondolok, hanem éppen arra, amire a költő is, látod, ez megmaradt nekünk: csodálatos dolog az irodalom. És az emlékezés is, de erről később.) Akácfa lenne a torkunk testünk homokjában? És ha a tüzelő áráról cserélünk infor-

mációt a telefonban, akkor saját éghetőségünket latolgatjuk egymás szavában? Hát mivé lettünk az emberélet útjának felén? Gyerekeinkkel magunk körül, alvásuk ritmusára csöndben lapozott könyvekkel kezünkben? Az ő fontosságuk fordítottan aránylik a mi lényegtelenségünkhöz? Óh, drága barátom, krizantémot hozz a síromra, oda a Bajai útra. De jó is lenne ebbe (ismét füsti lendülettel) beleélni magam, ha nem látnám már is fanyar mosolyod, amint mondod: „dehát én annyit azért nem éltem Szabadkán, hogy tudjam, melyik a Bajai út." Így csak folytatom a gondolatmenetet, az első flekk közepe táján leejtettet. Ha majd újra jogomban áll dönteni, választani. És tovább: de az akác hogyan ég, miként! Szakértőt kérdeztem erről – gondolhatod, hogy a végére kívánok járni a dolognak, ha már akácos tüskévé vált a torkom –, megbotránkozva nézett rám, tudatlanságnak hitte szorongásomat: „az akác ég legjobban, de hiszen tudhatnád, azzal fűtöttél egész télen, tudhatnád" – mondta, én meg félmosollyal azon töprengtem, meg lehet-e osztani, nem is a tudást, inkább az abból származó félelmet és azon túl, élhetni-e úgy, hogy magad pattogsz a kályhában még hamvadnak a hasábok, és erről senkinek tudomása. Gondolom után mutathatott rajtam a félmosoly – két mondat között használhatatlanabb vagyok, mint különben, amikor csak töprengek, összefüggéstelen mondatok a számon a fürdőszobából kijövet –, mert a szakértő folytatta: „én mindig akác után kutattam, ha igazán jóízű rostélyost akartam készíteni." Megköszöntem. Levegőt is vettem, hogy megkérdezzem, látni-e hosszú nyakamon a bőr alól kifelé türemkedő tüskéket, de aztán hagytam. Hagyni abbafelé a dolgokat a legnehezebb. Akár a telefonbeszélgetésünket: kérdeztem volna, hogy te is fával fűtöttél az elmúlt télen? Raktad magad a tűzre, reménnyel telten, otthonteremtő melegséged adva hozzá az akác pattogásához? És tavaszra elfogytál miként a fa a pincédből? De nem kérdeztem semmi ilyent, csak kinéztem az ablakon, a hegyek felé, amilyeneket te is látsz, hisz itt vagy a közelben, és azt mondtam: majd megkérdezem, itt mennyi köbmétere plusz a szállítás. Minden amit megleltem úgy vált lényegtelenné, hogy átkerült körém és belém. Vagyis az életterem és a bensőm része lett, ahogyan azt nálamnál ügyesebbek fogalmaznák. És akkor hirtelen gyűlni kezdtek a torkomban a sós vizek. Merthogy ez éppen olyan, mint amikor a varázsló eltöri pálcáját. Jelenlegi állapotomban ezt a helyzetet a következőképpen ítélem meg (bocsáss meg otromba fogalmazásomért, de egy háziasszony, mégha gimnáziumi érettségijét ott is őrzi a vasalt párnahuzatoktól balra – milyen szerencse, hogy nagy a szekrény – az idejétmúlt esküvői fényképek, könnyfakasztó gyerekszülinapok (első, második, sokadik) fotói mellett, tizenévekkel a beszéd- és írásstílust alakító magyarórák után, eltompul): a varázslóval két dolog történhet: 1. soha többé nem tud varázsolni, 2. maga válik varázslattá. Jelenlegi állapotomban még nem tudom, hogy velem melyik történt. Talán ezért is fordulok hozzád, beszélek veled, mégpedig ilyen gyatra, csapnivaló irályban (óh, drága barátom, krizantémot

hozz a síromra, oda, a Bajai útra) és tartalommal, hiszen azt már régről tudom, hogy amit nem kaptam életemben, nem kell halálomban. De, látod, mégis elragad a hév – mert az történt velem, ami a varázslóval, és nem tudom, hogy a tény – mert az –, hogy akáccá vált a torkom, a testem meg homokká, ezért aztán nem tud kitörni belőlem a könnyek sós vize, mit is jelent: nem tudok többé varázsolni, vagy én magam lettem a varázslat. A mi egyszerű kis életünkben mindkettő az élet élésének kérdése. Az 1. esetben befejezem földi pályafutásomat, a 2. esetben viszont boldog az életem. Hát érted te ezt, mondd? Ha művész lennék, alkotóművész, ebből regény lenne, annyi szent! (A szomszédasszony, akivel néha kávét iszom, azt meséli, balladaian sötét, de nem homályos, ekképpen rettentő hosszadalmas képekben, hogy az ő élete egy regény, ha valaki megírná, biztosan óriási sikere lenne, mert neki egy sorscsapás az élete, amióta csak megszületett. A múltkoriban, míg én a kávévízzel foglalkoztam, beleolvasott a levelembe, és megkérdezte, hogy tényleg az anyám mondta-e, hogy életet adtam, sorsot nem adhatok. Mintha nem volna mindegy. Ezek után képzelheted, hogy amikor vele beszélgetek, még mennyivel nagyobb távolságba kerülök az apró konyhámtól, és a mi csodálatunktól az irodalom iránt.) De így, hogy csak egy háziasszony vagyok, annak is rossz (két mondat között használhatatlan félmosollyal, különben motyogással, különös tekintettel a fürdőszobai tartózkodás befejezésére), egy háziasszony, megváltozott élettérrel és bensővel, nem regényt írok, hanem levelet.

Nem tudom, hogy azért vált-e minden lényegtelenné, mert megleltem. Mint ahogy azt sem tudtam, hogy ezt keresem, amíg rá nem akadtam. És most nagyon tanácstalan vagyok. Amíg kerestem, ácsingóztam, otthon ülve a kényelmes fotelomban, leginkább olvasmányélmények útján, és arról írtam neked a leveleket, hogy a mi városunk a legcsodálatosabb, mert a szürke egyhangúsága alatt, tespedt közvéleménye mögött vulkánok zajlanak, súlyos tragédiák, ezen tespedtség eredményeképpen a szerelmek és fájdalmak mélyebbek, a szabadság pedig, kicsinysége, zártsága okán, jobban dobol az ér falán, belesűrítve az alföldi vérbe. Vagyishogy azt gondoltam, az a város, ahol születtem és élek, a legcsodálatosabb helye a világnak, csak meg kell keresnem. És tettem is szorgalmasan, évekig. Nincs még egy háziasszony, aki annyi helytörténeti munkát elolvasott volna, mint én. Aztán hirtelenül elküldtek onnan. Vagy én jöttem? Már nem emlékszem, de az bizonyos, hogy azon a télen, amikor ez történt, és én akáchasábokkal tömtem a kályhát, hóba zárt hegyekkel magam körül, csak annyit éreztem, mintha magam is ott pattognék, égnék, gondoltam a melegtől, sós vizeknek nyoma sem volt a torkomban, de így visszagondolva úgy tűnik, akkor történt az, ami olyan, mint amikor a varázslónak eltörik a pálcája. De csak a nyáron jöttem rá, amikor felmentem a hegyre szénát gyűjteni.

Én még annyi virágot nem láttam magasodni, színesedni, sárga, lila, fehér virágokat, hosszú és erős szárral, hogy legyen erejük kitörni a szemlátomást növő haragos fű közül, erdőben igen, ott már láttam ennyit, de azok aprók voltak, belesimultak a fűbe, igaz, az selymes volt. Megadták magukat a fáknak, az erőnek, ami – azokat a lilákat, sárgákat, kékeket elnézve – nem csak elnyom, de óv is, érted te ezt, mondd? Kell lennie valami magyarázatnak, amit meglelve könnyebb lesz a sors, érthetőbbek a mindennapok. Mert a háziaszszonyok se csak a tűzhely fölé figyelnek, igenis gondolkodnak, saját magukon, a környezetükön, kapcsold csak be délelőtt a rádiódat, ha nekem nem hiszel, majd meghallod, szóval azokat az erdei virágokat nézve a márciusi tavaszban, mert akkor jártam az erdőn, fára mászni kell a gyereknek, meg levegőzni, azt gondoltam, hogy megleltem a magyarázatot, így kell csinálni, mondtam magamnak, belesimulni a tájba, elfogadva az „elrendelést", akkor széppé lesz minden és könnyűvé, csak olyan apró, bársonyos virágnak lenni. Akkoriban – noha a torkomban még nem észleltem a sós vizeket – már többször hallottam a hasábok pattogását, a fülemben, mert fűteni már nem kellett, ebből indulhattak ezek a gondolatok. Meg is nyugodtam, bár most már tudom, hogy csak azért, mert még nem láttam a virágba borult hegyoldalt. Ahhoz a nyárnak kellett eljönnie. De amikor megláttam, szénagyűjtés közben, egyszerre csak gyűlni kezdtek a sós vizek, ahogy néztem azokat az erős szárú virágokat, hát le kellett ülnöm, erőm egy csöpp se maradt, a nyugalmamnak nyoma se. Mert az erdeiek is virágok és ezek is, itt a durva szálú fű között, de nem ám elsimulók, lágyak, hanem erőteljesek, nem várják az erő védelmét, amely elnyomással is jár. Hanem maguk törekednek felfelé. Gondba estem. Akkor futott át bennem – talán összezavarodottságom miatt, ami azóta se hagy békét nekem –, hogy a télben, amíg a hasábokat raktam, olyasmi történhetett, mint amikor a varázsló eltöri a pálcáját, és ez késztetett arra, hogy valamiféle magyarázatot keressek a márciusi erdőben, aminek azonban itt és most, a nyári hegyoldalban már semmi értelme; a hosszú szárú erős virágok miatt. Ez az új helyzet egészen megzavart, hiszen azt kellett volna eldöntenem hamarjában, hogy én melyik csoportba tartozom. Mert mi van akkor, ha én a hegyoldal erős szárú virágaként egy erdőben próbálkozom? Vagy éppen fordítva, valóban erdei vagyok, de a hegyoldalban. Csak ültem ott, a zöld színű gereblyével, és zuhantam bele a tanácstalanságba, akkor kellett volna abbahagyni a gondolkodást minderről, de mondtam már neked, hagyni abbafelé a dolgokat a legnehezebb. Nem is tettem. Csak ültem ott remegő karral, mert szénát gyűjteni – különösen, ha a kaszálást sok esős nap követi – mégsem könnyű (de ha nincsenek az esős napok, föl se figyelhetek a hegyoldal virágaira, hiszen idő kellett szárba szökkenésükhöz), és akkor valami vigasztaló jutott eszembe: az, hogy találtam valamit, amin elindulhatok, vagyis hát ezek szerint mindent megleltem ebben a hegyekkel borított, erdőségekkel tarkított tájban. És éppen ebben a pillanat-

ban – most már pontosan emlékszem –, ennél a gondolatnál vágott belém, hogy velem a télen olyasmi történt, mint amikor a varázsló eltöri a pálcáját. Visszafelé kezdett rohanni minden. És sós vizek kezdtek gyűlni a torkomban. Akkor hát ezek a buta gondolatok a virágok körül csak előjátékai voltak amannak, utólagos megtörténéssel? Dehát az élet nem irodalom, hogy a feszültség fokozása érdekében elejtjük, majd felvesszük a történet fonalát, akkor adva magyarázatot a hőssel történtekre, amikor az irodalmi eljárás megköveteli, az életet érteni kell, hogy élni lehessen.

Minden, amit megleltem, lényegtelenné vált, mert nem értettem. Hát láttál már ilyent, mondd? Hozzád fordulok, veled beszélek mindig, ennyi év után is, ha a torkomban gyűlni kezdenek a sós vizek. Hát így kezdtek gyűlni. Mi lesz, mondd? Amikor már élni nehezebb – fölébredni reggel –, és nem elmúlni csöndben, kötelezettségek nélkül. Eljátszottuk ezt is. A kötelezettségek nélküli délutánokat. Konyháink már nem aprók, hiszen gyerekek ugrálnak bennük.

Minden, amit megleltem, úgy vált lényegtelenné, hogy átkerült körém és belém. Ez történt ott fönt a hegyen, amikor egészen másról, hát igen, mégha nevetséges is, az erdei és mezei virágokról gondolkodtam, „elrendelésem", lényegem keresése céljából, mert a háziasszonyok se csak a tűzhely fölé figyelnek. És akkor hirtelen gyűlni kezdtek a torkomban a sós vizek. Mert ha minden, amit meglelünk, lényegtelenné válik, mégha olyképpen is, hogy önmagunkká lényegül át, mégiscsak éppen olyan, mint amikor a varázsló eltöri pálcáját. De – ismersz, tudhatod –, nem is ennyi az egész. Mert ez még csakcsak elmondható lett volna a telefonba, ennyitől még lehet sírni, kiönthetne sós víz módjára a torkunkban felgyülemlett könnyrengeteg. Ami gátat szab, az az akáccá lett torok és a homokká vált test. Az otthon sárga illatú homokjából torkunkba került akácfák, ez nehezít meg mindent, ezért múlt ki belőlünk a halál bátorsága és vette át helyét az élet, lényegtelenségeivel egyetemben. De ahhoz viszont érteni kellene, nem lenne szabad, hogy össze-vissza adódjanak a magyarázatok. Például – mint az előbb írtam is –, utólag. Jelenlegi állapotomban ezt a helyzetet a következőképpen ítélem meg: nem tudom, hogy 1. soha többé nem tud varázsolni (a földi pályafutás vége), 2. maga vált varázslattá (boldog az élet), nem tudom továbbá, hogy átkerülve a hegyek közé, és így meglelve mindent, erdei vagy mezei (gyöngén simuló vagy erősen feltörő) értelmezését kell adnom magamnak, és nem tudom azt sem, hogy mihez kezdjek az akáctüskékkel a torkomban. Mit keresnek ott, ha már elhagytam a tájukat is? Vagy ilyképpen kell megőrizni valamit? Hogy közben saját éghetőségünket latolgatjuk? Túlontúl sok ez egy magamfajta háziasszonynak, mégha a gondolkodó fajtába sorolom is magam. Gyönge vagyok én ehhez. Látod, az elején még azt írtam, hogy ez egy novella, hiszen annak idején írogattunk, de aztán csak egy levél lett belőle. Próbáltam megkeresni magamban azt a gyönyörűséget, amit a füsti melankólia szerzett annak idején, objektív lírájá-

ban meglévő belső feszültségeivel vagy regényei szerelmes hőseinek sóhajaival, de már nem megy. Elnehezült a homoktól a testem.

Lennie kell mégis valaminek, ami ha változtatni nem is, de továbblendíteni képes. Talán ha – gondolatban – visszatérek oda, az apró konyhába, a nehézmeleg órákhoz, megérint a csillagok közti egyensúly érzése. Azt írtam fentebb, ha művész lennék, alkotóművész, regényt faragnék mindebből. Az jutott eszembe – persze ez mit sem változtat azon, hogy hétköznapi vagyok, amolyan olvasgatni szerető fajta –, hogy ha az a varázsló egy művész lenne, akkor a 2. eset szerint ő maga válna művészetté. És ami az egyszerű életben a boldogság, az a művészetben a tökéletesség. A teljes azonosulás. Nem éghetőség, hanem elégés. Ám egyik esetben sincs tovább. Ekképpen az élet önmagát védő reakciója lenne az a belső nyugtalanság, amit a minden, amit megleltem lényegtelenné vált-féle érzés kiváltott? Időhúzás... De mi van az 1. számú esettel? Előfordulhat egy alkotóval, hogy többé nem tud alkotni, amiként egy hétköznapival, hogy nem tud élni? Bár elérhetetlen távolságban egymástól, a két dolog ugyanazt jelenti. Hol van azonban itt az élet önmagát védő reakciója? Mi váltja ki a mégiscsak tovább csinálni-féle parancsot? Talán az ok keresése. Ugyanúgy az éghetőség vizsgálata révén, de az elégésig való keservesebb úttal. Időhúzás... És akkor még mindig nem tudni, mit is jelent az, hogy a varázsló eltöri a pálcáját. A keleti bölcsek szerint egyik nagy hiba, ha a következményt tartjuk az oknak. Az 1. és 2. eset csak következmény. Vissza a hegyre.

Leültem egy boglya tövébe, elébe támasztva egy villa. Ha ez egy kép volna, akkor a villa árnyéka lenne a középpont, amit a boglyára vet, abban az árnyékban fókuszálódnának a minden meglelésének egymásba érő kérdései. Könyvet is vittem magammal, úgy üldögéltem. A széna illata nehéz volt, mint apró konyhám levegője. Körülöttem erdőkkel borított hegyek, torkomban meg az akác tüskéi. Akácfa volt a torkom-testem homokjában, már bele is nyugodtam, csak érteni nem értettem. És akkor, ahogy ott ültem, pörgetve a könyv lapjait – ebből már semmi nem húz ki engem, soha nem fogok tudni mást tenni, mint csodálatosan egymás mellé rakott szavakban keresni válaszokat hétköznapian egyszerű létemet feszítő furcsa erőkre –, találtam valamit, ami segíthet, talán, amikor majd újra telefonon beszélünk egymással és a tüzelő áráról vagy a gyerekek előmeneteléről vagy a télire elrakott uborkák ideális méretéről cserélünk információt: „Mondd, láttad-e a pusztát nyári délben, mikor kövéren sárgállik nyugalma és sárga minden, mily hideg-fehéren villan ezüst-szikrát a sárga szalma?" Mert abban biztos vagyok, hogy az egyetlen dolog, amit örökké magunkkal hordozunk, az a biztos-boldog játék, hogy olyképpen értelmezzük az irodalmat, ahogyan jólesik nekünk, és egyképpen esik jól, ezt kihallottam a telefonból, a nehéz lélegzetvételedből. Tudom – egyszerűen és szilárdul –, hogy neked is az üt szöget a fejedben, hogy miért hideg-fehéren villan a sárga szalma a nyári délben. És most hanyagul, ahogyan akkori-

ban is tettük, fittyet hányva irodalomelméletnek- történetnek, magunkhoz igazítjuk ezt a csodaellentétet, a minden sárgában hideg- fehéren villanó szalmát. Teszem ezt a hegyek közt egy szénaboglya tövében.

Hunyd le a szemed te is. Látod már a pusztát? Amilyenek otthon, úgy. Betörve, megművelve, tanyákkal, azok körül akácossal. Hát csak ennyi. Neked és nekem ezért villan hideg-fehéren. Mert hunyt szemmel látjuk, itt, a hegyek között, ahol olyképpen érezzük jól magunkat, ahogy ott soha nem tudtuk. Ez az, amikor a varázsló eltöri pálcáját: mindent meglelve a hegyek között, hunyt szemünk előtt betört pusztáink akácokkal körülvett tanyái jelennek meg. Együtt e kettőtől kezdenek gyűlni torkunkban a sós vizek. Ha egy ottani szalmakazal tövében ülnénk, semmit se meglelve, csak sárga lenne minden, hiányozna a gyönyörű ellenpont, a hideg-fehér, ha kép lenne mindez, hiányozna róla a villa nyelének árnyéka a szénaboglyán. Így viszont megvan. Mindent megleltünk. Most már csak azt kellene tudni, hogy az 1. vagy a 2. eset forog fönn (az erdő vagy mező virága éppen ennek függvénye). Úgy képzelem, lassan tűnni kezdenek az akácok tüskéi torkomból, testem homokja elnedvesül, mert befogadhatja a sós vizeket, most, hogy megvan a magyarázat, ez megtörténhet. Nem azt mondom persze, hogy immár nem akácfa a torkunk testünk homokjában, csak azt, hogy belénk épült, és nem szúr tovább. Hagyjuk, hogy így legyen. Tudom, hogy ez még nem elég, hiszen nem tudunk semmit saját éghetőségünkről, ami pedig föltétele annak, hogy megtudjuk, az 1. vagy 2. eset-e a miénk. De ezt nem szabad bántani. Az éghetőség felmérésének egyetlen útja a tüzelés, fa esetében a kivágás, majd hasábokban kályhába helyezés. Ahogyan tettem én, és éreztem a hangodban, hogy te is, magunkat rakva a tűzre, reménnyel telten, otthonteremtő melegségünk adva hozzá az akác pattogásához. De ez nem jó, így nem jó. Vigyázni kell, a testünkben itt a hegyek közt kinőtt akácra, óvni kell, mert nélküle nem lesz módunk megtudni, volt-e egyáltalán valami „elrendelés" abban, hogy megleltünk mindent. Amikor érezni kezdtem, hogy torkom szúrja a tüskéje, lényegtelennek tűnt minden, amit megleltem. De most, hogy ebben a levélben megjártam ezt az „utat", másként tűnik. Éppen ellenkezőleg. Nem éghetőségünket mérlegelni, hanem éghetetlenségünkért tenni. Mint annak a balladának a hőse, aki mindent eltűr, csak azt nem, hogy akácosát bántsák; mert akácfái nélkül elfújja őt a szél. Ilyen egyszerű. Hát mi legyen a varázslóval? Csak attól függ, hogy elhiszi-e azt, hogy a „hétköznap fontosabb mint a csoda".

FODOR ANDRÁS

Velünk és nélkülünk

Vörösss Lászlónak

A változás új kosztra szoktatott,
sok rizsa-eledellel étetett.
Kipróbált tyúkanyók
mindig csak maguk fele söprő
oltalmas szárnyai alatt, lám,
megfészkelődik,
nyüzsögve tolong
a táplált új tenyészet.

Magabízón csak egymás közt csipog.
Hallják-e vagy se,
idétlenül is
vidáman kukorékol.

Nótáikat fújva, dehogy
fordulnak hátra, ők
hálistennek a
népes-nemzetes
majorságfelvigyázók
ügyeletét örökre kinőtték.

Sorsfordító múlt
szellemeit idéző,
fátumait űző,
tanulságaival tusakodó
és mindenféle ásatag tragizmus
szószólóira már az ő szemük vak,
fülük süket.

A vers abból a termésből való, amelyen a költő halála előtt dolgozott.

S végtére, ha
az idő így telik be
velünk és nélkülünk,
minket elődöket milyennek
írna le a Tanú pátosza?

– Baráti sokaságotokból
mindig akad, ki úgy
jelenül meg, akár
a hellén istenek,
az Olymposon épp
avagy Ida hegyén.
Csak hát alattatok egyre
képlékenyebbé,
foghatatlanabbá
lett Hellász.
És bizony, lent a versengés mezőin
dórnak, akhájnak lenni már
nagyobb sikk, mint görögnek.

1997. VI. 19.

Lukácsy Sándor

„Nemes magyar táncom"

Nemes magyar táncom! ki ősi nyelvünkkel
S ruhánkkal jöttél ki dicső nemzetünkkel,
.....
Ím a külső népek hámulják díszedet,
S tulajdon nemzeted nem becsül tégedet.

Igaza volt Csokonainak, amikor ezzel a panaszos felkiáltással fejezte be a somogyi farsangolók báljának leírását a *Dorottyá*ban. A XVIII. század végére megfogyatkozott a magyar nyelv, magyar viselet és magyar tánc becse s használata. A hazafiak úgy érezték: valamit tenni kell!

Költőink azt tették, hogy magasztalták a magyar táncot, és lecsepülték az idegent. Nagy János a kozák táncot: „Egyik lábát magasan hányja-veti a legény, Társa pediglen búsul, mint kövesse azt szegény... Én pedig ezt szarkatáncnak inkább merném mondani, mert ezek is így ugrálnak, amint gyakran láthatni." Pálóczi Horváth Ádám szerint: „A franc tánc mind megédes, mind szeles a német, Nincsen mutációja, mind egytül varr hímet. Melancholis az anglus szövevényes lánca, Csak az ugrós magyar tánc a Szent Dávid tánca." Az efféle vélekedés – kirekesztő ízlésnek s a nemzeti öndicséretnek a jele – hangot kapott Berzsenyinél is (akiről tudjuk, hogy szívesen nézegette a táncoló parasztok mulatságát):

A német hármas lépéssel lejtve kering le...
A gallus fellengve szökik...
A magyar egy Pindár....
Ember az, aki magyar tánchoz jól terme, örüljön!

A tánc „a népek lelkét s nemzetek ízleteit" festi, a magyar tánc a magyarét, ezért nem szabad veszendőbe hagyni – elterjedt vélemény volt abban a korban, de korántsem általános. A magyar tánc kiszorult az előkelők termeiből, sokak szemében értetlenül nézett kuriózummá vált.

Érdekes bizonysága ennek Szép János véleménye, mely eddig, úgy látszik, elkerülte a magyar tánctörténet kutatóinak figyelmét.

Szép Jánosról nem sokat tudunk, születésének és halálának évét sem ismerjük. Szinnyei életrajzi lexikona csupán annyit közöl róla, hogy 1794 és 1810 között Szombathelyen volt tanár, majd Kassán és Jászberényben folytatta pedagógusi működését. Magyar és latin verseket szerzett, lefordította Julius Caesar munkáit. Főműve az első magyarul írt esztétika, melyet Szerdahelyi György pesti egyetemi professzor néhány évvel korábban latinul megjelent opusából fordított vagy inkább dolgozott át anyanyelvére, a kétkötetes könyvet egy kötetre rövidítve: *Aesthetika avagy a jó ízlésnek a szépség Filosofiájából fejtegetett tudománya*, Szombathely, 1794.

A „negyedik könyv"-ben szerzőnk „a különbféleségnek egyeztetéséről" szól. Mindjárt az első fejezetben, Szerdahelyit fordítva, a következőket írja: „A dolgok különb-

félesége kelletlen és unalmas lészen, ha csak öszve nem egyeztetik. Mert valamint az egyformaság és hosszas együgyüség unalmat szerez, úgy az egyetlen különbféleség, midőn az érzéseket, elmét és annak képeit ide s tova rángotja, untatja magát." Ehhez az esztétikai szabályhoz a lap alapján a következő példát fűzi Szép János: „E regula ellen hibáznak a magyar táncosok, kik a magyar táncban előforduló különbféleséghez kívántató egyenlőséget ritkán vagy sohasem tartják meg: ez keresztbe járja, ama kerékbe forog, emez másodmagával ugrál, midőn amaz párjával csendesen forgolódik, ismét más pedig magányosan közibek ugorván mind a két párt félre taszítja – hová kell ennél nagyobb egyenetlenség? Van a magyar táncban elegendő különbféleség, mellyet a lábaknak s kezeknek sokféle forgatásik tesznek, hogy tehát ez a különbféleség tessék s gyönyörködtessen, szükség, hogy azt valamelly kellemetes egyformaság kedveltesse, melly akkor történne meg, ha minden táncosok egyidőben, azaz egyszerre egyforma figurákat, mozdulásokat tennének: így osztán az emberek ugyan el nem unnák nézni, mert szép volna, de a táncolók kifáradnak. Hiába tudniillik ebben is a magyar tánc, hogy ha egyszer elkezdődik, minden nyúgovás, pihenés nélkül sokáig tart. Lám a németek minden fordulásra megnyugosznak. Innét nem csudálom, hogy a közönséges táncpalotákban magyar ifjaink magyar nóta helyett németet kívánnak húzatni, kik közül – midőn én egyet megszóllétottam, mondván: Mért kíván öcsém uram német nótát? – felele: Mert nehéz a magyar tánc. Igen szükséges volna tehát, hogy kik a magyar tánc reguláinak öszveszedésében foglalatoskodnak, azok közé elegyétendő pauzákra számot tartanának."

Szerdahelyi könyvében ezt a lapalji jegyzetet nem találjuk meg, a vélemény tehát Szép Jánosé. Ő az első, aki a magyar tánc illanó jelenségét, ha még oly röviden is, tudományos vizsgálódás – vagy inkább ítélkezés – tárgyává tette.

Mint megfigyelőre nem is panaszkodhatunk rá: azt emeli ki a magyar tánc tulajdonságaiból, ami egyik lényeges vonása, megkülönböztető jegye: a kötetlen szerkezetű, szabadon variálódó előadásmódot s a reá annyira jellemző szilajságot, melyet az úri „közönséges táncpaloták" ifjai nemigen bírnak lélegzettel. Leírni tudta, megértenie azonban nem sikerült a magyar tánc szépségét: rendetlen mozdulatok zavart egyvelegének bélyegezte azt, ami a harmónia bonyolultabb formája; szabályos alakzatokba kívánta rögzíteni azt, amit egyenlősíteni tilt a táncosok temperamentuma és a nemzeti jelleg. Érdekes, hogy a cipszer lelkész, Glatz Jakab, aki egy 1799-ben névtelenül megjelent honismertető munkájába *(Freymüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland)* szőtte bele megfigyeléseit a magyar táncról, több megértést mutatott „különbféleség"-ei iránt, mint a Dunántúlon honos esztéta. A magyarok táncát – írja Glatz Jakab – „nem szabad semmiféle szoros szabályhoz sem kötni, ámbár a mozdulatok nem lesznek szabálytalanok... Merem állítani, hogy nincs még egy nép, melynek nemzeti tánca oly jól kifejezné sajátos nemzeti jellemét, mint a magyaroké".

Szép János értetlenségének oka nyilván az elvont esztétikai kategóriákba merevült ízlés, nem pedig a hazafiatlanság. Hisz érezhetjük soraiból, szeretné ő, ha kelete volna a nemzeti táncnak (különben nem kíváncsiskodnék, hogy mért nem járják), s ugyan miért hozakodnék elő javaslatával az „egyenetlenség" megregulázására, ha nem azért, mert megnemesítve akarja bevezetni a magyar lejtést a „fentebb" tánchelyekre?

Megjegyzésének utolsó mondata, mely „a magyar tánc reguláinak öszveszedésében" foglalatoskodókra utal, mintha azt sejtetné, hogy már ekkor, a XVIII. század utolsó évtizedében történtek kísérletek népi táncelemek összegyűjtésére s azok felhasználásával nemzeti társastánc kialakítására. Az 1790. évi hazafias fellángolás, a nemzeti jelszavakat

hangoztató nemesi ellenzéki mozgalom hangulatában és különösen a királyi korona Budára kisérésének társadalmi eseményei között, a díszelgő bandériumok fényes találkozóin jól el tudjuk képzelni efféle ötlet felröppenését. S amikor három évtized múlva Balla Károly színész közzé teszi a *Tudományos Gyűjtemény* 1823. évi hetedik füzetében az első nagyobb tanulmányt *A Magyar nemzeti Táncról,* szemléletében is, reformáló, szabályozó igyekezetében is mintha Szép János hevenyészett javaslatát visszhangozná.

Balla Károly roppant tudós dolgozatot írt. A tánc definíciójával kezdi; korábbi alkalmasint nincs magyar nyelven: „A tánc nem egyéb, mint azon tanúlt testmozgás, melly által a lélek vigadása, dal vagy muzsikai tactusokba jelentődik ki." A továbbiakban Jubálról, Dávid királyról, Szent Ceciliáról épp úgy szót ejt, mint Balambérról, a honfoglalásról és a mohácsi vészről, és csak ezután tér rá voltaképpeni tárgyára. Felpanaszolja, hogy a magyar tánc „szinte mint az Aesopus szajkója a pávák közzül, számkivettetett a nemesebb társaságokból", sőt már a falusiak is elhanyagolják. Ennél is nagyobb baj, hogy táncunk elkorcsosodott: külföldi illemmesterek idegen divatok „lábozat"-ait (figuráit) vegyítették belé. „Sőt még azt is megtették aztán, hogy a valódi lelkes testmozgásokat kihagyták, minthogy azok csendesebbek valának, a tarkabarkákat pedig bevették és megtartották." Balla Károly ugyanis úgy véli, hogy csak a *lassú* az eredeti magyar tánc, a *frisses,* „mellynek nemcsak hangjai, de gyűlölt neve is ellenkezik a lassú méltóságával, nem egyéb, mint korcsosítás", és mélyen elszomorodik azon, „hogy magunk közzül is alig van ezer közt egy, aki száz rugdalódzásokat, fertelmes testfintorgásokat, keresztbe-kocsba vágott szelességet ne keverne az elfelejtett s csak hébe-hóba pengő sarkantyú nagyságos ütése közé".

Ma már nehéz volna eldönteni, hogy Balla Károly mikor a „szelesség"-et, a *friss* táncot ily mereven elutasítja, valóságos idegenszerűségeket kárhoztatott-e, vagy pedig olyan sajátságot is, amely eredeti magyar, csak éppen ő nem érezte annak. Annyi azonban nyilvánvaló, hogy Balla is, akárcsak Szép János, megrendszabályozni törekedett a magyar táncot, korlátok közé szorítani a szabad csapongást. Ezt tették szerinte mind „a mái pallérozottabb nemzetek, kiknek táncok eleinte szinte darabos és rendetlen vala", ezért „igyekeztek táncaikat kipallérozni s határok közé szorítani". Szükséges tehát „a magyar táncot olly rendbe szedni, hogy az a muzsika méltóságának megfelelvén, kiirtatna belőle mindaz, ami a nemzeti bélyeg nagyságát alacsonyítni látszik: s lenne egy *Nemzeti korlátos tánc,* melly a nemes társaságokba, idővel pedig az idegenek előtt is lábra kaphatna..."

Ez a szabályozott magyar tánc legyen – javasolja Balla Károly – „egyenes de nem feszes; könnyű, de nem szabad; bátor, de nem szemtelen; víg, de nem pajkos; rátartós, de nem gőggös", és álljon két részből: „csendes és sebes lassú"-ból. „úgy hogy *minden lábozat csendes, erőltetés és rugdalódzás nélkül való illendő mozgásokból állván, sarkantyúpengéssel fejeződne bé. A szépnem hasonló lábozatokat tenne, s végződvén a kiszabott lábozatok és forgások, vége lenne a táncnak is.* Nem úgy, mint a mai táncba, hol a muzsikus tetszése szerént kit-kit addig zaklathat, míg a vonóját le nem teszi."

Balla Károly tehát zárt formát tervezett, s valami hasonló járhatott Szép János eszében is, midőn a „minden nyúgovás, pihenés nélkül sokáig" tartó virtusos magyar táncot akarta – talán inkább egészségi, mint esztétikai okból – német módra komótossá szelídíteni. Más is gondolkodott így; a magyar tánc „a kimüvelődött részre való nézve igen fárasztó lévén, csak a megszokott kerengő fog a nép kedvelt tánca maradni" – írta Szentpétery József (*Tudományos Gyűjtemény,* 1833). Csokonai azonban éppen ellenkező véleményt vallott:

Csak a magyar tánc az, mely sohasem jára
A jó egészségnek semmi ártalmára,
Mivel mérsékelve mozgatván bennünket,
Frissíti elménket, testünket, vérünket.

Balla Károlynak egy csepp kétsége sem volt táncreformja elvének helyessége iránt, hiszen azt maga a „nemzetiség" súgta meg neki; a kételkedőknek ezt vágta a szemükbe: „vagy nincs megfogásod a muzsikáról, vagy nem vagy magyar"; s ha mégis hajlandó vitatkozni – amikor eszébe jut, hogy Berzsenyi is a szabados magyar táncot dicsőítette versében: „Titkos törvényit mesterség nem szedi rendbe, Csak maga szab törvényt, s lelkesedése határt" – ha tehát vitába ereszkedik, jó nagy filozófiai feneket kerít érvelésének: „...a szabadság használása csak ott szép, ahol egy másik szabadnak szabadságába nem vágok. Lehetetlen pedig mind ez, hogy a magát mutatni akaró táncos minden másokat a tánchelytől meg ne fosszon, elég lévén egy keresztbe-kocsba ugráló egy szobába, mind az, hogy rendetlenségben álljon a szabadság. Ahol határtalan a szabadság, nincs ott szabadság."

Ekként meggyőzettetvén az összes lehetséges ellenfél, már csak a megvalósítás módját kell kieszelni. Érezhető, hogy az egyesületek erejét felismerő kor, Széchenyi kora felé haladunk, Balla Károly ugyanis „Eggyesület" felállítását javasolja, mely „a nevezetesebb magyar táncosokat megkeresvén előtte mindeniket megtáncoltatná, s mindeniknek figuráiból az előadottakhoz képest kiválogatandók volnának azok, mellyek a magyar muzsika lelkével leginkább megegyeznének". Az így összegyűjtött elemekből alkotná meg „egy evégre kirendelt táncmester" a magyar báli társastáncot, mely egy végső próbán jóváhagyatván, az egyesület gondoskodnék betaníttatásáról és elterjesztéséről.

„Melly Egyesület felállása eránt már lépések is tétettek." Ezekről a lépésekről nincs semmi tudomásunk; idő múltán valami mégis kisarjadt Balla Károly tervezgetéséből: két évtizeddel tanulmányának megjelenése után, 1842-ben Szőllősy Szabó Lajos „hazánk lelkes hölgyeinek" ajánlva kiadta *Körtáncát*, melyet a nemzet míveltjei – ha nem is az értekezőtől tanácsolt cirkalmas konszenzus útján – a magukénak és magyarnak ismertek el, lelkesen roptak, és – ezt már egészen Balla Károly szájaíze szerint – pengették hozzá a sarkantyút.

Erről a körtáncról igen elismerően nyilatkozott Czuczor Gergely, az *Athenaeum* 1843. évfolyamában. Szakértőnek tudhatta magát; *Magyar tánc* címmel már 1828-ban közzé tett egy népies verset. Ez más, mint a magyar tánc szokásos lírai magasztalásai. Czuczor tanköltemény t írt (s ez unikumnak számít): jól pergő dalstrófákban tanította a falusi legényeket, hogyan kell járni a csárdást.

A mell feszüljön előre,
Fent járjon a fő,
Büszkén emelkedjék a váll,
Mint Mátratető.
Karcsú derék, hajlós tagok,
Fürge ficke láb,
Teszik csinossá a táncot,
Másképen faháb.

Zengedez már a hegedű,
Kezdjük el tehát,

Üssük össze bokáinkat,
Pontban, egyiránt.
Előbb jobbra, aztán balra
Hármat ugorjunk,
De a nótával egy húron
Pengjen sarkantyúnk.

No most hátra fogunk lépni,
De jól vigyázzunk,
S ha egy szakasz nóta lejár,
Megint itt álljunk,
Helyes deli testállásban
Tapsolhat a kéz,
De egyszerre, mert különben
A zűrzavar kész...

– aki megfogadja e tanácsokat, úgy ropja majd a magyar táncot, mint a törökverő Kinizsi a csata után.

Bár így lenne! De sajnos – ezt már a tanulmányíró állapítja meg az *Athenaeum*ban – a magyar „idegen tollakkal cifrált, idegen szózaton éneklő madárfaj" lett; táncvigalmainkban „volt esttől hajnalig keringés, volt kalamajka, volt vágtatás, volt akármi más, csak magyar tánc nem"; a pesti színház rossz példát ad, mert pódiumán „van térdcsiszolás, sarkoncsúszkálás, terpeszkedés, itt egy kozákos figura, ott egy balettből orzott fogás, s a jó isten tudja, mi lábficamító bakszökellés" – csak kívánni lehet, hogy a Szőllősy-féle körtánc elterjedjen, mert az „olly nemzeties bélyegű, olly könnyű lebegésű s olly delien büszke, hogy finnyásabb idegent is képes kielégíteni". Ne feledjük: „a tánc némileg visszatükrözi a nemzet belső jellemét" – legyen tehát magyar!

A mind általánosabbá vált nemzetesítő törekvés hatalmas energiákat szabadított fel, figyelme nagyra és kicsinyre egyaránt kiterjedt, a reformkor nem lehetett el táncreform nélkül. S a buzgalom nem is volt eredménytelen: a nemzeti tánc terjedt, divatozott, Csokonai panasza apránként okafogyottá lett. A költői táncleírások sorát pedig klaszszikusan betetőzte (itt-ott Czuczor strófáira emlékeztetve) Arany Jánosé (*Öldöklő angyal*, töredék 1851-ből): „...élénkül a zene, Vidámul a tánc is vele... És majd közelb, majd távolabb Jár a legény – míg, mintegy díjul, A szép arával összesímul. Művészi lépteit kimérve Majd bal felé, majd jobb felé..."

De vaj mikép írhassam én le,
Oh nemzetem, szép táncodat!
Busúlni és vigadni, mint te,
Tud-e más nép az ég alatt?
Ezt látni kell és érzeni,
Mint a magyar szív érezi...

Csetri Lajos köszöntése

Szajbély Mihály

Csetri Lajos 70 éves

Nem nagyon tudok elképzelni embert, aki nála jobban gyűlölné az ünneplést és az ünnepi laudációkat, ezért aztán hadd meséljek először is arról, hogyan lett Csetriből híres ember. 1970 tavasza volt, sőt lassan nyara, utolsó tanítási hét az iskolában, ültünk páran harmadikosok a Ságvári gimnázium KISZ-szobájában, lyukas óra volt, untuk az iskolát az év végi felelésekkel együtt és vártuk a nyarat, kint meg csepergett a langyos eső és mi azt játszottuk, hogy híres embert kell mondani, ugye tetszenek ismerni ezt, az egyik fordulóban éppen Cs-vel. Először csak úgy pattognak a nevek Csajkovszkijtól Csiky Gergelyig, majd lassan kifogyni kezdtünk, egyre hosszabb és elmélyültebb hallgatások következtek, amikor egyszer csak azt mondtam, hogy Csetri. Csetri Lajos. A többség felhördült: *Az ki?* Pontosan én sem tudtam, a Tiszatájból ismertem a nevét, Déry Tiborról és Németh László drámájának szegedi ősbemutatójáról írt azon a tavaszon, szerencsére ott volt Székely Magdi, itt van az egyetemen és szokott írni, mondta, hát akkor nagynehezen elfogadták és így lett Csetriből híres ember a Ságvári gimnázium KISZ-szobájában, 1970 tavaszán.

Akkor még nem tudtam, hogy Csetrit ismerem is, pedig Csetrit Szegeden még az is ismeri, aki nem ismeri, legfeljebb nem tud róla, hogy ismeri. Csetri ugyanis idestova negyven éve végzi minden nap szokásos sétáját a városban, hatalmas koponya, vastag szemüveg, jellegzetes járás, esetenként hátul összekulcsolt kéz. Mondom, Csetrit Szegeden mindenki ismeri, a boltosok meg különösen, mert Csetri lelkes beszerző, csúnya árut aligha mernek neki adni, mert rettentő mérges tud ám lenni, egyszer tanúja voltam annak, amikor egy ugrifüles tanulólány a nagyáruházban be akarta csomagolni neki a felvágott végét is, hát mit mondjak, a végén nem csomagolta be, azóta már biztosan családanya és három gyermeke van, de a felvágott végét biztosan nem csomagolja be azóta se senkinek.

Csetriről egyébként mindig csak anekdotákat hallottam mondani, rosszat senkitől soha, sem hallgatóktól, sem kollégáktól, még a háta mögött is dicsérik, ami szakmánkban legalábbis meglepő. Az általa irányított doktori iskolához eddig tizenhárom alprogram csatlakozott a bölcsészkaron, tizenhárom mentalitásban és tudományfelfogásban erősen eltérő alprogramvezetővel. Nem hiszem, hogy rajta kívül bárki képes lett volna e példás (és példa nélkül álló!) összefogás megteremtésére. Másként fogalmazva Csetri Lajos teljesítménye minden vitán és rosszmájon felül áll, pedig élete és tudományos pályája éppen nem volt mentes a kényszerű karamboloktól. A morbid humor nem idegen tőle, ezért aztán biztosan nem veszi rossz néven, ha azt mondom, hogy igazi szerencséje csak egyszer volt, 1956 őszén, amikor a forradalmi napokat a budakeszi tüdőszanatóriumban tölthette, még a lehetőségétől is távol annak, hogy valami olyasmit tegyen, amiért később megtorlásban lehetett volna része. Ekkortájt mondta neki egyébként az orvos, hogy Csetrikém, nem operálom meg magát, mert ott maradna a műtőasztalon, így meg szépen nyugodtan, sétálgatva elélhet még pár évet.

Csetri azóta sétál, és köszöni, jól érzi magát.

Imádja például a rajzfilmeket és Karl May indiántörténeteit. *Berzsenyi ódaköltészete 1808-ig* című kandidátusi disszertációját, mely némileg átdolgozott formában *Nem sokaság, hanem lélek* (Bp. 1986) című tanulmánykötetének gerincét alkotja, pár hónap alatt ütötte bele egyenesen az írógépbe, de ha kezdődött a Foxi Maxi a jugó tévében (a hetvenes évek vége táján ott minden este volt rajzfilm-blokk), akkor talán még a mondatot is képes volt félbehagyni. És amikor már látszott a munka vége, akkor azt mondta nekem, komoly tudományát bámuló komoly tudományos ösztöndíjas gyakornokának, hogy édes öregem, ha végzek, akkor egy darabig csak a Winnetout fogom olvasni.

Nagyon sokat és sok mindent ellestem tőle életemben, de a leghálásabb talán ezért a mondatért vagyok neki, mert belőle lazaságot tanultam és öniróniát, meg hogy féljek azoktól, akik olyan rémesen komolyan veszik a tudományukat meg a tiszta forrást, hogy csak lehúzott redőny mögött mernek odaülni mondjuk a *Vészhelyzet* elé, amiről egyébként nem tudom, hogy Csetri megnézte-e valaha is.

A tüdőbetegség mögött háború volt és hadifogság, következménye pedig későn induló tudományos pálya lett. Közel járt már a harminchoz, mire első írása, egy kritika, megjelent a Tiszatájban, ahol azután 1959-től kezdve jelentkezett viszonylagos rendszerességgel recenziókkal és vitacikkekkel. A Somogyi Könyvtárban dolgozott ekkortájt, egészen 1963-ig, amikor Szauder József tanársegédi (!) helyet teremtett az akkor éppen harmincöt éves Csetri Lajos számára az Ady-téri irodalomtörténeti tanszéken. Merényi Oszkár egyébként az 1979-ben megjelent Berzsenyi kritikai kiadás jegyzeteiben még mindig tanársegédként emlegette őt, pedig Csetri akkor már docens volt, és jellemző rá, hogy miközben majd száz oldalon sorolta a vaskos könyv kéziratának hibáit lektori jelentésében, *ezt* a tévedést nem tartotta szükségesnek kijavíttatni.

A egyetemen érdeklődése először az irodalomelmélet és az esztétika kérdései felé fordult, néhány igen fontos tanulmányt publikált Lukács Györgyről, valamint a stílus fogalmairól, az „örök stílusok", a korstílusok és a stílusirányzatok problematikájáról. Igen jó kapcsolatot alakított ki eközben az MTA Irodalomtudományi Intézetében Nyírő Lajos vezetésével működő irodalomelméleti kutatócsoporttal, a régi *Kritika* című folyóirat körével, mely Magyarországon először ütött rést az ortodox marxista irodalomfelfogás, az örök realizmus és a tükrözéselméletek falán. Néhány évvel később azonban a kultúrpolitika megelégelte e modern és szabad szellemű kutatásokat, Csetrinek pedig ismét váltania kellett. Amikor a *Kritika* 1972-ben a leszámolás győzedelmes záróakkordjaként Pándi Pál kezébe került, ő már az irodalomelmélet és az esztétika túlzottan is aktuálisnak bizonyult kérdéseinek kutatása helyett az irodalomtörténet területére húzódott kényszerűen vissza.

Hamarosan megszületett első irodalomtörténeti tanulmányain azonban a kényszernek semmi nyoma, érdeklődését valóban megragadta a magyar felvilágosodás irodalmának problematikája. Első e témakörbe vágó tanulmányai 1969-ben jelentek meg, Kazinczynak *A tanítvány* című verséről, illetve Buczy Emilről és az Erdélyi Múzeum irodalomszemléletéről. Bekapcsolódott az Irodalomtudományi Intézet 1970-ben megalakult XVIII. századi kutatásokkal foglalkozó csoportjának munkájába, és nagyívű tanulmányt közölt az ott folyó munka első eredményeit bemutató, Szauder József és Tarnai Andor által szerkesztett *Irodalom és felvilágosodás* (Bp. 1974) című kötetben a kor hazai irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól. Terjedelmét tekintve szinte kisebb könyvnyi írása szakmai körökben osztatlan elismerésre talált. E filozófia- nyelv- és irodalomtörténet határmezsgyéjén található kérdéskörhöz az övéhez hasonló, az egyes tudományterületeken felülemelkedő nézőpontból és szintetizáló igénnyel, ráadá-

sul a kor európai jelenségeinek fölényes ismeretében korábban senki sem nyúlt hozzá. Azóta sem. A következő évtizedekben, Berzsenyiről szóló kutatásainak lezárása után figyelmét elsősorban a 19. század eleji magyar irodalmi nyelvújítás nyelv- és irodalomszemléletének kutatása kötötte le. Sorra megjelent tanulmányaiban következetesen történeti nézőpontból vette szemügyre az ortológusok és neológusok egykori összecsapásainak dokumentumait, és bizonyította egyre határozottabban, hogy a hagyományosan Kazinczy-párti magyar irodalomtörténet-írás jelentősen túlértékelte a széphalmi vezér működésének nem csupán jelentőségét, hanem modernségét is. Kritikatörténeti kutatásait végül akadémiai doktori disszertációjában foglalta össze, mely *Egység vagy különbözőség?* címmel 1990-ben könyvformában is megjelent.

Mindazok persze, akiknek abban a szerencsében lehetett részük, hogy Csetri tanár úr előadásait hallgathatták a szegedi egyetemen, jól tudják, hogy mennyi mindenről beszélt még az említetteken kívül is. Mindig papír nélkül, szabadon, mégis szinte nyomdakésznek tűnő, terjedelmes mondatokban, arcán a rá olyannyira jellemző folyamatos mosollyal. Szerencsés esetben gondolatmeneteinek egy részét legalább belefogalmazta recenzióiba. Így az 1970-es évek közepe táján tartott, rendkívül izgalmas romantika-előadásainak lényege megtalálható Rohonyi Zoltán *A magyar romantika kezdetei* (Bukarest, 1975) című könyvéről írott kritikájában, az európai felvilágosodásról kifejtett nézeteinek töredékeit az *Értekezések és filozófiai levelek* című, magyar nyelvű Rousseau-válogatásról megjelentetett ismertetője őrzi, a Bánk bánról vallott elképzeléseiről pedig Sándor Iván *Vég semmiség* (Jelenkor Kiadó, 1993) című munkájáról közölt bírálatában találunk ízelítőt. Az 1990-es évek elején, miután a tanszéken hallgatói kérésre megindult a 19. századi speciális irodalomtörténeti képzés, megint egyszer témát váltott, és ezúttal az 1849 utáni évtizedek irodalom- és nemzetszemléletének a problematikájában mélyült el; ennek azonban egyelőre még recenzióban sincsen nyoma.

Nem baj, lesz majd ezután.

Csetri Lajos maga az állandóság és a bizonyosság, sokunk számára biztonság és mérce. Nézem a fényképét 1986-os tanulmánykötetének borítóján: semmit sem változott. Az, hogy most hetven éves lett és nyugdíjba megy, hihetetlen. Öröm, hogy alkotó ereje teljében teszi ezt; önzés, hogy nem engedjük el igazán. Csak egy kicsit. Annyira, hogy újságok, rajzfilmek, Winnetou, séta és bevásárlás mellett maradjon egy kis ideje megírni mindazt, amiről eddig csak beszélt nekünk. Sőt még annál is többet.

Javíthatatlanok és telhetetlenek vagyunk valamennyien.

TEMESI FERENC

Egy ritka ornitológusról

Az esztétika olyan az írók számára, mint az ornitológia a madaraknak. Életem első esztétájával a jósors hozott össze a szegedi bölcsészkar röptetőjében. Nem tudtam még, hogy filozófus és irodalomtörténész is, de vastag szemüvege mögül biztató tekintete és fülig érő mosolya megnyugtatott. Ő volt a mi „patronáló tanárunk", vagyis olyasvalaki, akihez ügyes-bajos dolgával fordulhatott a gólyamadár, a bölcsészkar hatalmas kalitkájában. Afféle pót-osztályfőnök. Mindenki mindig számíthatott a segítségére.

Őtőle tudtam meg, hogy a filozófia tárgya, akár az írásé: önmagunk eszének megismerése. Azt mondják, hogy a fő oka a filozófiák létezésének, hogy képessé teszi az embert az igazság megtalálására. De ez nem igaz. Mai fejemmel azt mondanám: az a dolga, hogy definíciók tömkelegével lásson el ornitológust és madarat.

Csak azoktól tanulunk, akiket szeretünk. De Csetri Lajos óráit jó, ha ketten értettük a csoportból. Szegény tanárom és szegény kedvenc Ingardene! Fiókák voltunk mi hozzájuk képest. De azt azért akkor is tudtam, hogy az esztétika tudományának kötetei függnek néhány pillanatnyi örömön és megvilágosodáson. Az etika, az persze más. Az olyan, mint a természetes kiválasztódás. Csak nekünk olyanok tanították, akik verték a feleségüket és kicsúfolták, „leszocialistázták" a tudományt. Az esztétika, amit Csetri Lajos tanított, az élet megszépítését és egyben továbbfejlesztését szolgálta.

Persze nem nála vizsgáztam, hanem „a legnagyobb magyar esztétánál", akit két méteres magassága cáfolataként Kisnek hívtak. Azt hiszem, kaptam is egy négyest.

Én azért szerettem a filozófiát, mert senki sem nyerő benne. Mert mi teszi a bölcselőt – legalábbis Epiktétosz szerint? Nem az, hogy fölkészülten várjuk az eseményeket? A nagy filozófusok költők, akik hisznek költeményeik realitásában. A nagy költők meg, mint ahogy kedves tanárom tanította (akit még mindig borzongva tegezek), hisznek valóságérzékük szublimálásában. Filozófusnak lenni nem csupán kifinomult gondolkodást tételez fel, nem pusztán egy iskola megalapítását, hanem azt is, hogy egyszerűen, függetlenül, nagylelkűen és bizalomban éljünk.

Csetri Lajos Berzsenyi-tanulmányai akár a saját sorsát hordoznák. Csak annyi a különbség, hogy az ő Kazinczyját Lukács Györgynek hívták. A korszak hivatalos szentjét, aki évenként üzent a végekre száműzött, de mindig európai léleknek, hogy a nagydoktorija még *nem aktuális*. Az etikai metafizika alapjában véve kísérlet arra, hogy formába öntsük saját kívánságainkat, mondá Russell. Amit Lukács tett, voltaire-i cselekedet volt; úgy beszélt a többiekhez, akik nem értették, hogy végül önmaga sem értette.

Ezzel szemben a Csetri-féle filozófia, melyet peripatetikusan tanított nekem, hosszú, mindig a Tiszánál végződő sétáinkon, azt mutatta föl, hogy a filozófia csodálkozással kezdődik, és végül, amikor már a filozófiai gondolat megtette a magáét, ott is végződik. Ott mondta azt is, hogy nekem túl könnyű lenne prózából szakdolgoznom. Így kötöttem ki Déry költészeténél. Később, mikor a kari könyvtárból ki akartam lopni a dolgozatot, Csetri csak mosolygott megint: az enyémet és a Rittersporn Gáborét eltette volt.

John Cage azt írta *Az előadás a semmiről* című dolgozatában: Elfogadni bármit, ami jön, tekintet nélkül a következményekre, azt jelenti, hogy az ember nem fél és tele van szeretettel minden iránt, ami egyfajta azonosságérzésből fakad.

A Csetri-féle gondolkodás engem szintúgy arra tanított, hogy ne várj változást és ne siettesd utolsó napodat, de ne is vágyakozz utána.

Hát így lehet hét évtizedet, betegség és mellőzöttség dacára megérni. Ahogy Mark Twain írta *A hetvenedik születésnap* című írásában:

Nem érhetjük el az öregkort egy másik ember módján.

„Ma született a magyar szabadság…”

UTASSY JÓZSEF

ZÚG MÁRCIUS

Én szemfedőlapod lerántom:
kelj föl és járj, Petőfi Sándor!

Zúg Március, záporos fémy ver,
suhog a zászlós tűz a vérben.

Hüvelyét veszti, brong a kardlap:
úgy kelj föl, mint forradalmad!

Szedd össze csontjaid, barátom:
lopnak a bőség kosarából,

a jognak asztalánál lopnak,
népek nevében! S te halott vagy?!

Holnap a szellem napvilágát
roppantják ránk a hétszer gyávák.

Talpra, Petőfi! Sírodat rázom:
szólj még egyszer a Szabadságról!

PÉTER LÁSZLÓ

Írók, költők Szegeden a szabadságharc forgatagában

A reformkort és az 1848-i forradalmat egyaránt jellemzi, mennyi írót választottak meg júniusban országszerte a július 5-én megnyíló első magyar népképviseleti országgyűlésbe. Az *írót* ugyan nem oly tágan értem, mint Szinnyei József és Gulyás Pál lexikona, de mégis ide értem a szűkebben szépírókon kívül azokat, akiket a koruk literátornak ítélt. Ahogyan az *Új magyar irodalmi lexikon* is mindig a saját kora szerint minősítette írónak őket. A képviselői névjegyzékből[1] az alábbiak szerepelnek az *Új magyar irodalmi lexikon*ban:

	Besze János	*(1811–1892)*	*Esztergom*
	Bocsor István	*(1807–1885)*	*Enying (Veszprém vm.)*
	Császár Ferenc	*(1807–1858)*	*Versec*
	Csernátony Lajos	*(1823–1901)*	*Nagyigmánd (Komárom vm.)*
5	*Deák Ferenc*	*(1803–1876)*	*Szentgrót (Zala vm.)*
	Eötvös József	*(1813–1871)*	*Mezőkövesd (Borsod vm.)*
	Fábián Gábor	*(1795–1877*	*Világos (Arad vm.)*
	Gorove István	*(1819–1881)*	*Orczyfalva (Temes vm.)*
	Görgey Artúr	*(1818–1916)*	*Dédes (Borsod vm.)*
	Gyergyai Ferenc	*(1799–1874)*	*Kolozsvár*
	Horváth Mihály	*(1809–1878)*	*Pápa*
	Hunfalvy Pál	*(1810–1891)*	*Szepesszombat (Szepes vm.)*
	Irányi Dániel	*(1822–1892)*	*Pest*
	Irinyi József	*(1822–1859)*	*Hosszúpályi (Bihar vm.)*
15	*Kazinczy Gábor*	*(1818–1864)*	*Sátoraljaújhely (Zemplén vm.)*
	Kemény Zsigmond	*(1814–1875)*	*Remete (Kővárvidék, Alsó-Fehér vm.)*
	Klapka György	*(1820–1892)*	*Szirmabesenyő (Borsod vm.)*
	Kossuth Lajos	*(1802–1894)*	*Pest, Belváros*
	Madarász József	*(1814–1915)*	*Sárkeresztúr (Fejér vm.)*
	Mészáros Lázár	*(1796–1858)*	*Baja*
	Pálffy János	*(1804–1857)*	*Udvarhelyszék*
	Palóczy László	*(1783–1861)*	*Miskolc*
	Pap Endre	*(1817–1851)*	*Szatmárnémeti*
	Perczel Miklós	*(1812–1904)*	*Kölesd (Tolna vm.)*
25	*Pompéry János*	*(1819–1884)*	*Túrkeve (Jászkun kerület)*
	Puky Miklós	*(1806–1887)*	*Nagyfüged (Heves vm.)*

[1] Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Szerk. Beér János. Bp., 1954. 881–889. – Csizmadia Andor: A magyar választási rendszer 1848–1849-ben (Az első népképviseleti választások). Bp., 1963. 261–310.

	Pulszky Ferenc	*(1814–1897)*	*Szécsény (Nógrád vm.)*
	Riskó Ignác	*(1813–1890)*	*Nagykároly (Szatmár vm.)*
	Somogyi Antal	*(1811–1885)*	*Tápé (Csongrád vm.)*
30	*Szacsvay Imre*	*(1818–1849)*	*Nagyvárad*
	Szász Károly	*(1798–1853)*	*Vízakna (Alsó-Fehér vm.)*
	Szemere Bertalan	*(1812–1869)*	*Miskolc*
	Tanárky Gedeon	*(1815–1887)*	*Nagykőrös*
	Táncsics Mihály	*(1799–1884)*	*Siklós (Baranya vm.)*
35	*Teleki Domokos*	*(1810–1876)*	*Kükülló vm.*
	Teleki László	*(1810–1861)*	*Abony (Pest-Pilis-Solt vm.)*
	Tóth Lőrinc	*(1814– 1903)*	*Komárom*
	Trefort Ágoston	*(1817–1888)*	*Pest, Terézváros*
	Vörösmarty Mihály	*(1800–1855)*	*Bácsalmás (Bács-Bodrog vm.)*
40	*Vukovics Sebő*	*(1811–1872)*	*Kisbecskerek (Temes vm.)*
41	*Zichy Antal*	*(1823–1898)*	*Zurány (Moson vm.)*

Közülük később többen lemondtak mandátumukról. Így már ősszel elhagyta az országot Eötvös József és Trefort Ágost; 1849 januárjában lemondott Bocsor István. Teleki László párizsi követ lett; Görgey Artúr, Klapka György, Mészáros Lázár, Perczel Miklós a honvédseregben harcolt, tehát nem vett részt az országgyűlés munkájában. Nem követte a Házat 1849 elején Debrecenbe Deák Ferenc, Teleki Domokos, Tóth Lőrinc. Voltak viszont, akik nem országgyűlési képviselőként, hanem főrendiházi tagként, kormánytisztviselőként, a hivatalos lap szerkesztőjeként, országgyűlési gyorsíróként vagy egyéb okból velük tartottak még utóbb Szegeden is:

42	*Ábrányi Emil*	*(1820–1850)*
	Bajza József	*(1804–1858)*
	Degré Alajos	*(1819–1896)*
45	*Egressy Gábor*	*(1808–1866)*
	Fényes Elek	*(1807–1876)*
	Gyurits Antal	*(1819–1892)*
	Gyurmán Adolf	*(1813–1869)*
	Jókai Mór	*(1825–1904)*
50	*Jósika Miklós*	*(1794–1865)*
	Jósika Júlia	*(1822–1893)*
52	*Kuthy Lajos*	*(1813–1864)*

Degré Alajos szegedi deák, nemzetőr kapitány

A francia eredetű bánsági família fia 1836-tól a szegedi *kegyes oskola* 1792–1850 közt működő főiskolai rangú líceumának, kétéves bölcsészeti tanfolyamának volt hallgatója. Emlékezésében szegedi korszakának jellemzésére a reformkornak az ifjúságot is áthatólázát, tenni vágyását idézte föl. Pestre, Kassára, Nagyváradra akartak menni, mert hírét vették az ottani ifjúsági megmozdulásoknak. Gruber József (1788–1873) igazgató hűtötte le lelkesedésüket: „Van- az uraknak pénzök utazni? – tette föl a rideg kérdést.

Mindenki arcáról leolvasható volt a felelet: nekem ugyan nincs. – Na, hát maradjanak békén, s látogassák szorgalommal az előadásokat."[2] Degré is csak itteni tanulmányának befejeztével ment át Váradra jogot hallgatni. 1848. augusztus első napjaiban a Földváry Lajos vezette nemzetőr zászlóalj 4. századának (novembertől Károlyi István huszárezredének) kapitányaként került vissza egy napra, egy éjszakára diákkorának városába. Pestről Szolnokra vasúton mentek, ott öt napig gyakorlatoztatták őket, majd gőzhajón jöttek le Szegedre.

„Szegeden lelkesen és vendégszeretőn fogadtak; amint a Városház téren[3] fel valánk állítva, nagy sokaság vett körül. A sokaságból egyszerre kiválik egy kegyesrendi pap; magas, szikár, beteges kinézésű, felém tart, megölel örömkönnyektől ragyogó szemekkel; engem a hála és boldogság érzése fogott el, megismertem Tóth Józsefet, az én mélyen tisztelt és szeretett hajdani természettantanáromat. Az Isten áldja meg, jó ember, jó hazafi, mint ezen derék rend legtöbb tagja.

A szegediek igaz magyar szívvel, ősi vendégszeretettel fogadtak; kevesen voltunk, hogy minden gazdának jusson egy vitéz, hát majd széjjelszedtek. Egy éjt töltöttünk Szegeden, de az egész zászlóalj összesen ezalatt nem aludt annyit, amennyit valami kifáradt vadász a fa árnyékában aludni képes. Lakoma, tánc, zene folyt mindenfelé. Reggel, midőn hajóra szálltunk, minden legény mellét kis bokréta díszítette. A szegedi vígság behatása alatt utaztunk lefelé, s harci dalaink messze vidékre betöltötték a síkföldet."[4] Óbecsén rakodtak ki. Degré végigküzdötte a szabadságharcot, elszenvedte a megtorlást.

Emlékezéseiben elmesélte a diákkorában hallott szegedi adomának első változatát. Főhőse a történelmi nevezetességű műemlék, a Kárász-ház építtetője, Kárász Benő (1792–1874), Csongrád vármegye 1838–1843 közti alispánja, 1848-i és 1861–1868 közti főispánja. Másik szereplője gróf Forgách János (1787–1841), Csongrád vármegye főispánja. Degré így adta elő az adomát:

„Szegeden nem volt megyeház,[5] s így közgyűlés sem, a politikából többet nem tudtunk, mint azt, hogy Klauzál Gábor híres szónok, de nem hallottuk soha, s hogy Kárász az alispán; ez utóbbit csakis azon ötletből, hogy egy adoma keringett róla, tudniillik Forgách főispánnal elég barátságtalan viszonyban volt, történt, hogy együtt sétáltak a Tisza-parton, gyönyörködve a halászok munkáiban. Egyik halász hálóját kihúzva a fickándozó halakat szedegette elő. Forgách – valószínűleg azon indulatból, hogy sétáló társát sértse – megjegyezte a halra: Ejnye, beh hitvány kárász! (Egy neme a tiszai halnak.) Kárász pedig rögtön visszavágott: Biz azt minden dibdáb forgácsnál meg lehetne sütni. Ez tette őt előttünk nevezetessé, na meg igen nagy sarokháza volt a főtéren."[6]

---

[2]Degré Alajos: Visszaemlékezéseim. Bp., 1983. 54.

[3]A mai Széchenyi és Klauzál tér együtt. Csak 1872-től választotta ketté a Kiss Dávid-ház és az ennek magasságában épült többi. Vö. Péter László: Szeged utcanevei. Szeged, 1974. 238–239, 326–327.

[4]Degré: i. m. 216.

[5]A török alóli fölszabadulás után, 1723-tól Szeged volt Csongrád vármegye székhelye; az 1964-ben lebontott 17. századi műemlék, az ún. Török ház vagy Demján-ház (Oskola u. 6.) lett a megyeháza. Az 1730-as években Károlyi Sándor a birtokához tartozó Szegvárt tette meg megyeszékhelyül, és kastélyát ajánlotta föl megyeházának. Csak 1878-ban lett Szentes a megyeszékhely.

[6]Uo. 54.

Amikor a Degrénél fiatalabb Kassai Vidor (1840–1928), a későbbi jeles színművész gyerekként hallotta ugyanezt az adomát, már nem emlegethették Forgách Jánost, hiszen rég halott volt. A folklór törvénye szerint a nevek cserélődnek, az anekdota marad:

„Volt Szegeden még 48-ban egy kövér csizmadiamester, nemes ember, név szerint Harcsa.

Szintúgy volt itt egy gazdag földesúr, név szerint Kárász.

Harcsa uram már jómódban és nyugalomban élt, s noha a nemességnek akkor már fuccs volt (s ez bánthatta is), mindazonáltal nagyon önérzetes ember lehetett, amint azonnal kivilágosodik.

Harcsa uram sétálgatott potrohával az utcán, s ihol jön vele szemben Kárász földesúr, és megszólítja:

– Hogy van, Harcsa polgártársam és barátom?

– Köszönöm, kutya bajom, tele a hasam kárásszal.

Így nyilatkozott meg Harcsa uramban az egyenlőség, testvériség, szabadság."[7]

Az országgyűlés Szegeden

Az országgyűlés Budavár visszavétele (1849. máj. 21.) után még visszatért a fővárosba, de üléseit július 2-ig elnapolta. A képviselők szétszóródtak, hazatértek családjukhoz. A hadi helyzet rosszabbodása miatt azonban a kormány június 29-én úgy döntött, hogy székhelyét Szegedre helyezi át. Kossuth Szegednek a hadműveletekben is fontos szerepet szánt, és ide hívta össze az országgyűlést is. Mikszáth Kálmán írta Jókai-életrajzában: „Az országgyűlés tagjai a határozathoz képest mindamellett összegyülekeztek a szünet után Pesten, de Kossuth nem titkolta, hogy egy napra se biztosíthatja őket arról, hogy a muszka itt nem terem, az pedig nem respektálja az immunitást. A képviselők erre, megbeszélés szerint, Szegednek kezdték fordítani a kocsirudat, hová nemsokára a kormány is követte őket."[8]

Szegedre jött Besze János, Gorove István, Horváth Mihály, Hunfalvy Pál, Irányi Dániel, Irinyi József, Kemény Zsigmond, Madarász József, Pálffy János, Palóczy László, Somogyi Antal, Szacsvay Imre, Szemere Bertalan, Táncsics Mihály, Vörösmarty Mihály, Vukovics Sebő. Kívülük nem biztos, de valószínű, hogy itt volt Császár Ferenc, Csernátony Lajos, Kazinczy Gábor, Pap Endre, Perczel Miklós, Pompéry János, Puky Miklós, Riskó Ignác, Szász Károly, Tanárky Gedeon, Zichy Antal.

Kossuth július 9-én még Ceglédről írt Bemnek Erdélybe, de válaszát már Szegedre kérte. Kecskeméti időzés után 12-én érkezett Szegedre. Számára Kárász Benő ajánlott föl újonnan, 1845-ben épült házában lakást, a kormányzóelnöki hivatal részére pedig házának melléképületét. Később e célra még egy közeli másik házat is kiürítettek. A képviselőket a Palánkban, Rókuson, Alsó- és Fölsővároson magánházakban helyezték el. A bankjegysajtót a várkápolnában. A Zsótér-házba telepítették a hadügyminisztériumot. Az országgyűlés részére a városháza helyiségeit bocsátották rendelkezésre: az üléseket a közgyűlési teremben tartották. Később az Országos Kegyelmi Főtörvényszék ülését a főjegyzői hivatalban tartotta.[9]

---

[7] Kassai Vidor emlékezései. Bp. 1940. 75.

[8] Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Bp., 1960. 1: 168.

[9] Habermann Gusztáv: Az újszegedi lőportárrobbanás, 1849. Somogyi-könyvtári Műhely, 1980. 112.

Szilágyi Sándor, akinek könyvecskéje csodálatos, riportkönyvszerű gyorsasággal, már 1849 őszén Pesten, Heckenast Gusztáv kiadásában megjelent (a 2. kiadás december 15-én, a harmadik 1850. február 15-én kelt!), Kossuth érkezéséről azt írta: „az ottani lelkesült nép fényes fáklyás zenével fogadta". „A nagy szabadságtért[10] fáklyatenger s annak vöröslő fénye lepte el, míg a mély csenden át Kossuth szózata, mint orkán, áthangzott."[11]

Tovább is a Horváth Mihálytól „nemzetietlennek" bélyegzett[12] mű íróját, Szilágyi Sándort idézem: „Beszédének két főpontja volt; hogy hadi működések [értsd: működésük] centrumává Szegedet választják, s ezért hiszi, hogy Európa szabadsága Szegedről sugárzand ki; és hogy ha találtatnék olly nyomorú, ki a hazát leigázni s diktátori hatalomra vergődni erő[l]ködnék, azt önmaga gyilkolná meg.

Mindenki átérté, hogy e ponttal Görgeire célzott. Éljenzést ez ép[p]en azért nem kapott, de igen sokaktól halk zúgást.

Ennyire tisztelte Görgeit még ez időben mindenki, hogy még az annyi népszerűséggel bíró Kossuthnak is a gyanúsítást vagy nyíltan föl nem lépést hibául rótták fel."[13]

Az idézet érzékelteti, hogy a szabadságharc végnapjaiban az ellenség túlerejét még a vezetők kölcsönös vádaskodásai is növelték. Szilágyi szerint: „Szegeden a kormány nem hogy megtért, a múltakon nem hogy okult volna, civódásait ott is folytatá, s mi bosszantóbbá teszi, búvósdi játékát nagyobban."[14]

Ám Horváth Mihály sem hallgatta el kritikáját, amikor Kossuth szegedi fogadtatásáról írt. A lelkes szegedi nép – jegyezte föl ő is – örömrivalgással kísérte a Kárász-házba a megérkezőt. „Estve fáklyatengerrel jelent meg a nagy téren szállása előtt, s egy szónok[15] lelkes szavakban üdvözlé őt a polgárság nevében.

Kossuth erre válaszolva ismét egyikét mondá el azon fellengző beszédeinek, melyek hatásukat soha sem téveszték el a nép szívében." „Mennél kétségbeejtőbb állapotban volt a haza, annál ábrándosabb reményeket nyilvánított tolla s nyelve." „Görgey nevét nem említé ugyan beszédében, de a hallgatók nagy része teljesen megérté a célzatot, s megdöbbent annak hallására."[16] Július 21-én ült össze a városi széképületben, azaz a városházán az országgyűlés.[17] „Az idő komor vala, mint az emberek kedélye – írta Szilágyi Sándor. – A kormány naponként jobban veszté népszerűségét, nem a titkolózásért, mellyel tetteit elburkolá; nem az intrigákért, mellyeket a tömeg csak sejtett, de nem tudott; nem azért, mert tudva volt, hogy politikája az országgyűlés előtt is titok: hanem, mert tettei, rendeletei kedvező eredményt nem mutatának."[18]

„Végre a várva várt első alsóházi ülés megnyílt. Rendes elnök[19] helyett Palóczy, az ősz becsületes férfiú mint korelnök nyitá meg. Üdvözölte a képviselőket.

---

[10] L. 3. jegyzet.

[11] Szilágyi Sándor: A magyar forradalom végnapjai 1849. július elsője után. Pest, 1850.[3] 25.

[12] Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Genf, 1863. 3: 369.

[13] Szilágyi: i. h.

[14] Uo. 29.

[15] Dáni Ferenc (1816–1883) nemzetőr százados; később Szeged főispánja.

[16] Horváth Mihály: i. m. 323.

[17] Beér: i. m. 93–97., 861–879.

[18] Szilágyi: i. m. 48.

[19] Pázmándy Dénes (1816–1856) már Debrecenbe sem követte az országgyűlést, hanem Pesten maradt; 1849 márciusában megfosztották mandátumától, sőt letartóztatták, de később szabadon bocsátották.

Utána Szemere, egy dandy könnyüdségével, szétnéz a rendeken, s szónokolni kezd."

Szemere Bertalan ekkor miniszterelnök és belügyminiszter. Szilágyinak idézett jellemzése, a látszat ellenére, korántsem rosszalló: „Szemerének ez nap tartott beszéde szónoki ritka tehetségének fényes bizonysága. Annyi könnyűséggel, olly kerekdeden, s a legkényesebb pontokat olly beburkolva mondta el, hogy a legavatottabb is elbámult." „A nemzetnek – úgymond – három ohajtása van." Első az osztrák-orosz seregek legyőzése. Második: a föllázadt nemzetiségek lecsöndesítése, megbékítése. Rokonszenvvel szólt a románokról, szerbekről. „Megfoghatatlan vakság azon népek részéről az, hogy azon dinasztia ármányai által engedik magukat fellázíttatni, melly őket elnyomta; de még nagyobb lelketlenség vezéreik részéről, hogy némileg, ha nem is egyenesen, ép[p]en azon dinasztia érdekében használják fel a népek [értsd: népük] erejét, melytől származik a nép minden szenvedése."[20] A magyar szabadságharc harmadik célja: ismerje el Európa a nemzet függetlenségét.

A július 21-i ülés után a képviselők zárt üléseket, Szilágyi szerint „titkos konferenciákat" tartottak a nemzetiségi kérdés megvitatására. „Alig van kérdés, melly oly heves ellenzékre talált volna, mint ép[p]en ez. A 180 jelen levő képviselők közül legalább 50 ellenszólt, nagyrészint ugyanazok, kik ezelőtt az ellenzéket képezék." Kossuth már egy héttel előbb, 14-én Bălcescuval *Kibékülési tervet (Projet de pacifiation)* írt alá. Kossuth 16-án így tudósította Bemet:

„Bolexes[21] és Bolliak,[22] oláhországi emigrans urak, ajánlatot tettek oláh legiót alakítani.

Elfogadtam az elvet, detaille-ok[23] végett altábornagy úrhoz utalám őket.

Ajánlom őket. A dolog igen fontos. Ha ön Oláhországba nyomulna (mit igen szeretnék), e zászlóalj az avantgarde-ot[24] képezhetné. A következmény fölszámíthatatlan volna."[25]

Ötnapi „konferencia" után a képviselők elhatározták, hogy nyílt ülésben megadják a nemzetiségeknek az egyenjogúságot:

„E forradalom által, úgy mondák, a magyarnak uralmát akarák megalapítani, s íme, ők magok rátérének, hogy egy foederativ szisztémán alapuló birodalommá változzék a magyar.

Való marad: nemzetiségnek nemzetiséget elnyomni nem szabad. Tetteért az ezt tevő rendesen bűnhődni szokott."[26]

Erre az ülésre július 28-án került sor. „Ez volt finaleja a nagyszerű drámának!"[27] A törvényjavaslatot Szemere Bertalan dolgozta ki, és ő terjesztette a Ház elé.[28] Szilágyi ezt a beszédét is közli. Szemere abból indult ki, hogy a magyar forradalom három alap-

---

[20] Szilágyi: i. m. 50.

[21] Nicolae Bălcescu (1819–1852) történész, az 1848-i havasalföldi forradalom vezetője. 1849 után Franciaországba, majd Itáliába emigrált.

[22] Cezar Bolliac (1813–1881) költő és publicista, a havasalföldi forradalom másik vezetője.

[23] Helyesen: détailok; részletek.

[24] előőrsöt, előcsapatot.

[25] Szilágyi: i. m. 43.

[26] Uo. 73.

[27] Uo. 81.

[28] Vö. Ruszoly József: Az 1849. évi szegedi nemzetiségi törvény létrejöttéről. = R. J.: Alkotmány és hagyomány. Szeged, 1997. 117–123.

eszmén nyugszik: a parlamentáris kormányformán, a polgárok jogegyenlőségén és „a nemzetiségek és népiségek szabad kifejlődésén". A törvényt így sürgette: „hadd lássa a világ, hogy mi a legújabb forradalmak életjeleit jól ismerjük, hogy míg a régi forradalmak csak a szabadságot kívánták és nyerték meg, mi értjük az új történet új forradalmait, és hogy mi nemcsak a szabadságot adjuk meg a polgároknak, de megadjuk a népeknek saját nemzetiségüket is."[29]

Horváth Mihály is nagy fontosságú törvénynek ítélte: „csak egy hibája volt, az, hogy nem az 1848-i márciusban alkottatott..."[30] Hozzátette: „E nemzetiségi törvénynél nem kisebb dicsőségére válik a szegedi képviselőháznak egy másik, amavval egy napon s egyhangúlag megalkotott törvénye, az, mely a zsidóknak a keresztényekkel mindenben egyenlő polgári s politikai jogokat biztosít."[31]

A közfigyelmet megosztotta két másik esemény. Az egyik Répásy Mihály (1800–1849) honvéd tábornok váratlan halála: kolerában hunyt el. A Belvárosi temetőben Kossuth búcsúztatta. Degré Alajos a halálhírt véve szeretettel emlékezett meg róla: „Mennyire fájlaltam, sajnáltam őt, a kedélyes, derék, öreg huszárt, kit az ágyúgolyók megkíméltek, s a járvány áldozatául esett. Később hányszor felsóhajtottam: »Milyen jól járt, nem érte meg a leggyászosabb napot, s elkerülte a bakó kezét.«"[32]

A másik még nagyobb riadalmat keltett: délelőtt 9 óra tájt fölrobbant az újszegedi Zsótér-raktárban fölhalmozott lőszer. Mintegy nyolcszázan estek áldozatul. Tisztázatlan maradt, gondatlanság vagy szabotázs idézte-e elő a balesetet.[33] A robbanás mértékét jellemzi, hogy durranását Csongrádon és Orosházán is hallották! Lélektani hatására és hadászati jelentőségére Jókai így emlékezett: „A helyzet kétségbeesett voltát még fokozta az újszegedi puskaporraktár felrobbanása. Ezzel az utolsó lőporkészlet megsemmisült."[34]

Haynau közben vészes gyorsasággal közeledett Szeged felé. A július 30-i haditanács úgy döntött, föladja Szegedet, és a kormány meg az országgyűlés költözzék Nagyváradra és Aradra.

Vörösmarty és Bajza

Jámbor Pál (1821–1897) jankováci [jánoshalmi] plébános, Hiador néven népszerű költő, 1848-ban föllépett képviselőjelöltnek a [bács]almási kerületben. Röpiratot adott ki, amelyben a népet fölvilágosította, hogy most szabadon választhatja meg országgyűlési követét akár a nemesi rendből, akár a népből. „Huszonnyolc éves valék – írta emlékezésében 1881-ben –, és képviselőjelölt! Rostrum[35] előttem, és lant a kezemben. Remény csillaga az égen, szabadság hajnala a földön."[36] Ellenjelöltje Latinovics Mór

[29] Uo. 83–84. Vö. Ruszoly József: Három borsodi örökhagyó. Miskolc, 1992. 90–97.
[30] Horváth Mihály: i. m. 359.
[31] Uo. 360.
[32] Degré: i. m. 276.
[33] Habermann Gusztáv: i. h.
[34] Jókai Mór–Bródy Sándor–Rákosi Viktor: Ezernyolcszáznegyvennyolc. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben. Bp., 1898. 296.
[35] Szószék.
[36] Vörösmarty Mihály. Szerk. Lukácsy Sándor – Balassa László. Bp., 1955. 415.

[bács]borsodi földbirtokos volt. Bácsalmás és Kunbaja Latinovics, Jankovác, Mélykút és Tataháza Hiador híve volt. Jankovácról negyven zászló alatt vonultak az almási szavazóhelyre papjuk választói. Idézem ismét őt:

„Végre megkezdődött a választás, de alig tartott tíz percig, midőn egy hang elkiáltja: »Éljen Kossuth Lajos!«

Dörgő visszhang felelt rá, és mintegy varázsütésre a szavazási rend fölbomlott, a két párt összeölelkezett, és szűnni nem akaró éljenek követelték a szavazás bezárását.

– Van-e tíz választó, ki a szavazás folytatását kívánja? – kérdezé az elnök.

– Senki!

– A törvény nevében tehát kijelentem, hogy az almási kerület képviselője Kossuth Lajos!

Az egész néhány perc műve volt. Egy név varázsa – és oda lett a két párt, a röpirat, a főispáni nimbusz, a megyei tekintély és annyi kokárda."[37]

A tizenkét tagú küldöttségben, amely a megbízólevelet fölvitte Budára Kossuth Lajos pénzügyminiszternek, ott volt Jámbor Pál is. Kossuth szívélyesen fogadta őket, megköszönte a mandátumot, de mivel már több kerületben hasonlóképpen meg volt választva, nem fogadhatta el. S megkérdezte a küldöttséget, kit fognak most megválasztani?

– Akit a miniszter úr ajánl.

„– Én Vörösmartyt ajánlom.

Az ország költőjéről ő gondoskodott, az ország minisztere."

Így nem lett a bácsalmási kerület képviselője Jámbor Pál; így lett Vörösmarty Mihály.[38]

Gyulai Pál szerint Vörösmarty a Ház leghallgatagabb tagja volt, akár Newton az angol parlamentnek.[39] Az 1840-es évek elején Bajza Józsefnek afféle albérlője volt; nála is kosztolt. Bajza 1838-ban feleségül vette Csajághy Juliannát. 1841-ben Bajzánét meglátogatta húga, Csajághy Laura. Így találkozott Vörösmarty és Csajághy Laura; 1843. május 9-én kötöttek házasságot.

A két házaspár 1849. január 10-én együtt érkezett Debrecenbe. A Csapó utca – amint Vachott Sándorné emlékezett 1890-ben – azon a válságos télen a magyar írók utcája lett: „nemcsak Vörösmartyék és mi, de Petőfiék, Jókaiék, Bulyovszkyék, Kemény Zsigmond báró, Sárosi Gyula, s ha jól emlékszem, még Vas Gerebenék is ugyanazon utcában laktak".[40]

A sógorok – immár asszonyok nélkül – július 2-án együtt hagyták el Pestet. Ceglédről július 4-én Bajza még azt írta feleségének: „Még nem tudjuk, hová megyünk. Kossuth maga is itt van, még nem ment Kecskemétre. Majd megírjuk, hol leszünk."[41] A többes szám Vörösmartyt is jelenti. Föltűnő, hogy Bajza ekkori leveleiben név szerint nem említi sógorát. Nyilván a „konspiráció" végett. Ezért is írta alá később Kovács Vince, majd Balla József, Borsodi József néven, s ezért szólította feleségét húgának... Nagykőrösön, Kecskeméten át Szentesre mentek. Július 17-én ezt írta feleségének:

---

[37] Uo. 416.

[38] Vö. Trencsény Károly: Vörösmarty Mihály bácsalmási képviselősége. Történeti Évkönyv, 1900. 16. k. 4. sz. – Nagy[szentpéteri] Géza: Adalék Vörösmarty 48-as szerepléséhez. = Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Szeged, 1961. 1: 21–24.

[39] Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Pest, 1864. 201.

[40] A 34. jegyzetben i. m. 428 – 429.

[41] [Ifj.] Bajza József: Bajza József családi levelei. Irodalomtörténeti Közlemények, 1908. 456.

„Mi 19-20-án Szegedre megyünk, mert 21-dikén megnyittatik az országgyűlés. Ott maradunk-e aztán, vagy ide visszajövünk, vagy Aradra megyünk, nem bizonyos. Szegeden alig lehet megmaradni. Ott hemzseg a sok menekvő. Szállást és étket alig kapni. Szentesen Tóth sógornak egy rokonára akadtunk, Dobos nevű ref. prédikátorra. Szíves öregember. Hívott szállásra is, de már akkor fogadtunk. Szállásért bútorral 15 p[eng]ő forintot fizetünk egy hónapra. Ebédre gyakran el vagyunk híva, rendesen pedig Horvát országgyűlési követnél ebédelünk. Fényes Elek is itt van és Erdélyi [János?] s néhány ismerős."

A nevek írásában pontatlan volt Bajza. Dobosy Mihály (1870–1853) literátus pap Göttingában tanult; 1808-tól Vajszlón, 1813-tól Szentesen volt lelkész. Tóth sógorról közelebbit nem tudok. Vörösmarty országgyűlési képviselőtársa, Horváth Ferenc (1818–1883) ügyvéd és városi jegyző volt, mielőtt a város követévé választották.[42]

A helyismereti-topográfiai irodalomban elterjedt, és későbbi hivatkozásokban tovább vándorolt az a hibás adat, hogy Bajza Horváth Boldizsár képviselőnél étkezett.[43] Horvát Boldizsár (1822–1898) valóban szintén tagja volt az 1848–49-i országgyűlésnek, csak hogy szülővárosának, Szombathelynek képviselőjeként, és semmi köze sem volt Szenteshez, tán soha nem is járt ott. (Legföljebb igazságügyi miniszter korában, a kiegyezés után, 1867–1871 közt.)

Az is ebből a levélrészletből öröklődő félreértés, hogy Bajza ekkor a tudós Kis Bálint (1772–1853) református lelkésznél lakott.[44] E hiedelemnek magam is áldozatul estem.[45] Valójában Kis Bálint közvetíthetett számukra szállást; hiszen ő aligha kért volna pénzt Vörösmartytól! Kis Bálint parókiája csak afféle „poste restante" célt szolgálhatott: Bajza ide kérte feleségétől a választ. „Leveledet – írta ugyanitt – csak Szentesre utasítsd illy cím alatt: Kovács Vincze úrnak Szentesen Kis Bálint ref. lelkész és esperes úrnál. Intézkedni fogok, hogy ha tovább megyünk is, megkaphassam."[46]

Július 21-én már Szegeden voltak. Bajza 27-én így tudósította feleségét: „Szentesről valami 7–8 nap előtt mentünk el." „Ha leveledet Szentesre utasítod Kis Bálint ref. esperes úrhoz, megkapom..."[47] Mindössze tíz napig tartózkodtak itt: 31-én már tovább mentek Aradra.[48]

Másfél év múlva, 1850. december 27-én Vörösmarty Baracskáról röviden így foglalta össze a történteket Újfalvy Sándorhoz írt levelében: „A végső hadjárat idején én lementem Szegedig s onnan Aradra. Ott láttam az általános felfordulást s bekövetkezését annak, amit én oly régen, de fájdalom! minden siker nélkül megjósoltam."[49]

---

[42] [Labádi Lajos] L. L.: Horváth Ferenc. = Szentesi életrajzi évfordulók. Szerk. és írta Bodrits István és Labádi Lajos. Szentes, 1988. 27–28.

[43] A magyar irodalom helyi hagyományai. Szerk. Vargha Balázs. Bp., 1955. 67. – Erős Zoltán: Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig. Bp., 1995.[2] 450.

[44] Vö. Kis Bálint: A Békés-Bánáti református egyházmegye története (1836). Békéscsaba–Szeged, 1992.

[45] Péter László: Csongrád megye irodalmi öröksége. Szegedi Műhely, 1993–94. 7. (De én már Vörösmartyról is szóltam.)

[46] Irodalomtörténeti Közlemények, 1908. 457.

[47] Uo.

[48] Szücsi József: Bajza József. Bp., 1914. 440.

[49] 34. j. 418.

Sem Bajzának, sem Vörösmartynak nem voltak Szegeden ismerősei. Vörösmarty ifjúkori barátja, Maróthy István (1799–1845) már nem élt.[50] De ismerte szegedi képviselőtársait, Osztróvszky Józsefet (1818–1899) és Rengey Ferdinándot (1808–1858). Osztróvszky 1889-ben Szabó Mihály (1825–1903) tanítóképző intézeti igazgatónak a szegedi nyelvjárást taglaló, meglehetősen kezdetleges művéből kiindulva megírta Vörösmartyval kapcsolatos emlékeit. Elsősorban az *ő*-zés szépségét, változatosságát dicsérte barátjának az irodalmi és köznyelv „szertelen" *e*-zésével szemben, de a szegedi népnyelvnek másik, sajátos alaktani, igeragozási sajátosságának értékére is fölhívta figyelmét. Erre így emlékezett:

„1849-ben Vörösmartynak (a debreceni persze Veresmartynak mondja) beszéltem erről, s ő is teljesen osztozott véleményemben.

De még mást is közöltem vele, ami rendkívül meglepte. Elmondtam ugyanis neki, hogy a szögedi dialektus igehajtogatás tekintetében gazdagabb a magyar irodalmi nyelvnél. Azzal cáfolják ugyan a szögedi embört, hogy: *azt mondi, hogy nem adi, inkább a sárba tapodi* e helyett: azt mondja, hogy nem adja, inkább a sárba tapodja. – Vörösmarty, aki ezt még nem hallotta, mosolyogva kérdezte:

– Es csakugyan így beszélnek Szegeden?

– Igen – feleltem –, a nép így beszél, éspedig szerintem igen helyesen. Mert ne gondold ám, hogy a szögedi embör nem ismeri a *mondja, adja, tapodja* sat.[öbbi] igéket, csakhogy a kellő helyen, ti. a parancsoló mód 3-ik személyére alkalmazza, például: *Mondja kend mög annak az embörnek, hogy oda në adja, hanem inkább tapodja a sárba.* Ellenben a jelen idő 3-ik személyére: *mondi, adi, tapodi, kapi, parancsoli* sat. kifejezésekkel él, míg az ország többi részeiben – néhány község kivételével Abaújban, ahol mint hallottam, éppen úgy hajtogatnak, mint nálunk – s az irodalmi nyelv is a jelen időt is parancsoló móddal fejezi ki, ami minden esetre nyelvszegénységről tanúskodik.

Vörösmarty komoly arccal hallgatta beszédemet, s midőn bevégeztem, lelkesülve kiáltott föl: Józsi öcsém, hiszen ez egy elveszett nemzeti kincsnek újra megtalálása; s az érdem Szeged népeé, nem azért, mert hogy azt fölfödözte, hanem: hogy *megőrizte* a végenyészettől; mert hiszen kétségtelen, hogy a nyelvét nem külön maga csinálta, hanem örökségképp vette át őseitől, és így kétségtelen az is, hogy az volt a valódi és általános ősmagyar nyelv, amelyet ma is beszél; s míg annak legszebb hangzású részét és gazdagságát idegen nyelvfajok szomszédságába települt magyar törzságazataink elvesztették, a szegedi nép megőrizte. Mert hát igaza volt Csathó Pálnak, midőn azt írta, hogy: nem a tudósok csinálták a nyelvet, hanem a nép alkotta azt.

– No – úgymond –, ha Isten éltet, és ebből a mostani nagy bajunkból szerencsésen kimenekülünk, legelső dolgom lesz erről, amiről most beszéltünk, vagyis a szegedi nép nyelvéről, értekezést írni, s azt a tudományos Akadémiának beterjeszteni.

Ez volt a szándéka Vörösmartynak, de nem volt ideje beteljesítenie. A világosi katasztrófa után elborul a lelke, csak hattyúdalát, *A vén cigány*t írta meg. Azután elköltözött testileg örökre, nagy szellemének örök kincseit hagyva mi reánk."[51]

A mai nyelvtudomány is lehetségesnek tartja, hogy az írásbeliségből a 17. század végéről megismert *adi, mondi, láti* alak ősmagyar fejlemény; de lehet viszonylag újabb is:

---

[50] Bálint Sándor: Maróthy István orvos, Vörösmarty diákkori barátja. = B. S.: A hagyomány szolgálatában. Bp., 1981. 131–138. – Péter László: A Maróthyak. = P. L.: A szerette Város. Bp., 1986. 166–173.

[51] Bálint Sándor: Vörösmarty és a szegedi népnyelv. = B. S.: i. m. 139–141.

analógiás alakulás a palatális hangrendű igék megfelelő alakjainak *(nézi, kéri)* hatására. A 17. században Kassa környékén, a közelmúltban Abaújban, Zemplénben, Somogyban, Baranyában is használt formák ezek. Benkő Loránd az Alföldön, tehát Szegeden is hallható ilyen alakokat a török utáni telepítésekkel magyarázza. „Nemzeti nyelvünkben az *adja, látja*-féle formák kizárólagosak."[52]

Jókai Újszegeden

Akár Mikszáth Kálmánnak, Móricz Zsigmondnak, éppúgy Jókainak is kötetre valót tenne ki szegedi tárgyú írása. Első szegedi látogatásának története ellentmondásos. Többször emlékezett arra, hogy Kossuthnak Rózsa Sándor (1813–1878) számára adott amnesztiáját ő hozta el a híres-hírhedt betyárhoz, de már Mikszáth kiderítette, hogy ez a romantikusan kiszínezett história merő költészet: Jókai nem találkozott Rózsa Sándorral.

„Jókai nagyra volt ezzel a megbízatással, átadta, úgymond, a menlevelet a zsiványkirálynak, és beszélt hozzá annak ezentúli magasztos hivatásáról, de az csak a pipáját szítta, ásítozott, és azt kérdezte: Kitül kapja ő majd a kapitányi lénungot?

Pompásan írja le e találkozást, és színesen jellemzi Rózsa Sándort memoárszerű munkájában, *Az én életem regényében*, elfeledkezve, hogy egy jelentése lehet valahol, melyet 1848. október 31-én reggel fél nyolckor az állítólagos találkozás után Félegyházáról intézett Kossuthhoz, és melyben tudatja a »Teljes hatalmú országos biztos úrral«, hogy küldetésének csak részben felelhetett meg, mert Rózsa Sándorral nem bírt találkozni, minél fogva a bocsánathirdető levelet egyik emberének, Lukácsy Károlynak adta át.

Ily csodálatos módon veszett el nála a valóság a fantáziában."[53]

Mikszáth közölte is a történetet hitelesítő jelentés szövegét. „Rózsa Sándor amnesztiáját kézbesítettem – írta még frissen Jókai. – Eljárásom kissé divergált a vett utasításától, de a körülmények, úgy hiszem, igazolandják. A kérdéses hadnagy jelen nem létében a bocsánathirdető levelet Lukácsy Károly első őrmesternek adtam át, mint ki ez ügyben maga legtöbbet fáradozott, azon utasítással: hogy rögtön keresse föl Rózsa Sándort, s a kérdéses föltételeket tudtára adva rögtön indítsa meg már 280-ra szaporodott csapatjával rendeltetési helyére..."

Móra Ferenc is csak arról ír, hogy Jókai 1848 nyarán járt először „határunkban"; tehát nem a városban. Ő is rámutat a Jókai írásaiban található ellentmondásokra: „Hol félegyházi buckák, hol tiszai füzesek szerepelnek bennük..." Az amnesztia kétes eredményére utalva állapította meg: „A kalandos kísérletből a szabadságharcnak nem lett semmi haszna, ellenben évtizedek múlva alighanem ez a romantikus út szépült a *Mire megvénülünk* nádasaivá."[54]

Ahogy Mikszáth írta, Jókai a kiadójától, Heckenast Gusztávtól kapott útravalóul száz forint „végkielégítést" és egy tanácsot: oda igyekezzék, ahol a nagy urak vannak, ott nem éri semmi baj. „Ez idő szerint pedig Szegeden voltak a nagy urak, a kormány

---

[52] Benkő Loránd: Magyar nyelvjárástörténet. Bp., 1957. 103–104.

[53] Mikszáth: i. m. 147.

[54] Móra Ferenc: Elkallódott riportok. Napok, holdak, elmúlt csillagok. Bp. 1958. 379.

és országgyűlés tagjai, grófok és bárók, sőt még Gertrudis királyné[55] is megérkezett Kőrösi Sándorné barátnéjával, nem akarván sokáig magára hagyni ifjú férjét."[56] Hadd folytassam Mikszáth szavaival:

„Szeged annyira tele volt idegenekkel, hogy nem mindenkinek jutott lakás. Jókai meg a nagy urak is a gyékényes szekereken háltak, melyek a nagy piacot[57] és a többi tereket ellepték. Emberemlékezet óta nem volt olyan forgalom Szegeden. Pedig a forradalom alatt ugyancsak tele van a város nyalka úrfi honvédtisztekkel. »Csata van valahol!« – mondották gúnyosan a civisek, és többnyire kisült másnap-harmadnap, hogy csata volt valahol a környéken. Ez egyszer azonban civil urak és nagyúri dámák sáskányi sokasága nyüzsgött az utcákon, s elfoglalt minden zigzugot a városban, úgyhogy az élelmiszerekben is beállott a drágaság. Degré Alajos huszárkapitány följegyzése szerint egy forint volt a leves a két szegedi vendéglőben, három forint egy pecsenye, de a főpincér még azt is megkérdezte, hogy milyen pénzzel fizet az illető, mert a Kossuth-bankó már abba kezdte hagyni a járást."[58]

Július 28-án, az újszegedi lőportár fölrobbanásakor Jókai élete is veszélybe került. Most Mórának adom vissza a szót: „Házak dőltek össze, a Tisza kicsapott a medréből, kőzápor és véres emberi tagok hullottak át a Tiszán innét eső városra. Nyolcszáz halottja volt a katasztrófának – a költőnek pedig, aki a lőpormagazintól néhány lépésnyire búzavirágot szedegetett, egy haja szála se görbült.

– Isten vigyázott rám az ő angyalaival – mondja egyik kései tárcájában, *A látható Istenben* –, azóta vagyok én fatalista, azóta hiszek a szellemvilágban, azóta hiszem, hogy követ és védelmez valami jó szellem."[59]

Ennek a hatalmas élménynek emlékét őrzi Jókai elbeszélése, a *Katonadolog*, a magyar lélekjelenlét és kötelességtudás finom humorral átszőtt, szellemes ábrázolása. Szarka Peti huszárkáplár lőszert hozott a raktárba. Kezében az érte kapott elismervény, s hogy ezt betegye a megbízással kapott szép piros bőrtárcába, ceruzáját a fogai közé szorította. Ebben a szempillantásban a robbanás földobta a levegőbe, onnan le a Tiszába. Éppen egy gőzhajó kerekei alá került; elkapta az egyik keréklapátot, az fölemelte, ott talált egy szűk lyukat, oda bebújt. Szárazat érzett a lába alatt, fölállt, megtámaszkodott, és kifújta magát. „A plajbász most is ott a szájában keresztül téve, ahogy írni akart vele, hanem a piros bugyelláris már vissza volt dugva a keblébe. Ezt valószínűleg azalatt dugta oda vissza, míg a levegőben repült, hogy el ne veszítse."

Hitelesnek bizonyult Jókainak egy másik különös emléke, amelyet szintén többször megírt, először egy évvel élménye után, 1850-ben, *Egy bujdosó naplója* című sorozatának *Az eltűnt leányok* című fejezetében. *Emléksorok* címmel ugyancsak az idő tájt papírra vetett, a cenzúrától megsemmisített, de kéziratból 1980-ban [!] kiadott művéből idézem:

„Szegeden lehete látni a Bocskai-huszárok között egy szép fiatal barna lyánt, hajdú lyán volt, már akkor őrmesteri rangot viselt, a szőregi csatában elesett, egy golyó szívén ment keresztül, ott maradt a sáncon fekve. Maga az osztrák tábornok is megállt

[55] Jókainé Laborfalvi Róza.
[56] Mikszáth: i. m. 169.
[57] L. a 3. jegyzetet.
[58] Mikszáth: i. h.
[59] Móra Ferenc: i. m. 379–360.

holttesténél, amikor arra ment."[60] Azt, hogy a hajdú lány elesett, Jókai csak később, bizonyára Aradon hallotta azoktól, akik az augusztus 5-i szőregi csata után oda menekültek. *Az eltűnt leányok*ban így szólt róla:

„Szeged alatt a csata után, mikor a győztes tábornok végiglovagolt a holtak mezején, szemei egy szép halotton akadtak meg.

A Bocskai-huszárok egyenruhája volt rajta, kardja ki sem volt még húzva, a golyó éppen szívén ment keresztül. Finom kis kezei imára voltak összetéve, úgy halt meg fájdalmatlan arccal.

A tábornok elgondolkozva állt meg fölötte: „Szegény gyermek, mily ifjú volt" – mondá kísérőjének. És a kísérő alig tudott megválni a halottól..."[61]

A katonalány történetének hitelességét ezúttal más forrás is bizonyítja. Vlagyimir Zelenyeckij cári őrnagy 1858-ban vetette papírra emlékeit a szőregi csatáról. Tapintatos körülírással, költői szavakkal írt az elesettekről. A szigorú és büszke arcú halottak közt, úgymond, látott „törékenyebb áldozatokat is": „Hosszú hajuk, finom vonásaik, melyeken nem látszott a bajusz nyoma sem, s formáik kerekdedsége elárulta: ezek a lények annak a nemnek képviselői, amely egyáltalán nem a harci életformára született. Korábban is hallottuk már, hogy a magyar hadseregben hölgyek is harcolnak, most megbizonyosodhattunk: ez a hír igaz. Sok magyar tiszt menyasszonya és húga követte a vőlegényét, a testvérbátyját a háborúba, huszáruniformist öltött, és a felkelők soraiban szolgált. Közülük igen sokan leltek tragikus véget."[62]

Erdei Gyula kutatásai kiderítették, hogy az elesett hajdú lány minden bizonnyal a hajdúszováti Szalóki Zsuzsanna (1831–1849) volt. 1849. március 29-én Gál Lajos néven avatták az 52. zászlóalj honvédjévé.[63]

Jókai Szegedről feleségével menekült tovább. A fegyverletétel után Tardonán húzta meg magát karácsonyig, amikorra Laborfalvi Róza „komáromi menlevelet" szerzett számára, és visszatérhetett Pestre.

Szegeden még sokszor megfordult ezután. Az 1879-i nagy árvízről cikksorozatot írt. Itt volt 1883-ban a Város újjáépítését berekesztő „királynapok" alkalmával a színház, a Somogyi-könyvtár megnyitásán. (Ekkori aláírását a könyvtár első vendégkönyve őrzi.) 1849-ből datálódott barátsága Keméndy Nándor (1815–1895) városi rendőr alkapitánnyal. Keméndy 49-ben honvédtiszt volt, Kossuth főbiztosa, amiért Világos után csak ügyessége és német nyelvtudása mentette meg a bitótól. Az 1860-as években a Szegedi Híradó munkatársaként küzdött az önkényuralom ellen. Egy ízben ő kerítette kézre Rózsa Sándort. Felesége, Keméndyné Drucker Irma (1838–1912) a szegedi nőnevelés jeles úttörője volt. Levelezését Jókaival unokaöccse, Drucker János tette közzé 1942-ben. Valahányszor az író Szegedre jött, Keméndyéknél szállt meg. Utoljára 1891-ben.[64]

---

[60] Jókai Mór: Elbeszélések (1850). Szerk. Győrffy Miklós. Bp., 1989. 2/B: 237.

[61] Jókai: i. m. 71.

[62] Zelenyeckij, Vlagyimir: A szegedi csata. Közzétette és fordította Fenyvesi István. Szegedi Műhely, 1991. 130.

[63] Péter László: A szőregi csata hősnője. = P. L.: Mindörökké Szeged. Bp., 1997. 210–211.

[64] Péter László: Szeged irodalmi emlékhelyei. Szeged, 1974. 86–89.

Jósika és a szegedi boszorkányok

Báró Jósika Miklós a főrendiház tagjaként vett részt a országgyűlés munkájában. Ekkori publicisztikai tevékenysége is jelentős a demokratikus reformok népszerűsítésében. A főrendiház öt tagja közt ő is részt vett a Honvédelmi Bizottmány munkájában. E minőségében kapta Horváth Mihály csanádi püspök 1849. január 23-én kelt levelét, melyet szegedi vonatkozása miatt érdemes itt idéznem. Azért kelt Makón, mert a megyés püspök székhelye, Temesvár akkor a fölkelő szerbek kezén volt, s így ő nyári rezidenciájáról volt kénytelen kormányozni egyházmegyéjét. Derűlátással és némi elfogultsággal egyházmegyéje iránt, kérte Jósikát: „Ha azon erő, mely most Szegeden van, régi helyén marad, az alsóbb vidék is, Szeged is biztosítva marad. Most azonban az alsóbb vidék már elveszett, a falvak rendre kipusztíttatnak és fölégettetnek, és ha a rácok nagyobb seregben gyűlnek össze, mit azelőtt a lent levő seregünk könnyen megátolhatott, még Szeged is félhet. Ha befolyása által valamit változtathat Méltóságod az operációkban,[65] méltóztassék oda munkálni, hogy Becskereknél és Verbásznál újonnan legyen táborunk. Én legalább inkább áldoznám fel Aradot, mint egész bánságot."[66]

Követte Jósika az országgyűlést Debrecenbe, sőt a trónfosztás után elfogadta kinevezését a négytagú „kegyelmi széki bíróságba".[67] Mindössze egyetlen ülést tartottak. Júliusban Szegedre is az országgyűléssel tartott. Ide is vele jött második felesége, báró Podmaniczky Júlia; maga is író, műfordító.

„A város – emlékezett Jósika is – tömve volt; a szállodákban az embernek betű szerint küzdeni kellett ebédjeért, az utcákon nem csak nagy számmal, hanem tömegesen, olykor fölakadva járt a nép.

Este, ha a nap hanyatlott, ha a borzasztó meleget az esti szellő váltotta fel, kávéházak, mulatóhelyek, nem sok van, és nem nagyon mulatságosak, telve-tömve voltak a látogatókkal. Ott ültek a váracsnak közelében a honatyák és honleányok: ott volt a jó bor, a kávé, olykor egy kis fagylalt, és mindenütt a nagy serleg sárga Tisza-víz, a szegediek nektárja ujjnyi sáralappal.

Hanem a város népének, főleg magyar része, szíves, vendégszerető, emellett bátor és értelmes. Magunk ismertünk embereket, kik merőben állították, hogy sehol sem szeretnek inkább lakni, mint Szegeden; s az első pohár Tisza-víz, melyet ihatnak, a világ minden borát feledteti velök.

Mi, kik ezen egész időt Szegeden töltöttük, nem osztjuk ugyan ezen túlbuzgóságot, de szeretjük, mint mindent, miből a *nescio qua natale solum dulcedine*[68] stb. visszhangzik – e sovárt a honiért.

Mondják, az alföld a káromkodás fészke, s az ember a Tiszánál hallja az első *adtát*: mi megvalljuk, hogy sohasem hallottunk kevesebb káromkodást, mint Debrecenben és Szegeden; de éneket eleget; pedig ez időben Szeged többi viszontagságaihoz még az a tisztes betegség is járult, melynek nem oly régen egy tudós úr oly festői nevet adott, mi egész *tabló*, hogy ez idegen szóval éljünk kivételesen."[69]

---

[65] hadműveletekben.

[66] Dézsi Lajos: Báró Jósika Miklós. Bp., 1916. 398.

[67] Uo. 278.

[68] nem ismerek kedvesebbet a szülőföldnél.

[69] Jósika Miklós: Egy magyar család a forradalom alatt. Pest, 1862. 8: 27.

Jósikáék háromszobás lakást kaptak a Palánkban. Udvar felőli tornácáról a Tiszára lehetett látni. Őket is megijesztette a lőportárrobbanás. Éppen öltözködtek. Az ajtókat, ablakokat a légnyomás a szobákba lökte, s mindent elárasztott a por. Mikor végre leülepedett, láthatták az iszonyú rombolást: „Az ajtók, ablakok kilökve sarkaikból a szobában hevertek; tiszta csoda, hogy valakit agyon nem vertek. Egy üveg négyszeg sem maradt épen, s még pár bútor is kimozdult helyéről, mintha földrengés lett volna." Azt hitték, itt az osztrák vagy az orosz... Felesége naivan fölkiáltott: „Minő udvariatlanok! Még azt sem várják, hogy az ember fölöltözzék!" „Ennyi ablakot kifoltoztatni, teljes lehetetlen volt: Irma tehát hírlapokkal ragasztotta be azokat, s a házigazdának – becsületes fiatal izraelitának – segedelmével az ajtókat is jól-rosszul, szegekkel, madzagokkal helyre igazították."[70]

„Szegeden ép[p]en vásár volt e napon, mégpedig a Tisza szélén, s ami máskor örvendetes leende, igen népes.

Az épület romjai a széles Tiszán át, a túlparton, miként ott helyben mondották, 280 embert sebeztek meg, vagy vertek agyon.

Az álgyúgolyók közől több a városi épületekre hullott; a többi közt azon házba, hol gróf Batthyány Kázmér s bájos neje voltak szállva. Szerencsére minden rombolás nélkül.

Szegeden a felsőtábla tagjai közől kevesen voltak: Perényi, Eszterházi Mihály, Batthyány Kázmér és e sorok írója. Ennek oka az, hogy az alsóház némely tagjai s pár lap, például a tizenötödik mártius[71], illőnek s igazságosnak tartották a felsőháznak ép[p]en azon tagjait folytonosan megtámadni, sőt lemondásra ösztönözni, kik Debrecenben megjelentek; s ezek közt később ép[p]en azokat, kiket a sértő s ingerlő debreceni hetvenkedések sem valának képesek hazafiúi buzgóságokban megingatni, és Szegeden is megjelentek. Egy más ok az, hogy főleg a felsőtábla erdélyi tagjai, részint nem is tudták, hol áll meg a kormány, részint az erdélyi román papság s pár hitvány bujtogató vezérlete alatt, otthon mindenükből kipusztíttatván, módjukban sem volt a sok útiköltség előteremtése."

Jósika is fontosnak tartotta kiemelni a robbanás baljóslatú jelképiségét. „Estefelé a rend helyreállott, s már másnap reggel amennyi ablakos és asztalos volt, igénybe vétetett: de a rémítő esetnek döbbentő hatása el nem maradott: s e nap óta valami baljóslatú előérzet kezdett a félénkebbek közt mutatkozni."[72]

Jósika és felesége Aradra is követte a kormányt. Világos után Lippán, majd Radnán húzódtak meg, onnan sikerült Debrecenbe érniük. Feleségét rábeszélte, menjen Pestre, azzal, hogy majd Lipcsében találkoznak, ő pedig álöltözetben északnak vette útját. Eljutott Boroszlóba (Wroclawba), onnan vonaton Lipcsébe. Egy hónap múlva oda érkezett felesége is.

Jósikát távollétében halálra ítélték. Többé nem tértek vissza hazájukba. Brüsszelben, majd Drezdában éltek. Jósika eleinte – főként feleségének fordításában – németül

---

[70] Uo. 30 – Jósika emlékezését regényes formába öntötte, és magáról harmadik szermélyben mint Kémendy Jenő tábornokról beszélt, feleségét pedig Irmának nevezte. Talán nem tévedek, ha itt szerzett szegedi ismerőseinek, Keméndy Nándornak és feleségének, Drucker Irmának emlékét látom ebben visszatükrözni.

[71] Marczius Tizenötödike.

[72] Jósika: i. m. 31–32.

adta ki műveit, de 1853-ban Heckenast Gusztáv kiadta itthon *Eszther* című regényét – név nélkül. Később új műveit is megjelentette „Az *Eszther* szerzőjétől" névvel.

Így jelent meg Pesten a címlap szerint 1854-ben, de a nyomdai jelzés szerint („Pesten, 1855. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.") 1855-ben három kis kötetben *A szegedi boszorkányok* című regénye. Az ötlet bizonyára szegedi tartózkodása idején született, de a történeti forrásokat nem itt tanulmányozta (erre aligha jutott e pár hét alatt ideje), hanem – bizonyára kérésére – Heckenast küldte ki neki Brüsszelbe.[73] Ám a hiteles történet mindössze a bevezető fejezetre, a boszorkányság vádjával elítéltek 1728. július 28-i máglyahalálának leírására korlátozódott; a többi, „a cselekmény", Jósika fantáziájából született. Nem értek egyet Nagy Miklós fitymáló értékelésével, mely szerint Jósika „sablonos mesét kovácsol", és a sokat ígérő tárgyat, életanyagot félponyvává silányítja. Szerintem saját színvonalán érdekes, sőt detektívregénnyel vetekedően izgalmas, természetesen romantikus regényt írt, amelynek ugyan kevés köze van a szegedi világhoz, a történelmi tényekhez, és olykor a stílusa is rejtvényeket ad olvasójának, de írója lélektanilag valószínűsítve és modern „vágásokkal" szerkesztve ma is élvezhető művet alkotott.[74]

Táncsics Mihály nálunk

„A szabad sajtó rabja" majdnem szegedi lakos lett. 1843-ban a szegedi nyomdász és könyvkiadó, Grün János (1814–1874) ajánlatot tett neki: szerkesszen az iparosok számára évről évre naptárt. Táncsics aggályát, hogy őrá a cenzúra különösen figyel, s így megakadályozza a kiadást, Grün azzal altatta el, hogy a szegedi cenzor engedékenyebb lesz. Grün kétszáz forint évi fizetést és bizonyos számú példányon fölül a bevétel negyedét ajánlotta meg Táncsicsnak. „Nagy jó kedvvel fogtam munkához – emlékezett Táncsics –, miközben már arrul is gondolkodtam, hogy majd Szegedre megyünk lakni, mert sokkal célszerűbb lesz ott helyben lakni, hol a naptár megjelenik. Továbbá azon is jártattam eszemet, hogy Szegeden mind lakás, mind az élelem olcsóbb, tehát könnyebben boldogulunk, annál is inkább, mert ha majd a naptár nagy kelendőségnek örvend, más munkákat is készítvén, a kiadó Grün azokat is megveszi. Házunkat Pesten bérbe adjuk, az is hoz pár száz forintot."[75]

Nagy lelkesedéssel látott munkához, tanulmányozta az iparosok munkáját, hámorokban, vasgyárakban vizsgálódott. Egészen új világ nyílt meg előtte, és megfogadta, hogy a naptárba nem ír semmit, mielőtt saját tapasztalatot nem szerez a megírandó tárgyról. Az első naptárt meg is írta, meg is szerkesztette. Ám a szegedi cenzor, a piarista polihisztor, Katona Dienes (1782–1874) sem tudta magát kivonni a hivatali kötelesség alól, s oly sokat kitörölt belőle, hogy Táncsics így nem tartotta érdemesnek kiadni. Grün ekkor mégis a budai cenzorhoz nyújtotta be a kéziratot, de itt addig húzták-halasztották a döntést, hogy mire a szegedi cenzor törléseivel jóvá hagyták a kiadást, késő lett.

1849. július 8-án Táncsics is Szegedre indult, családostul. E napokról mindössze ennyit tartott érdemesnek följegyezni: „Szeged volt az országgyűlés folytatására ki-

[73] Dézsi: i. m. 302.
[74] Nagy Miklós: Jósika regényei 1850 után. Irodalomtörténeti Közlemények, 1984. 668.
[75] Táncsics Mihály: Életpályám. Bp., 1949. 140.

tűzve, de ott nem maradhatván, Aradra költöztünk...."[76] Világos után ő is bujdosásra kényszerült. Nem ment külföldre, nyolc esztendeig saját pesti házának udvarán egy veremben böjtölte ki az 1857-i amnesztiát.

A krónikás Hunfalvy Pál

A szepességi szász Hunsdorferből lett Hunfalvy a magyar nyelvtudomány, néprajz és őstörténeti kutatás úttörőjeként írta be nevét művelődéstörténetünkbe. Az 1848–49-i forradalom és szabadságharc eseményeiről 1848 júliusától, az országgyűlés megnyitásától vezetett naplója részint a friss lejegyzésből természetes hitelességével, részint terjedelmével emelkedett ki a hasonló írások közül. Ezen még érthető szubjektivitása, olykor elfogultsága sem változtat, hiszen ez a történeti távlatból már lemérhető. Bírálta a kormány meggondolatlan döntéseit, de nem azonosult a békepárt törekvéseivel sem.

A napló műfajának antinómiája, föloldhatatlan ellentmondása, hogy amikor írójával a legtöbb megörökítésre érdemes esemény történik, akkor nem ér rá ezeket lejegyezni, s ekkor válik szűkszavúvá, holott ezekről a napokról várnánk tőle fontos tanúvallomást. Hunfalvy is így járt. 1849. július 22-én jutott csak ideje, hogy papírra vesse:

„Szegeden vagyok 7 nap óta, de csak ma jegyezhetek először, mivel csak ma aludtam még rendes szobában.

Tázlárról Kubinyi Ferenc[cel] és Kalaúz Pállal jöttem Szegedre 14-én, nagy terjedésű városba, mert utcái, piacai felette tágasak, egyébiránt külseje városiabb, mint Debrecené, s a Tisza mellett lévén, csakugyan szép jövendőjű, magyar ajkú város. Sokszor emlegettetik történeteinkben; régi szép egyházában Mátyás királytól papi ruhadarabot láttam; első emlék az Mátyástól, mit eddig alkalmam volt látnom.

Hír szerint Szeged környékén vártam már táborozó lakosokat; de jóllehet Dorozsmán csakugyan sok idegen van, a szegedi gyepen mégsem találtam menekvőket. Egyébiránt a város és a közel helységek csakugyan nagyrészt bánsági menekvőkkel telvék; Újszegedről lehet már Szőreget, Újszentivánt, Oszentivánt, Gyálát, mind magyar helységeket látni, melyek most romban hevernek."[77]

Szemere Bertalan július 21-i beszédéről így számolt be:

„A beszéd tetszett, de nem is volt más, mint szép szó, kiékesítve hazudsággal, melylyel hazánk erejét becsülte.

Vártam, hogy tán többet kíván a ház tudni, de nem emelkedett senki fel, s Palóczy, ki Szemere beszéde alatt, nem tudom, hazánk szép jelenje által vagy közel sírjától megindítva sírt, már áment volt mondani. Tehát én kértem hármat: hogy a küldiplomáciára vonatkozó minden levelezést, izenetet stb. terjesszenek a ház elibe, hogy számítva várhassuk a jó kimenetelt; hogy mondják meg, miért nem történtek olyannyira semmi intézkedések az orosz beavatkozás ellen, holott annyira vártuk mindnyájan, s engedtük magunkat általa meglepni; – hogy ki volt oka Buda vár ostromának és a Debrecenből elvonulásnak; mert a kettő kétkedést támasztott a közönségbe Görgey iránt. – Az ostoba ház nem pártolt."[78]

---

[76] Uo. 267.

[77] Hunfalvy Pál: Napló 1848–1849. Bp., 1986. 293–294.

[78] Uo. 296–297.

Hunfalvynak köszönhetjük a nemzetiségi törvényjavaslat előzetes vitáiról szóló hiteles tudósítást. Vitatták, hogy előbbre való-e ez, mint az úrbériség maradványainak eltörlése, amelyen szintén dolgoztak. Sokan azt hánytorgatták föl, hogy a magyar nem harcol azért, hogy saját országában idegen legyen... Vörösmarty is úgy fogalmazta meg nézetét, hogy „az oláhnak, németnek, tótnak stb. van országa, hol nemzetisége míveltetik és uralkodik, ez a magyar nemzetiség kizáró[lagos] országa..."[79] Hunfalvy ellenük szólt: demokráciát kiáltanak, és a népfelség első következményét nem akarják elismerni!

„Kétnapi tanácskozásba került az idegen ajkú népségek iránti elvpontok megállapítása. Mikor Beöthy [Ödön] az indítványt megtette, alig volt ember a képviselők között, ki azt nem látta volna, hogy valamit tenni kell az oláhokra nézve meghatározni; véleménykülönbség csak annyiban volt, hogy némelyek egyedül az oláhokat illető békítő pontokat országgyűlésileg megerősíteni, mások ellenben általában minden népségek irányában elveket felállítani kívántak, miszerint ezek tisztán lássák, hogy a magyar törvényhozás igazán méltányos, Európának pedig tudtára essék, hogy a magyar nemzet valóban nem akarja a más nemzetiségeket elnyomni. A békítő pontok meghallgatása után [a] Szemere által kifejezett elveket tárgyaltuk, s ma be is végeztük." Erre fölállt Angyal Pál, és a javaslat elvetését indítványozta, mondván, hogy nem akarhatja, hogy a magyar maga ássa alá nemzetiségét. A Ház ezt tetszéssel fogadta. Nyáry Pál is a törvényjavaslat ellen szólt. Most, úgymond, csak közbocsánatot hirdessünk a lázadóknak, többet ne. Batthyány Kázmér megvédte a távollévő Szemere törvényjavaslatát, de közben bejött Szemere, és tájékoztatta a Házat a pillanatnyi hadi helyzetről. Mint már hetek óta, a vita most is a fővezérség ügyére terelődött. A többség Görgey mellett tört lándzsát.

A július 28-i emlékezetes napról szintén Hunfalvytól maradt fönn a legrészletesebb beszámoló:

„Kilencedfélre[80] a városház teremébe mentem. A karzatok telének, képviselők kevesen valának még ott. Az idő már háromnegyedre, kilencre ment. A terem közepében beszélgettünk a tegnapi vitatkozásokról s a jövendő kilátásról. Egyszerre roppant dördülés rázá meg az épületet, hogy minden ablak táblái becsördültek, kimondhatlan erő által tördelve. Rémülésben tódultak az emberek a karzatokról; én felnéztem a terem padlására és falaira, de szakadást nem látván, kiálték több másokkal a rohanó tömegre, hogy nincs semmi baj. De az utcákban, hol vásár vala, riadozva, mint juhok, tódult a nép. Ágyúlövés nem volt, mert az nem szól oly nagyot. Az előterembe menvén kinéztem az ablakon, s íme, fekete poros felleg gomolygott fel sűrű tömegekben. A várban tehát puskapor robbant fel. Mi szerencsétlenség az most! – De pár perc múlva jövének már emberek az utcákról, jöve Szemere, Hajnik s mások, kik tudósítának, hogy nem is a várban, hanem túl a folyón, Újszegeden történt a szerencsétlenség. A nagyobb távolság még roppantabb fellobbanást gyaníttatott. Hajnik Pál újra jött vissza, s megnyílt az ülés."[81]

Szemere Bertalan miniszterelnök napirend előtt tájékoztatta a képviselőket a robbanásról. Már harmadszor fordult elő ilyen szerencsétlenség. A kormány szigorú vizs-

---

[79] Uo. 300. – Ez árnyalja a képet, amelyet Waldapfel József rajzolt Vörösmarty ekkori nézeteiről: Költők a forradalomban. = Forradalom és szabadságharc. 1848–1849. Bp., 1948. 527–530., 540–542.

[80] Fél kilencre.

[81] Hunfalvy: i. m. 313–314.

gálatot rendel el, a károsultakat kártalanítja. Ezután mondta el már vázlatosan ismertetett beszédét a nemzetiségi törvényjavaslat megokolásul. Hunfalvy szerint ez sokaknak nem tetszett. Madarász József most is az úrbériségi törvényt tartotta előbbre valónak. „Felelt neki jól Batthyány és Vukovics. Nyári annyira vetemült, hogy a középre kiállva fenyegetőddzék Szemerének. De mindamellett nem volt szükség nagyon mellette harcolni, a ház roppant nagy többsége elfogadta." Szemere másik előterjesztését, a zsidók emancipációjáról, szintén.

„Végre az elköltözést, mit természetesen elfogadott a ház, miután az új 610 millióny hitelt megszavazta volna.

S így a szegedi üléseknek vége szakadt."[82]

Hunfalvy augusztus 1-jén már Aradon írta naplóját. A néprajzi látószög kiütközött belőle: ekkor vetette papírra úti megfigyeléseit Szolnoktól Debrecenig, majd Pesttől Kecskeméten, Tázláron át Szegedre, Szegedről Aradra.

„A magyar városokat, melyeket eddig láttam, így sorolnám: Arad (de nem tisztán magyar az), Szeged, Debrecen, Kecskemét. Arad sokat épült város; Szegednek utcái túlságosan szélesek; de városibb külseje van, mint Debrecennek.

S láttam a háborúnak iszonyait Pesten és Budán, láttam a Bánság azon részén, mely a Maros bal partján Makóig terjed. Szőreg, Deszka, Klárafalva mind egy rom. Itt-ott szalmával fedett falak romjait látni, melyek alatt emberek lakai – többnyire azonban üresek a faluk, sem ember, sem marha nincs. A látvány szomorúságát emelte még a nagy szárazság, mely mindent elsütött. Fű nincs, a tengerit kaszálni kezdik, a tavalyi silány, s a tarló mondja, hogy az őszi sem volt különb. (Ma gazdag eső esik, mely ameddig ér, bizonyosan feleleveníti a vidéket.) A torony s egyház mindenütt még fedél nélkül való." „Makó terjedelmes mezőváros szép megyeházzal, tehetős magyar néppel. A nép itt és Szegeden szép. Mintha itt tisztább volna levegő, mint túl a Tiszán."[83]

A bukás után Hunfalvy hazatért Pestre. Nem esett a megtorlás áldozatául. Naplóját Batthyány Lajos, Csányi László, Jeszenák János és az aradi tizenhárom kivégzésével, október 8-án zárta.

Kossuth és Bălcescu kézfogása

Szeged és környékének részletes kalauza (1925), Horváth A. János és Thirring Gusztáv munkája, azt írja, hogy 1849-ben az országgyűlés a Zsótér-házban ülésezett. Ebben a hitben javasoltam 1959-ben ennek a háznak megjelölését emléktáblával: Kossuth és Bălcescu egyezségének színhelyéül. Pedig hihettem volna a várostörténet-író Reizner Jánosnak. Ő pontosan megírta: „A képviselőház ülései a széképület közgyűlési termében tartattak. Az ide beszerzett, fehérre festett padokat és asztalokat később a gimnáziumi tantermekben[84] iskolapadokul használták."[85] Azóta az is fölötlött bennem: még valószínűbb, hogy a *Kibékülési terv* aláírására nem is a forgalmas városházán, hanem Kossuth szállásán, a Kárász-házban került sor.

---

[82] Uo. 314–315.

[83] Uo. 315–317.

[84] Akkor még csak egy gimnázium volt: a piaristáké.

[85] Reizner János: Szeged története. Szeged, 1899. 2: 166.

Nicolae Bălcescu, a kiváló román forradalmi író és történész, egész életét népének szabadságért áldozta. Ő ráébredt, hogy a román nép fölszabadulását nem a Habsburgok oldalán, a magyarok ellen, hanem csak a magyarokkal szövetségben érheti el. Perczel Mór pancsovai táborából írta egy barátjának: „Meghasad a szívem, ha látom, hogy milyen gyönyörű szerepet játszanak most a magyarok, azt a szerepet, melyet mi, románok akartunk és reméltünk. Bárcsak mi is képviselve lennénk, bárcsak egyetlen román zászló lobogna a harcmezők felett, ahol a szabadság sorsa dől el."[86]

1849. május 20-án Debrecenben fogadta őt Kossuth Lajos, 29-én Batthyányi Kázmér külügyminiszter, majd Szemere Bertalan miniszterelnök. Bălcescu elégedetlen volt a tárgyalások lassúságával. „Most már késő van! – kiált föl kétségbeesetten levelében. – A végzet be fog teljesedni. A két nemzet egymást rántotta a sírba."

A Szegedre költöző kormánnyal és országgyűléssel együtt július 8-án ő is a városba érkezett. 13-án ismét tárgyalt Kossuthtal, és ennek eredményeként megszületett az egyezség, a másnap, 14-én aláírt *Kibékülési terv*. E napon délután 2 órakor Bălcescu ezt írta naplójába: „Hazánk megmenekül... Most hiszem, hogy a szabadság ügye győzni fog. Sohasem voltam olyan boldog, mint ebben a percben." Ne feledjük: ezt a román író Szegeden írta!

Az okmány *jórészt* Bălcescu fogalmazása, és így szerepel műveinek különféle, román és magyar kiadásaiban is. Szavatolja a románoknak közokiratokban román nevük használatát, a községi közigazgatásban és alsófokú bírói eljárásban a többség nyelvének érvényesülését, iskoláikban a román tanítási nyelvet; a görögkeleti románoknak a többi felekezettel egyenlő jogait mind egyházi, mind iskolai életükben. A közoktatásügyi minisztériumban ügyosztályt, a budapesti egyetemen teológiai kart ígér a görögkeleti románoknak. A nemzetőrség vezényletében – mondja – a többségi nyelv használandó.

A *Terv* 15. pontja a hazai románokról kimondja: „A többi állampolgárokkal egyenlő joggal fogják őket felvenni az összes közhivatalokba, és a múlt e tekintetben senki számára nem jelenthet akadályt." A 16. pont szerint a fölkelt románok két héten belül leteszik a fegyvert, a magyar kormány közkegyelmet ad, a románok pedig esküt tesznek Magyarország függetlenségére.

Egészen Bălcescunak tulajdoníthatjuk a *Terv* függelékében szereplő három pontot; ez fontos bizonyítéka, hogy Bălcescu milyen világosan fölismerte a parasztság forradalmi erejének döntő fontosságát a feudalizmus megdöntésében. E három pont így szól:

1. A robot és más feudális szolgáltatások a törvény szellemében teljesen eltöröltetnek...

2. A fölégetett falukat azon területeikkel együtt, amelyek a parasztokéi voltak, vissza kell nekik adni, hogy mindenki megtelepedhessék a maga házában.

3. A némely földesurak által Erdély visszafoglalása után kicsikart kényszerszerződések semmiseknek nyilváníttatnak.

A *Terv* tehát jelentős önállóságot adott a hazai románoknak. Lényegében ugyanezt emelte törvényerőre a nemzetiségi törvény. Szemere Bertalan joggal mondhatta: „Európa többi népeinek is például fog szolgálni arra nézve, hogy a különféle népek kifejlődését a státusegység fenntartásával miképp lehet párosítani..."

De Bălcescunak nem mostani derűlátása, hanem korábbi pesszimizmusa igazolódott. Az új törvény és a *Kibékülési terv* egyaránt végzetesen megkésett. A szegedi országgyűlésnek utolsó tette volt a nemzetiségek és a zsidóság egyenjogúsítását kimondó

[86] Vö. Péter László: Szeged irodalmi emlékhelyei, 106.

két progresszív törvény szentesítése. Rá pár napra föloszlott, tagjai menekültek, s néhány nap múlva Világos mindenre pontot tett.

Bălcescu is hiába indult július 16-án Szegedről Kossuth nyílt parancsával, 1500 pengőforint útiköltséggel s Bemnek szóló utasítással (amelynek néhány mondatát, mint naplójában maga írta, ő mondotta tollba a kormányzóelnöknek), már késve érkezett a *Kibékülési tervvel* Topánfalvára, a fegyveres román fölkelők vezéréhez, „a havasok királyához", Avram Iancuhoz (1824–1872). A román légió, amely a *Kibékülési terv* mellékletében szereplő szervezési szabályzat szerint Bem vezénylete alatt harcolt volna a császári és cári csapatok ellen, már nem alakulhatott meg. Iancu augusztus 3-án Zalatnán tanácskozott a román fölkelők vezetőjével, s ennek alapján válaszolt Kossuthnak: a békesség megkésett, a cári seregek már itt vannak, s ő – hogy jóindulatát bizonyítsa – semlegességet ígért a magyaroknak. Iancu levelét ismét Bălcescu vitte Kossuthhoz – most már Aradra, s a kormányzó augusztus 8-án utasította Bemet, hogy ő se támadja meg a románokat.

Bălcescu maga Bemhez indult, csatlakozni akart hozzá, de mire odaért, a sereget szétverte a cári fölény; a magyar költőtárs, Petőfi halott; Bem pedig Orsova felé menekült...

Bălcescu hónapokig bujdosott, ekkor kapta végzetes tüdőbaját; majd álruhában Bécsen, Berlinen keresztül újból Párizsba ment, ahol – ugyancsak emigrációban – ifjúságának javát töltötte. Nyomorgott, betegeskedett, majd később Konstantinápolyba utazott, onnan – gyógyulást keresve – Itáliába. Palermóban érte a halál; ma is ott nyugszik, a szegények temetőjében, jeltelenül.

A szegedi *Kibékülési terv* és a nemzetiségi törvény hazánk történelmének jelentős eseménye volt: külpolitikai és parlamentáris hagyományaink legszebb mozzanatai közé tartozik. Az 1849-i szegedi egyezség mindkét nép történelmének legnemesebb haladó öröksége. Ez lett a csírája Kossuth 1851 és 1862 közt megérlelődött Duna-konföderációs tervének.[87]

Cezar Bolliac szegedi verse

Románia három történelmi fejedelemség egybeolvasztásából jött létre. Erdély, Moldova és Havasalföld volt e három összetevő. Ez utóbbi kettő török fönnhatóság alatt élt, Erdély a Habsburgokéban. A két román fejedelemségben a nép kettős elnyomás alatt nyögött: a törökön kívül a hazai bojárok, a nagybirtokos főnemesek is elnyomták. Mindkettő ellen támadt föl a parasztság öntudatosodó rétege és az ifjú értelmiség. Akár Magyarországon, a román fejedelemségekben is egyszerre folyt a küzdelem a társadalmi reformokért és a nemzeti függetlenségért.

1848 tavaszán ott is forradalmi helyzet alakult ki. Moldovában, ahol a néptömegeket nem sikerült mozgósítani, és ahova a cári Oroszország megszálló csapatokat küldött, a mozgalom hamar elbukott. De Havasalföldön és Erdélyben föllendült a forradalmi küzdelem.

Ennek volt kiemelkedő vezére Bălcescu, és neki volt harcostársa Bolliac. Párizsi tanulóévei után ő is tevékenyen vett részt azoknak a titkos társaságoknak a munkájában, amelyek Havasalföldön az 1848-i forradalmat készítették elő.

---

[87] Szekfű Gyula: Magyar történet. Bp., 1936.[2] 5: 455. – Vö. Mérei Gyula: Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-monarchia. 1840–1919. Bp., 1965.

A fölkelést az ellenforradalmi erők a török csapatok segítségével három hónapi hősi küzdelem után leverték. Bălcescu és Bolliac Erdélybe menekült, és itt próbált közvetíteni a magyar és román szabadságharcosok között, hogy összefogva, együttes erővel a közös ellenség ellen forduljanak.

Bolliac is itt volt Szegeden 1849. július 14-én, amikor Bălcescu és Kossuth aláírta a *Kibékülési tervet*. Nyilván az ezt követő napokban született *Testvéri Románia* című verse, amelyben bizakodva, a győzelembe vetett hittel fordult népéhez, és ugyanúgy Bem apóban, „a Nagy Tüzérben" látta a diadal zálogát, mint a mi Petőfink. Verse, mint a legtöbb alkalmi vers, esztétikai mércével (Bajor Andor fordítása ellenére) nem mérhető, s tetézi még terjedelme, amely költőjét ismétlésekre csábította. Azon sem kell fönnakadnunk, hogy – megint akár Petőfi – antiklerikális, sőt vallásellenes hangokat is megüt: ez példaképeitől, a franciáktól ekkoriban szokványos tanulság. Mint történelmi dokumentum azonban mindenképpen figyelmünkre érdemes.

Testvéri Románia

Halljátok? A Nagy Tüzér
új Romániát ígér!
Ausztria elbukott.
Román, lengyel és magyar
láncot többé nem akar.

Teljen borral a pohár:
Bem apó előttünk jár.

Induljunk mind a cár ellen,
köztünk senki ne pihenjen,
míg nem szabad a haza!
A magyarok velünk lesznek,
segítünk a lengyeleknek,
s nő a népek szent hada.

Teljen borral a pohár:
Bem apó előttünk jár.

Róma tornyai ledőlnek,
már a papok menekülnek,
fut a jezsuita had:
arcuk fakó, viaszsárga;
rossz kor jött a butaságra,
fénnyel világít a nap.

Teljen borral a pohár:
Bem apó előttünk jár.

A franciák hős csapatja
fényes útunkat mutatja:
fényt és demokráciát.
Germánia is fölébred,
egyesül végre a német,
elűz grófot és királyt.

Teljen borral a pohár:
Bem apó előttünk jár.

A bénító, szörnyű álom,
amely itt ült e világon,
az elnyomott nép fölött,
álom volt, lidérces rémkép,
eloszlik, mint a sötétség,
elszáll, mint reggel a köd.

Teljen borral a pohár:
Bem apó előttünk jár.

Lidérc ülte meg Európát,
az hizlalt bojárt és pópát,
érte csörgött a bilincs,
gondolatunk vasra verte,
de a nép hatalmas lelke
most szétzúzta; s többé nincs.

Teljen borral a pohár:
Bem apó előttünk jár.

Égi bírók szent csapatja
s földi zsandárok lakatja
reánk többé nem vigyáz.
A szörnyeteg éles karma
többé húsunkat nem marja.
Elmúlik az égő láz.

Teljen borral a pohár:
Bem apó előttünk jár.

A császári címer szörnye
széttörik, lehull a földre.
Nyomában az ég dörög.
Lehull messze, puffan tompán
úgy szól, mint mikor kidobták
a mennyből az ördögöt.

Teljen borral a pohár:
Bem apó előttünk jár.

Vidulj, románok szép földje!
Nincs, ki most ellened törne,
széttörtek a jogarok.
Érted küzdnek, veled élnek
a harcoló testvérnépek:
boldog leszel és szabad!

Teljen borral a pohár:
Bem apó előttünk jár.

Vesszenek a kiváltságok,
a törvénynek vessünk lángot,
vesszen a zsarnoki múlt!
S hol a poros akták állnak,
égjenek a levéltárak!
Égjen, ami elavult!

Teljen borral a pohár:
Bem apó előttünk jár.

Nem zsiványok alkotmánya:
népjog kell az új világra,
legyen jogunk végre már!
S király nélkül, bojár nélkül
minden nemzet összebékül,
s nem lesz se szultán, se cár.

Teljen borral a pohár:
Bem apó előttünk jár.

Bolliac versének refrénjében nem nehéz fölismernünk Petőfi *Az erdélyi hadsereg* című, Bánffyhunyadon 1849. március 26–27-én írott verse első és utolsó szakaszának visszfényét:

Mi ne győznénk? hisz Bem a vezérünk,
A szabadság régi bajnoka!
Bosszúálló fénnyel jár előttünk
Osztrolenka véres csillaga!

Bolliac – Bălcescuval ellentétben – megérte eszméinek diadalát. A bukás után ugyan ő is emigrációba kényszerült, Konstantinápolyban, Athénban, Párizsban élt. Moldova és Havasalföld 1859-ben Egyesült Fejedelemségek néven eggyé olvadt, és 1861-ben fölvette a Románia nevet, majd 1878-ban elnyerte függetlenségét is. Bolliac hazatérhetett, s publicistaként szolgálta hazáját. Ugyanakkor – akár a mi Móra Ferencünk – mint tudós is érdemessé tette magát a köztiszteletre: ő volt Románia régészeti kutatásának egyik úttörője.

Legenda és valóság Petőfi körül

„A Petőfi-térképen, ezen a vadregényes mappán, amelynek kacskaringós vonalai a csodálatos költőnek földi útját jelzik Kiskőröstől Fehéregyházig, nem találjuk ott Szegedet – írta Juhász Gyula. – Petőfi szerette volna látni a tengert, amelynek végtelenségét a magyar puszta képében imádta; elvágyott Párizsba, ahol a Nagy Forradalom hősei, az ő lánglelke rokonai villámlottak és mennydörögtek; Petőfi fölkereste a Kutyakaparót és a hortobágyi csárdát, de Szegedre, úgy látszik, nem volt kíváncsi soha. Legalábbis biztos adat egy sem akad, hogy városunkban megfordult volna."[88]

Petőfi életrajzából ismeretes, hogy 1848 nyarán ő is föllépett képviselőjelöltként szülőföldjén, a Kiskunságban, de a választás során – a nép megtévesztése, választási viszszaélések miatt – a küzdelemben alul maradt. A június 15-i választáson a kiskunok sza-

[88] Juhász Gyula: A kis Petőfi Szegeden. Magyarság, 1923. nov. 18. = JGYÖM 7: 53.

vazatai nem őt, hanem a régi rend emberét, a szabadszállási Nagy Károly ügyvédet, volt főjegyzőt és kun kerületi tisztviselőt juttatták be az első magyar népképviseleti országgyűlésbe.

A Petőfi-szakirodalomban Hentaller Lajos nyomán sokáig élt az állítás, hogy Petőfi híveit, főként a dorozsmaiakat Nagy Károly kortesei erőszakkal akadályozták meg a szavazásban. Így tudta és írta ezt Hatvany Lajos (*Így élt Petőfi*, 1–5. k., 1955–1957., 1967.[2], 1980.[3]) és Dienes András (*A legendák Petőfije*, 1957) is. Bármennyire szép hagyomány volna is Dorozsma – és immár Szeged – számára is ez, sajnos, a Petőfi-legendák közé sorolható: a történeti kutatás nem igazolta. Mezősi Károly megtalálta az Országos Levéltárban a dorozsmaiaknak az országgyűléshez 1848. július 10-én beérkezett folyamodványát, *petícióját*, amelyben megtámadták a választás eredményét, és vizsgálatot kértek. Nagy Károly megválasztásának érvénytelenítését szerették volna kimondatni, és új választást követeltek. Éppen érvelésükből derül ki, hogy nem vettek részt a választáson. Legelőször is azt sérelmezték, hogy bár a kiskun választókerület déli részének, Majsának és Dorozsmának 14 500 lakosa volt, szemben a fölső rész 18 435 lakosával, a választás helyét mégsem valamely központi helységben (pl. a választókerülethez ugyan nem tartozó Félegyházán), hanem a Dorozsmától egynapi járásra eső fölső részen, Szabadszálláson jelölték ki. Panaszolták tovább, hogy nem is tájékoztatták őket időben, így a dorozsmaiak önhibájukon kívül föl sem iratkozhattak a választói névjegyzékre; ehhez is Szabadszállásra kellett volna menniük. Hatszázhetven választásra jogosult dorozsmai polgár esett el ezzel a szavazás lehetőségétől! Mikor pedig a dorozsmai választók mégis úgy döntöttek, hogy elmennek szavazni Szabadszállásra, a délvidéki szerb fölkelés hírére fegyverbe szólították őket. „Meghiúsult ekképp azon szilárd akaratunk, hogy a választás helyén egybegyűlve a beíratás törvénytelen mellőzését is kitelhető módon orvosolva, legszebb jogainkat élvezhessük, és így a Nemzeti gyűlésre követet választhassunk."

A petíció pontosan tisztázza a dorozsmaiak szerepét a választásban, egyúttal pedig azt is bizonyítja, hogy a szabadszállási jegyzőkönyvet meghamisították: úgy tüntették benne föl, mintha a majsaiak és a dorozsmaiak is részt vettek volna a választáson.

A dorozsmai petíció későn érkezett az országgyűléshez. Már előbb egyéb választási visszaélésekért – erőszakért – megtámadták Nagy Károly mandátumát a kunszentmiklósi és kiskunlacházi választók – Petőfi hívei – is; folyamodványukat maga Petőfi szövegezte és írta le. Ez július 8-án – tehát a dorozsmaiak petíciójának beérkezése előtt két nappal – került a nemzetgyűlés elé. A Ház háromtagú bizottságot küldött ki, hogy a helyszínen, Szabadszálláson tanulmányozza a petíció állításait. A bizottság azonban hozzá sem foghatott föladatának végrehajtásához, mert a délvidéki lázadás, a hadi események elterelték róla a figyelmet. Petőfi valószínűleg nem is tudott a másik petícióról, a dorozsmaiak beadványáról, amelyet már nem tárgyalhatott meg az országgyűlés. Petőfi keserű lelkében a csalódás költői formát öltött: ezekben a hetekben írta *Az apostol*t. Ebben ott tükröződik a fájó kudarc emléke is.

Szegényebbek lettünk egy legendával, de gazdagabbak egy új mozzanattal. Mezősi Károly valószínűvé tette, hogy Petőfi választási körútja során Dorozsmán is járt. Meggyőző adatokkal kimutatta, hogy a költő június 6-án indult el Pestről; Ceglédig vasúton utazott, innen Nagykőrösön és Kecskeméten át érkezett Félegyházára. Ez ugyan, mint említettem, nem tartozott a kiskun kerülethez, de innen volt legkönnyebben megközelíthető a választókerület két déli helysége, Majsa és Dorozsma. Itt volt a kiskun kapitányság székhelye (a mostani Kiskun Múzeum épülete), tehát a kiskun kerület

igazgatási központja, ahol Petőfi az egész kerület választási ügyeiről tájékoztatást kaphatott. Ekkor írta a szülőföldvitában perdöntő *Szülőföldemen* című versét („Ez a város születésem helye...").

A követválasztási útjáról írott beszámolójából világlik ki, hogy az egész kerületet, tehát a déli részt is fölkereste: „Lejöttem szülőföldemre Kis-Kunságba, proclamatiót osztottam szét a nép között, azt az egész kerület választóinak nemkaputos[89] része lelkesedéssel fogadta, s egy hangon beszélték, hogy engem választanak követnek."

Félegyházáról valószínűleg Izsák felé menve érkezett a Kiskunság fölső járásába, és látogatta meg az ottani városokat: Fülöpszállást, Szabadszállást, Kunszentmiklóst és Kiskunlacházát, és onnan 8-án érkezett vissza Pestre. Minden bizonnyal június 7-én fordult meg Dorozsmán.[90]

Juhász Gyula előbb idézett írását így folytatta: „Mikor a nemzeti kormány 1849. július 3-án Pestről elmenekült, és Kossuth Lajosékkal Jókai, Vörösmarty és más írók is Szegedre jöttek, az európai szabadság utolsó várába, ahogy azt akkor hirdették, Petőfi egyenesen Mezőberénybe indult, a végzete elébe. A telepátiának egy egészen különös példája, hogy egy szegedi lap[91] már július 24-én jelenti Petőfi súlyos megsebesülését, egy héttel rejtelmes eltűnése előtt."[92]

„Fönnmaradt – folytatta Juhász Gyula – egy apokrif beszéd, amelyet Petőfi állítólag Dugonics András sírjánál tartott..." Juhász Gyula itt Kazalik József huszár őrnagy emlékeire utal, amelyet Kapcsándy (talán az adatközlőnek megmagyarított nevű leszármazottja?) Imre közölt a Szegedi Napló 1908. március 17-i számában.

Kazalik József története úgy kezdődik, hogy Kossuth 1849 júliusában (mivel még Pesten voltak, július első napjaiban) magához rendelte, s megbízta, hogy fontos okmányokat gyorsfutárként vigyen magával a szegedi polgármesterhez[93] és Erdélybe Bem tábornokhoz.

„Kossuth dolgozószobájából kijövet – szól az emlékezés – többen vártak reám a folyosón, mert tudta mindenki, hogy fontos megbízásaim vannak a kormányzótól. Kérdésekkel ostromoltak. Megmondtam a valót, hogy Szegedre és Erdélybe van küldetésem. Erdély hallatára Petőfi, aki szintén ott volt, hozzám fordult, és kért, hogy nem jöhetne-e velem, mert ő is Bemhez akar utazni. Ezer örömmel, kapva kaptam az ajánlaton. Petőfi tudatta velem, hogy Rózsa Sándor itt van Pesten, és ő nagy segítségünkre lehetne. Sándor – úgymond – mindig szolgálatkész, mert jó hazafi. Jött velünk szívesen.

Délután öt órakor kitűnő lovaink fölnyergelve, útra készen álltak. Együtt volt a kis csapat, számra vagy harmincan.

– Sándor bácsi, mikor leszünk Szegeden? – kérdeztük Rózsa Sándort.

– Ott leszünk, őrnagy uram, éjféli tizenkét órára. Hanem azt mögmondom a tiszt uraknak előre, hogy jól mögüljék a nyergöt, vagy ha ëgy kis sár mög pocsolya vagy nád lösz az úton, hát nem köll aztán haragudni.

---

[89] A kaput: hosszú férfikabát; kaputos: ilyet viselő, hivatalnokféle, úriember; nemkaputos: a nép.

[90] Vö. Péter László: Követjelöltként Dorozsmán. = P. L.: Szőregi délutánok. Bp., 1994. 247–250.

[91] A címe szerint is Szegedi Lap már júl. 20-án írta: „Petőfi terhes sebet kapott". Ezt cáfolta a Honvéd 24-i száma. L. Petőfi napjai a magyar irodalomban. 1842–1849. Szerk. Endrődi Sándor. Bp., 1911. [Hasonmás kiadása 1972.] 536.

[92] JGYÖM 7: 53.

[93] Az 1848-ban megválasztott Vadász Manóhoz [eredeti nevén Jäger Emmánuel] (1807–1883).

Rózsa Sándor magához szólította a vén Veszelka Imrét.

– Imre, kend fogja a csapatot vezetni. A bëtyárhajtó úton mögyünk. Úgy vezessön kend bennünket, hogy éjféli tizenkettőre Szögedön lögyünk. Mögértötte?

– Mög!

Ezzel megindult a csapat. A vihartól és fáradalomtól edzett lovainkon repültünk, mint a madár. Szédítő gyorsasággal száguldoztunk a nagy alföldi síkságban. Bizony, volt sár, pocsolya, nád bőven, de éjféli tizenkettőt ütött Szeged városházának toronyórája, amikor lovainkról leszálltunk.

Petőfivel fölsiettem a polgármester fölkeresésére. Megbízatásomat átadtam, és Petőfit bemutattam. Petőfi azon kéréssel fordult a polgármesterhez, hogy minekutána abban a szerencsés helyzetben van, hogy itt van Szegeden, nem mulaszthatja el azt a szent kötelességet – a szokatlan idő dacára –, hogy Szeged város nagy szülöttje, Dugonics András sírjához el ne zarándokoljon, pedig minél előbb, mert utunk és parancsunk sürgősen Erdélybe siettet.

A felsővárosi minoriták templomtornyában éjfél után kettőt ütött az óra, midőn beléptünk a temetőbe. A sírásó elöl, mi utána, a sír felé. A célnál voltunk. Petőfi nagy gonddal körüljárta a sírt, és elolvasta a föliratot.

– Tehát itt vagyunk – mondotta, és fövegét leemelte.

Villámló tekintettel nézett széjjel a temetőben, és föltekintett az égre. Alakja megnyúlt, melle kidomborodott. Egész valója átszellemült. Azután esengő, szíveket átjáró hangon ekképp beszélt:

– A mélységből kiáltok fel hozzád, nagy Isten, én, a népszabadság dalnoka, tekints le árva nemzetemre, amely annyit szenvedett a múltban, jelenben. Irgalmazz, nagy Isten, árva nemzetemnek. Itt könyörgöm, a szent sírnál, amelynek lakója igaz szolgád volt. Gondolatban lerohanok a sírba, és megcsókolom a hideg csontokat, mert ő, a nagy úttörő, a nagy apostol ott könyörög csillagos trónusodnál elárvult nemzete szent ügyeiért. Imádkozz értünk ott, te nagy ébren alvó. Nagy voltál, és nagy leszel mindaddig, míg magyar lesz!

Megbűvölve álltunk ott e rendkívüli jelenet hatása alatt. Még a rideg szívű futóbetyárok is törülgették könnyeiket, és keresztet hánytak magukra. Mintha csak a földi Istent hallották volna.

Zajtalanul távoztunk a temetőből. Lovaink már megabrakolva, fölnyergelve készen álltak. Szívélyes búcsút vettünk a szegediektől, a Tápai-rétnél átúsztattunk, és gyors irammal haladtunk Erdély kies bércei felé..."

Eddig tart az egykorú vallomás. Nyilván Juhász Gyulának volt igaza: költészet ez, nem történelem. Hatvany Lajos öt kötetbe gyűjtötte össze a Petőfi életére vonatkozó kortársi emlékezéseket. A most idézett nincs benne, de nem is ott a helye. Dienes András egészen más jellegű gyűjteményt adott át a nemzeti közvéleménynek: a Petőfiről szóló legendákét. Mert nemcsak a valóság, hanem a valóságnak a nép észjárása, vágyai szerint átköltött képe is jellemző mind a valóság mélyebb, bensőbb lényegének, mind a néplélek megismerésének szempontjából. Ez a szegedi Petőfi-legenda is ezt a Petőfi-portrét, „a legendák Petőfijének" arcképét gazdagítja érdekes, új színnel.

Máig eldöntetlen, legenda-e vagy valóság Petőfinek az a szegedi látogatása, amelyről Tömörkény István adott hírt.[94] Neki édesanyja mesélte. Már évekkel előbb, 1903-ban,

[94] Tömörkény István: Járt-e nálunk? = Petőfi almanach. Bp., 1909. 197–201.

amikor az akkoriban anyai nagyapjának, Ströbl Ignácnak bérletében működő Arany Oroszlán kávéház múltját idézte föl, elmondta az esetet. Idézem:

„Az öreg sarki háznak akkor kezdődtek a nagy napjai, mikor az országgyűlés negyvenkilencben Pestről ide jött. A sok képviselő nem talált magának helyet a városban, ahol a délebédet megehetné. Nem voltak arra alkalmas vendéglők, ennélfogva ide szorultak mind az Arany Oroszlánba. De itt sem férhettek. Nem volt annyi hely, amennyi kellett volna, mert hiszen a régi, törzsökös vendégeket sem lehetett kituszkolni. Azonfölül pedig akkora konyha talán nincs is a világon, ahol annyi személynek egyszerre főzni lehetne. Abban a világban csak utas ember evett vendégfogadóban, más nemigen. Így a képviselők sem juthattak az Oroszlánban egyszerre ebédhez. Hanem három szakaszra oszolva táplálkoztak. Egy felekezet délben evett, a másik két óra tájon, a harmadik csapat úgy négy óra felé. Mert sem hely nem volt több, sem a konyha nem bírta egyszerre a főzés munkáját.

Forgalmas, zajos világ volt akkor a sarki házban, amikről annak idején az öregek sokat tudtak regélni. Némely részük elfelejtődött, más részük pedig inkább csak rege. Így például, hogy az ebédelő képviselők társaságában összeesett s elájult egyszer egy fiatal, kihajtott ingelejű, sugár férfi. Nagy ijedség és aggodalom történt a képviselők között. Az eszméletlen fiatal férfit sietve vitték ki a teremből a levegőre, azután az udvari lakás egyik szobájába, amely most is megvan. Ott a díványra fektették, ahol csakhamar magához tért, s vizet kért.

– Vizet, vizet! – kiáltották a körülötte levők az udvarra, s édesanyám, mint tíz-tizenkét éves[95] lányka, sietve vitte a kért pohár vizet. Gyakran mesélte nekünk, gyerekeknek ezt a jelenetet, mert öreg korában is boldogságul és büszkeségül tartotta, hogy ő valaha, egyszer életében egy pohár vizet vihetett *Petőfinek*. Mert annak tartották az elájult fiatalembert. Mi is úgy véltük, és szerfölött kedves volt ez a dolog, hogy íme, hát csakugyan, itt járt az öreg házban a Csillag, s bámuló tisztelettel néztük az ódon kis szobát, amelynek ablakai fölé öreg ákácok lombja borult: hogy hát, ha csak pár percre is, de itt járt emberalakjában az, akit mink már csak fellegbeli, ragyogó trónuson tudtunk elgondolni.

Később keresni kezdtem a dolog tényét, de nemigen akadtam rá, hogy Petőfi férfikorában ezen a tájon járt volna. Alighanem összetévesztették mással."[96]

Dienes András a költő mezőberényi napjait (júl. 5.–18.) földerítve elfogadta Tömörkény édesanyjának tanúvallomását, s úgy ítélte meg, hogy Petőfi e napokban valóban járt a kormányszékhelyen, Szegeden.[97]

Magam – Tömörkénnyel, Juhász Gyulával – kételkedem ebben, s 1959-ben folytatott vitánk során Dienes András sem tudott meggyőzni az ellenkezőjéről.[98] A kérdés jelentőségét növeli, hogy tisztázása a költő utolsó napjainak hiteles rekonstrukcióját szolgálná.

Miért bizonyos, hogy Petőfi 1849. július 5. és 18. közt nem jött Mezőberényből Szegedre? Először: a kortársak, akik emlékezéseikben nem mulasztották el följegyezni

---

[95] Tömörkény rosszul emlékezett: Steingassner Józsefné Ströbl Mária 1826-ban született, ekkor tehát elmúlt 21 éves.

[96] Tömörkény István: Öreg sarki ház. = T. I.: Munkák és napok a Tisza partján. Bp., 1963. 287–288.

[97] Dienes András: A mezőberényi töredék. Kortárs, 1959. augusztus, 202.

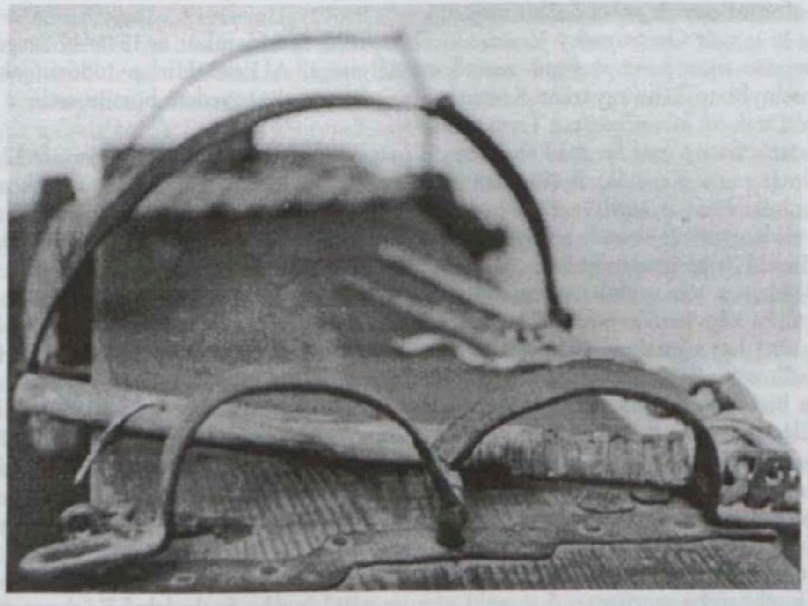
[98] Péter László: Petőfi Szegeden? = P. L. Szőregi délutánok, 241–243.

a költő utolsó napjairól beszámolva, hogy bekocsizott Gyulára, föltétlenül megemlítették volna, hogy Szegedre is elment, annál inkább, mert Szeged – ha valamit itt intézni akart a költő; tárgyalni valakivel, valakikkel, főként a kormánnyal ide menekült író és politikus barátaival – egyetlen nap alatt Mezőberényből aligha volt kocsival megjárható, hanem csak éjszakázással; a kétnapos út pedig bizonnyal sokkalta emlékezetesebb maradt volna a szállásadó berényi Petricséknek, más kortársainak, mint a gyulai egynapos beruccanások.

Másodszor, ha Petőfi ekkor itt járt volna, föltétlenül találkozott volna a parlament tagjaival, más neves politikusokkal, írókkal (Jókaival, Vörösmartyval, Táncsicssal, Pákh Alberttel, Kuthy Lajossal stb.), s elképzelhetetlen, hogy ezek közül később – Petőfi halálhírét véve – senki ne emlékezett volna a nem sokkal utóbb, pár hét múlva nagy jelentőségűvé váló szegedi „utolsó találkozásukra".

Harmadszor: Juhász Gyula is, Móra Ferenc[99] is idézte a Szegedi Lap július 20-i cikkét, mely Petőfi megsebesüléséről közölt téves hírt. Elképzelhetetlen, hogy a szegedi újság ekkor említetlenül hagyta volna, hogy a költő pár napja még itt járt!

Nem, nem, Petőfi sohasem fordult meg Szegeden.

[99] Móra Ferenc: Petőfi-mozsák. = M. F.: i. m. 311–312.

Osztrovszky József visszaemlékezése a szabadságharcra (1869)

Szeged 1848/49-ének története mondhatni minden részletében alaposan föltárt, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ne lennének, ha nem is fehér, de homályos foltjai. Reizner János (1847–1904), a Város történetírója jó évszázada megírta ennek eszme-, politika- s eseménytörténetét. Műveiből – *A régi Szeged*. 1. *A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden* (1884), *Szeged története* (1899, 1900) – érződik, hogy a reformkortól mintegy kortársként szemlélte az eseményeket, melyekre – ha koránál fogva ő maga nem is lehetett szemtanú – a még élő szereplők jól emlékezhettek. Munkáinak valóságos hőse – ha egyáltalán a történeti szakirodalom esetén szabad e kifejezést használni – Osztrovszky József; az ő hatvanas évekbeli közszereplésének s 1869-ben történt „fölfelé buktatásának" maga is tanúja lehetett.

Talán még elfogultnak is mondható Osztrovszky iránt. Hogy személyesen találkoztak-e, csak föltételezhetem. Eddigi kutatásaim során ennek nem akadtam nyomára. Osztrovszky – mint e nagy kor szereplője – különösen élete vége felé szívesen foglalkozott a forradalom és szabadságharc történetével. Sajnos, följegyzései a századfordulón Szmollény Nándor (1860–1915) kezén elvesztek; jó esetben lappanghattak valahol. Fönnmaradt viszont egy terjedelmes levele a szabadságharcról 1869-ből, melyet sem Reizner János, sem az újabb, e tekintetben különben sok újat nem hozó *Szeged története* (1985) illetékes szerzője nem használt. Ha nem is ad alapvetően eredetit, *a részletekben* fontos eseményeket örökít meg.

De ki is volt Osztrovszky József, akiről itt írok? A reformkor és 1848/49 Szegedének *primus inter pares* szerepű vezető személyisége. A Pesti Hírlap tudósítójaként s kormánybiztosként egyaránt Kossuth híve, ám az elszenvedett börtön után a kiegyező Deák hű követője itt, a Tisza táján.

Osztrovszky József Szeged-Felsővároson polgárcsaládban született 1818. január 12-én. Tanulmányait a piaristáknál 1836-ban befejezvén a pozsonyi jogakadémiára iratkozott be; jurátusi éveit is letöltve 1840-ben ügyvédként tért haza. Szegeden az értelmiségi ifjak, elsősorban ügyvédek reformer csoportjának elismert vezetője, a Kossuth alapította Pesti Hírlap levelezője lett.

1848-ban a Város első tanácsnokává, majd a palánk-fölsővárosi választókerület országgyűlési képviselőjévé választották. 1849-ben kormánybiztos volt, amiért is „kolera és börtön" lett a jutalma. 1850-i halálos ítéletét 1851-ben császári kegyelemből várfogságra változtatták. Josefstadtból 1855-ben szabadult. Ügyvéd nem lehetvén Szegeden és Pesten biztosítótársaságoknál tevékenykedett. A „kis forradalmat" megelőző politikai enyhülés idején hazatérve a Deák Ferenchez húzó szegedi polgárság vezetőjeként 1861-ben polgármesteri (polgárnagyi) tisztet viselt. Ez volt pályájának csúcspontja. A Város első embereként a megbocsájtó méltányosság és a kérlelhetetlen szigor egyaránt jellemezte. A Belvárosi Kaszinó elnökeként s ügyvédként ezután is sokat tett a város anyagi és művelődési fejlesztéséért.

1867-ben a tisztújításon a minden rendű és rangú ellenfeleit összefogó „fehér cédulás párt" kisebbségbe szorította; ő a „zöld cédulás párt" (utóbb Szabadelvű Kör) vezetőjeként becsülettel ellátta a nem éppen neki való ellenzéki vezérséget.

1869-től 1897-ig kúriai bíró – utolsó esztendeiben tanácselnök – volt. A joghoz való szigorú kötődése büntetőbíró korában is jellemezte. Pesti évtizedei alatt is ott segített városán s polgártársain, különösen a fővárosban tanuló szegedi ifjakon, ahol tudott. A Dugonics Társaság tiszteletbeli alapító tagja volt. Hazajárt és véglegesen haza készült.

1899. április 22-én hunyt el a fővárosban; a Kerepesi úti temetőben temették el. Városa elmulasztott neki síremléket állíttatni. Hamvai 1930 óta a péceli temetőben nyugszanak; ez idő szerint ismeretlen helyen.

Az alább harmadjára közzétett levelet Osztróvszky József Pesten írta 1869. december 13-ától Nagy Sándornak (1836–1919), a Szegedi Hiradó Senex álnéven is író szerkesztőjének, kinek verseit *Sz. Nagy Sándor költeményei* címen ő maga adta ki (1866). Nagy Sándor a helyi Deák-párt – a „zöld cédulás párt" – publicistája, Osztróvszky nagy tisztelője volt. Innen a levél bizalmasan baráti hangneme. A levél előzményeihez tudni kell, hogy immáron közel egy évtizede folyt a legelső Szeged-monográfia előkészítése, melyet éppen a Szegedi Híradó 1860. január 5-i, *100 darab arany jutalom Szeged város történetének megírása* c. pályázata indított el. Az ötlet Kempelen Győző szerkesztőtől eredt, ám mivel sikertelenség fenyegette, Osztróvszky is megújításra hívott föl (*Fölhívás.* SZH 1866. márc. 1.). A határidőt ezután is rendre meghosszabbították, míg végre megjelenhetett Varga Ferenc (1837–1906) lelkész, utóbb 1893-tól szeged-belvárosi plébános, *Szeged történetének* 1. kötete (1877). „Az első kötetet, a legrégibb kor[t] – írja Lázár György 1906-ban – ki is adta, két résszel azonban – közép- és újkor – adós maradt. Baráti körben sok tréfás szemrehányást kellett emiatt elszenvednie. Mindig azt válaszolta: gyűjtöm az adatokat! Hogy valóban gyűjtötte, annak tanúbizonysága az a tekintélyes füzet, melyet élete alkonyán *A Rákóczi-kor Szegeden* [helyesen: *II. Rákóczi Ferenc kora Szegeden. Kuruc világ* (1906)] cím alatt a Dugonics Társaság a Rákóczi-szobor javára közzétett, de bizonyítja az alábbi levél is, melyet fivére, Varga Sándor juttatott kezeimhez. E levelet városunk elhunyt nagy fia, Osztróvszky József intézte Nagy Sándor barátunkhoz, a Szegedi Híradó volt szerkesztőjéhez s [...] intimusához."

Az idézett sorok Lázár Györgynek, a Város akkori polgármesterének tollából valók, abból az írásból, amellyel az Osztróvszky-levelet bevezette a Szegedi Híradó 1906. március 15-i számában. A levél ezután a lap tárcarovatában folyamatosan jelent meg; befejező része 1906. március 21-én. Lázár részint saját tudomása, részint másoknak – így apjának Lázár János (1822–1893) mérnöknek, egykori honvéd tisztnek s Pillich Kálmánnak (1840–1922) – a közlései alapján jegyzeteket fűzött hozzá. Ezekben főként az említett hősök utóéletére hozott föl olyan adatokat, melyek ma már kideríthetetlenek lennének.

Lázár Györgynek e – mint utóbb kiderült – kissé rontott, sőt egy-egy szövegrészben módosító közléséből vettem át én is e levelet öt esztendővel ezelőtt Osztróvszky Józsefnek általam gondozott s életrajzzal ellátott *Reform, forradalom, kiegyezés. Összegyűjtött írások és beszédek* című, a Somogyi-könyvtár *Szegedi Arcélek* sorozatának 1. darabjaként megjelent kötetébe (Szeged, 1998. 87–105.). Szövegét a mai helyesíráshoz idomítottam, jegyzeteit pedig részint saját kutatásaim, részint a friss *Habermann* – teljes címén: Habermann Gusztáv: *Személyi adattár a szegedi polgárcsaládok történetéhez.* Szeged, 1992. (Tanulmányok Csongrád megye történetéből, 19.) – alapján teljesebbé tettem.

Két esztendeje végre sikerült rátalálnom a levél eredetijére. Csongor Győző, a város nemrég elhunyt utolsó polihisztor tudósa és gyűjtője, aki többször tett e levélre utaló nyilatkozatot, mintegy ráadásként *a pecsétes* Kelemenre, melyet tőle megvettem, nekem

adta. Összevetve a Lázár-féle közléssel nyomban megállapítottam, hogy az általam másodkézből átvett szövegtől némileg eltér. Mostani közlésem *betűhív*, csupán egy-két, különben értelemzavaró központozási hibát s ékezethiányt javítok. A jegyzeteket nem ismétlem meg, hanem lényegüket a *névmutatóban* foglalom össze, némi bővítéssel.

Magához a levélhez csupán két megjegyzést fűzök. A levélíró aktuális, a megírás idejére történő utalásai abban lelik magyarázatukat, hogy a Szegedről 1869. május 1-jével a fővárosba távozó Osztróvszky József mint kúriai bíró nagyon meg volt terhelve munkával. Sajnálta, hogy e visszaemlékezést nem korábban, szegedi ügyvédkedése idején kérték tőle. Akkor talán nyugodtabban és részletesebben megírhatta volna.

A levél vége felé Osztróvszky egy bizonyos, 1849-ben ellene tanúskodó „magyarfaló – most természetesen szélbali hazafi"-ra utal. Ehhez Lázár György jegyzetében hozzáfűzte: „Minden kutatásom dacára sem tudhattam meg, ki volt e sötétlelkű. Csak kombinációkat hallottam, de ezeket íly súlyos vád kapcsán nem közölhetem. De különben is – mert bizonyára meghalt már – *de mortuis nihil etc.*" Szóval halottakról *jól* vagy semmit.

Az eset kapcsán Réh János (1812–1881) ügyvédre, 1848/49-i nemzetőr tisztre terelődött e gyanú. Egy Osztróvszky jegyzetei fölhasználásával írott cikk így foglalja össze az ominózus eseményeket: „Haynaunak Szegedre való érkezése után első kérdése az volt: Ki volt itt a kormánybiztos? Rögtön el kell fogni. És kiadta Cziráky hadbiztosnak, hogy Osztróvszky összes irományait konfiskálják. Cziráky a parancsot tovább adta Vadásznak, aki meg Réh ügyvédet bízta meg. Réh János mindent elvitt Osztróvszky lakásáról, magániratait és leveleit éppen úgy, mint a hivatalosokat." *(Miért maradt el Szegeden 1849-ben a köztársaság kikiáltása?* Függetlenség, 1898. máj. 11.) „Összes iratait s levelezéseit – írja Szmollény Nándor is – gróf Cziráky János hadbiztos megbizatásából Réh János ügyvéd, később Szeged város polgármestere összegyűjtötte s beszolgáltatta az aradi törvényszéknek, melyek alapján történt elítélése. *(Osztróvszky jegyzetei Szmollény N. birtokában.)*" (Szmollény Nándor: *A szegedi magyar nemzeti színészet százéves története.* Bp. 1906. 104. [19.j.]) Czímer Károly szerint: „Szmollény félreértésnek lehet áldozata, mert Réh János becsületes és főképpen purián gondolkodású nagy magyar ember volt, s ez a galád munka az ő úri gondolkodásától távolesett." (Czímer Károly: *A szeged-belvárosi kaszinó százéves története, 1829–1929.* Szeged, 1929. 250., 102.j.) Czímer Károly úgy védte meg Réh Jánost, Osztróvszky személyes ellenfelét az 1867. évi tisztújításon, hogy bizony rajta hagyta a gyanú árnyékát.

Magam ugyan mindezt jegyzetben idézem, ám Osztróvszky-életrajzomban már megírom: „Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy Osztróvszky erre vonatkozó írásait – így már az 1869. évi visszaemlékezését is – azután írta, amikor Réh János éppen az ő legyőzésével polgármester lett. Tévedésben lehetett, hiszen Réh János sem 1848/49-ben, sem az önkényuralom idején nem viselt városi hivatalt. Nehezen lehetne megmagyarázni, hogy e hivatalos eljárásra a polgármester miért éppen őt szemelte volna ki. A város szolgálatában állott viszont öccse, Réh Ferenc városi hites írnok, akinek egyik írása a haditörvényszéki iratok között is fönnmaradt; ő másolta le 1850. március 7-én a Szegedi Hírlap 1849. május 2-i első számából a *Belföldi hírek* c. rovatot, amely gr. Batthyány Kázmér április 25-ei távozásáról és a 29-ei Mars téri népgyűlésről tudósított. Valószínű tehát, hogy ő lehetett a lefoglaló." (Ruszoly József: *Osztróvszky József. 1818–1899.* = Osztróvszky József i. m. 209–255., idézet: 229–230.)

Nyitott kaput dönget hát Péter László *Réh János* c. életrajzi cikkében, amikor – változatlanul hagyva 1987-beli szövegét – elégtételt szorgalmaz Réh Jánosnak „az igaztalan

vádakért" *(Mindörökké Szeged.* Bp., 1997. 202–209.). Ez ugyanis már megtörtént. Megismétlem: igencsak Réh Ferenc (1814–1881) volt az Osztrózvszky ellen tanúskodó, aki egyébként maga is honvédtiszt volt, ám már a bukás előtt leszerelve városi írnok lett. Mindez nem menti, inkább csak magyarázza Osztrózvszky elfogult sugalmazását, amely – s ez önmagában is történeti tény – a vele már 1848-ban szembekerült pályatársra, Réh Jánosra terelte a besúgás gyanúját. Péter László érdeme, hogy a Szegedi Napló két cikke – egy bizonyos V. Gy. veterán visszaemlékezése (1914. jan. 24.) és Palotás Fausztin írása (1917. júl. 12.) – nyomán az 1848-i eszmék e *tántoríthatatlan* harcosáról kimondta: „Ez az ember nem árulhatta be Osztrózvszkyt!" (209.)

RUSZOLY JÓZSEF

*

Kedves Sándorom!

Kívánta Ön, hogy kormánybiztosi működésemről írjak, s a Szegeden alakult honvéd zászlóaljakról. Az előbbiről csak kényszerűségből, mert Ön kívánja – de utóbbiakról, főleg a 3-ik zászlóalj [*fekete sipkások – O. J. jegyzete] alakításáról örömmel beszélek, s csak azt sajnálom, hogy jelenlegi szörnyű elfoglaltságom miatt csak dióhéjba szorítva mondhatom el, a mit különben terjedelmesen szerettem volna megírni. Azonban Varga úrnak ügyes tolla kellően ki fogja egészíteni ama történelmi epizódokat, melyeknek én csak rövid vázlatát adom.

Midőn az 1848-ik év tavaszán a Batthyány ministerium ama 10 honvédzászlóaljnak toborzás útjáni felállítását elhatározta – melyek azután a 200.000 főre szaporodott magyar hadseregnek magvát képezték, – a híressé lett 3-ik zászlóalj székhelyéül Szeged tüzetett ki. A városi tanács az illető ministeri rendelet vételével néhai Rengei Nándor tanácsnok, majd országgyűlési képviselőtársammal engemet küldött ki toborzásra: Rengeit a város alsó, engemet pedig a felső részére. Társam alsóváros on nem nagy sikerrel működhetett – de annál nagyobb lelkesedéssel özönlött a harczszomjas ifjúság az én zászlóm alá, legnagyobb részben iparos segédek, főleg asztalosok, úgy hogy némely asztalos műhely, hol 8–10 segéd dolgozott, teljesen kiürült. Az első szegedi fi, ki nálam magát besoroztatá, az akkor alig 17 éves, technikus tanuló, jelenleg Szeged városi telekkönyvvezető-ellenőr Szabó Mihály volt, ki később mint őrmester a 3-ik zászlóaljtól a Győrött alakult 29-ik honvédzászlóaljhoz hadnagykép[p] tétetett át, mely zászlóaljnak a világosi fegyverletételkor parancsnoka volt. Amint említém, annyira özönlött a fiatalság a zászló alá, hogy alig 8 nap alatt a ministerium által megállapított 1000 főnyi szám nem csak együtt volt, hanem még annak daczára, hogy az orvosi vizsgálatkor – az akkori osztrák tisztek és katonai orvosok túlnehézkesek lévén, – majd minden harmadik ember mint *alkalmatlan* visszautasíttatott, 400 fiúnál több – miután már honvéd nem lehetett, – a Tursky ezredbe soroztatták be magukat. Azonban a lelkét e zászlóaljnak azon mintegy 150 főnyi újoncz-csapat képezé, mely Nagyvárad[ról] és Szolnokról jött. Ezek között volt Gorove Antal, a 3-ik zászlóaljnak későbbi parancsnoka, Fluc[c]k Ferenc s több mások, kik a hős Damjanics vezetése alatt e zászlóalj győzhetetlensége méltán megérdemelt hírnevének kivívásában legfőbb tényezők valának.

Nem hagyhatok megemlítés nélkül e vitéz zászlóalj alakulása idejéből egy jelenetet, melyre visszaemlékezve, most is sebesebben érzem lüktetni ereimben a vért.

A Batthyányi-ministeriumnak, miként köztudomás[s]al van, főhibája volt, hogy túlbecsületességében a bécsi camarillát nem hitte oly gonosznak, mint a milyen valósággal volt, másrészről pedig túl óvatosságánál fogva, nem helyezett a magyar nép lelkesedésébe annyi bizalmat s nem várt tőle annyi áldozatkészséget, mennyit szabadságharczunkban tanúsítva méltán megérdemelt. Ez volt az oka, hogy a Batthyányi-ministerium az első tíz honvédzászlóalj felállításához is, mondhatni, oly félve nyúlt, mert nem hitte, hogy csak önkénytes toborzás útján kiállíthatók legyenek. E bizalmatlanság következménye volt azután az is, hogy a zászlóaljak szükséges felszereléseire a kellő intézkedések mindenütt hiányoztak. Mert – a mint említém – a 3-ik zászlóalj létszáma alig nyolc nap alatt betellett, de az újonczok számára nem csak fegyver[ről] és ruháról nem volt gondoskodva, hanem még azon pénzöszveg sem utalványoztatott, melyből a felavatottaknak igért 8 pgő ft előpénz fedezendő lett volna, úgy hogy Szegeden, toborzótársam[mal], Rengeivel azon pénzekből fizettük a zászló alá felesküdött honvédeknek az előpénzt, melyet a lakosságtól – e részbeni hivatalos kiküldetésünknél fogva, – a haza megmentésére adakozás útján gyűjtöttünk. Igy történt, hogy a zászlóalj már hetek óta kiállítva lévén, fegyver, ruházat s mi legfőbb vala, tisztek nélkül hevert Szegeden, türelmetlenül várva a pillanatot, melyben a csatatérre szólíttassék. Végre talán az ötödik hétben jött Szegedre Utasy Károly, ki a cs.[császári] huszároknál mint hadnagy szolgálván, ott lemondott, s a 3-ik zászlóaljhoz főhadnagynak neveztetett ki.

Ez alatt a fellázadt ráczok Sz. Tamásnál [Szenttamás, ma: Srbobran, Szerbia – R. J.] és a római sánczokban mindinkább gyülekeztek, s a vész, mely aztán oly iszonyú mérvben kitört, napról napra fenyegetőbb alakot öltött. Ekkor történt, hogy a kormánynak egy küldöttje s megbízottja Szegeden megjelenvén, Vadász Manó akkori polgárnagyot felszólítá, hogy 5–600 szegedi nemzetőrt mozgóvá tévén, a ráczok ellen Ó-Becsére [Óbecse, ma: Bečej, Szerbia – R. J.] küldjön, Vadász Manó úr még akkor éjjel [1848. június 10-én – R. J.] tanácsülést gyűjtvén, előterjeszté a kormány megbízottjának kívánságát. Mire elhatároztatott, hogy a Ferencz Károly magyar gyalog sor ezrednek egy egész zászlóalja állomásozván Szegeden, igen ros[s]z vért szűlne a polgárságban, ha a nemzetőrök mint családapák, tűzhelyeiktől elszakasztatva ellenségre vitetnének, a rendes katonaság pedig az alatt Szegeden heverne, miért is eszközölje ki a küldött úr a kormánytól, hogy előbb a rendes katonaság menjen; s ha szükséges lesz, menni fognak majd a nemzetőrök is. Úgy is lőn. Alig telt bele 3 nap, s a Ferencz Károly zászlóalj – mely azután az egész harc folyama alatt vitézül viselte magát – Sz. Tamás alá küldetett; a nemzetőrök pedig teljesítették ezen időtől kezdve a háború végéig a helyi katonai szolgálatokat.

A 3-ik zászlóalj pedig még folyvást Szegeden hevert, öltözet, fegyver és tisztek nélkül. Ez alatt a Budapesten alakult 1-ső és 2-ik honvéd zászlóalj is leszállíttatott Becsére, teljesen felruházva és felfegyverezve. Lélekemelő [áthúzva: Gyönyörű] volt e daliás alakokat látni abban a gyönyörű honvéd ruhában. Egy napig pihentek Szegeden, s megjelenésük annyira felvillanyozta Szeged fiait, hogy akár még 3 zászlóaljat kiállíthattuk volna rögtön; de annál jobban elkeserítette a 3-ik zászlóalj vitézeit, hogy a míg társaik a dicsőség mezejére vitetnek, ők Szegeden kényteleníttetnek heverni.

Azonban alig telt pár nap, ismét felhívás érkezett Szeged város hatóságához, hogy egy zászlóalj nemzetőr indíttassék Sz. Tamás alá. De már erre a 3-ik zászlóalj tökéletesen elvesztette béketűrését. A szó szoros értelmében ostrom alá vették a városházát, hangosan követelve, hogy adják nekik a nemzetőrök fegyvereit, mert nem tűrik, hogy a míg ők itt tétlenségben hevernek, addig a nemzetőrök mint családapák harcba menjenek.

A polgármester úr rögtön tanács ülést tartatott [1848. június 11-én – R.J.], melyben Utasy Károly is jelen lévén, a zászlóalj nevében annak elindítását erélyesen sürgette, közmegegyezéssel elhatároztatott: hogy a 3-ik zászlóalj a mennyire lehetséges felfegyvereztetvén, Utasy Károly főhadnagy parancsnoksága alatt haladék nélkül gőzhajón Becsére szállíttassék; s a kormány eme szükség parancsolta intézkedésről a felelősség elvállalása mellett, azonnal tudósíttassék; s minthogy a zászlóaljbeli legénység legnagyobb része a legszükségesebb ruházatot nélkülözé, a város minden részeibe küldöttséget menesztettek, a zászlóalj számára csizmákat, fehérruhát s.a.t. gyűjteni.

Míg a tanácskozás tartott, a zászlóalj minden tagja a városháza elé gyűlve várta az eredményt, szüntelenül hangoztatva: „Sz. Tamásra!" S midőn Utasy Károly főhadnagy a határozat kimondása után a tanácsból eltávozott, s a lent váró bérkocsijára felállva elkiáltá [magát]: „Fiúk, holnap reggel megyünk Sz. Tamás alá!" – ekkor adta elő magát azon lélekemelő jelenet, melyről fentebb érintést tevék. Ezer toroknak eget verdeső „éljen" kiáltása udvözlé Utasy szavait. A honvédek – ki csak hozzá férhetett – felugrottak a kocsiba, ölelték, csókolták a főhadnagynak még a ruháját is, s annyian özönlöttek fel hozzá, hogy a kocsi a szó szoros értelmében leszakadt terhe alatt. Ekkor pedig karjaikra emelve vitték szállására. Szóval: a zászlóalj örömét s azon boldogságot, mely minden egyes tagjának arczáról sugárzott, leírni lehetetlen. És miért örültek e jó fiúk oly kimondhatatlanul?... Mert végre elmehettek Sz. Tamás sáncai alá, a hazáért ... meghalni! – Mert bizony ezen 1030 fiúból a szabadságharcz végével alig volt még életben 100 vitéz, s ezek is sebekkel terhelve.

Másnap reggelre annyi fehérruha és lábbeli gyűlt öszve a lakosoktól, hogy az illetők teljesen elláttattak e részben; Szeged város tanácsa pedig az egész zászlóalj számára nyári zubbonyokat és nadrágokat készíttetvén, ezeket rövid idő múlva utána küldé a táborba.

Az indulás napján [1848. június 14-én – R. J.) a nemzetőröktől beszedett fegyverekkel 4 század, 2 század pedig a kifeszített kaszákkal lett ellátva s ekép[p] felszerelve szállíttatott el a zászlóalj gőzhajón Becsére, a szegedi népnek őszinte üdvkívánattól kísérve.

A zászlóalj eltávozása után harmadnapra megjelent Szegeden Damjanics János őrnagy tisztikarával együtt, hogy átvegye zászlóaljá, s bámult, midőn hült helyét találta. Felkeresett, s tréfálkozva tőlem kérte számon. Ekkor láttam e hőst először, s fájdalom utoljára is! ... Daliás és férfiasan szép alakja, első tekintetre teljes rokonszenvemet megnyeré. Egész elragadtatással kérdezé tőlem, hogy a Pestről jött honvéd zászlóaljakat láttam-e? „Mily isteni gyereket azok!" – mondá; hozzá téve: „hej! ha az én zászlóaljam is olyan lenne!" – „A mi a külsejöket illeti – felelém –, ha majd egyenruhába öltöztetik őket, ezek is oly gyönyörű gyerekek lesznek, mint amazok; lelkületüket illetőleg pedig meg merem jósolni őrnagy úrnak, hogy aligha lesz párja a hadseregben." – Ekkor azután elbeszéltem, hogy mily lelkesedéssel indultak el a táborba, s megvallom, élvezet volt szemlélnem a Damjanics arcán azon, mondhatni szellemi felmagasztaltságot, melyet elbeszélésem benyomása idézett azon elő. Forró hévvel szorítá meg jobbomat, s csak arra kért, hogy rendeljek számára kocsikat, mert nincs nyugta, míg a fiúkat meg nem láthatja. Még akkor nap estve – egy vasárnapon – elutazott tiszttársaival Becsére.

Mi lett Damjanicsból! ... és keze alatt az ő kedves fiaiból, a 3-ik zászlóaljból? Szükségtelen elmondanom. Száz csaták diadala tanúskodik Damjanics és a 3-ik zászlóalj dicsőségéről, melyet a történelem örökített meg.

Csak annyit említek még meg, hogy a legelső magyar, ki Sz. Tamás sánczai alatt elvérzett, szabadságharczunk első áldozata, a 3-ik zászlóaljnak egyik közvitéze, egy szegedi fiú: Baurnfeind Gyula volt. Illő, hogy legalább Szeged népe el ne feletse nevét!

S ez a 3-ik honvéd zászlóalj alakulása történetének rövid, de hűséges vázlata, azon dicső zászlóalnak, melyhez a szolnoki csata után Damjanics ezredes ezen történelmi nevezetes szavakat intézte: „Fiúk – úgymond – úgy viseltétek magatokat, hogy egytől egyik megérdemlitek, hogy tisztek legyetek, de akkor hova lenne az én 3-ik zászlóaljam."

Szeged város történetében, véleményem szerint, helyt kellene foglalni azon ténynek is, hogy Szeged város hatósága az 1848-ik év nyarán egy 4 századból álló önkénytes csapatot is állított ki saját költségén és csupa szegediekből.

E csapat tisztjeit a tanács nevezte ki, s csak az egyik századosának emlékszem a nevére, ez Pataky János volt, azelőtt röszkei tanító. E csapat – mely csak 4 havi időtartamra volt kötelezve szolgálni – arról nevezetes, hogy legelső contingense volt ama kisded hadtestnek, amely 1848. év nyárutóljan Szolnoknál gyűlt táborba, s mellyel aztán Görgey, mint e csapatnak parancsnoka, megkezdé dicsőségteljes, de végzetszerű pályáját. E csapat tevékeny részt vett az ozorai lefegyverzésnél is.

Ugyanekkor alakíttatott Szegeden a 33-ik zászlóalj, mely szinte [szintén] nagyrészben szegedi fiúkból állott, s egyike lett a legvitézett zászlóaljaknak. Dicsően nevezetes arról, hogy midőn Görgei [sic!] a bányavárosokon át ama bámulatos, majdnem lehetetlenséggel határos visszavonulást szerencsésen keresztül vitte, Guyon tábornok vezérlete alatt a windischachti szorosnál a 33. zászlóaljnak kellett legelső sorban Windischgrätz hg [herceg] egész hadserege ellen küzdenie, hogy az alatt a magyar sereg elvonulhasson. Ekkor az 1300 emberből álló 33-ik zászlóaljnak több mint fele részint elesett, részint fogságba jutott. Ott esett el többek között Krammer nevű szegedi születésű zsidó fiú is, alig 18 éves gyermek. Társaitól hallám, hogy oroszlánként harcolt, s mikor lehetett volna sem hátrált. Végre nyolcz ellenséges katonától vétetvén körül, ezek felszólították, hogy adja meg magát. De nem tette, sőt új erővel ment nekik; míg végre agyonszúratva és vagdaltatva, fegyverrel kezében adta ki nemes lelkét! Ha nem csalódom, ugyanott vesztette el karját a jelenleg Gráczban lakó földink, Czimeg György is, midőn az elesett zászlótartó kezéből a zászlót felkapá, egy ellenséges golyó karját szakasztá el. Ott volt e zászlóalj Budavár bevételénél is, hol egyik hadnagya, a szinte [szintén] szegedi felsővárosi Hódy lelte dicső halálát.

Nem tudom, mennyiben fog megemlékezni t. Varga Ferencz úr Szeged város történelmének megírásában ama önkénytes zászlóaljról, melyet szinte [szintén] Szeged város, tisztán szegedi fiúkból állított ki, s melynek hős parancsnoka Földváry Sándor volt? De csak amúgy futtában megemlíteni, vagy ép[p]en elhallgatni, szerintem vétek lenne, de hiába is, a mennyiben legérdekesb történelmi epizódjától fosztaná meg a művet.

Én, amennyire a hős csapat történetével meglehetősen ismerős vagyok, szívesen leírnám vázlatát, de elhigyje, édes Sándorom, nincs annyi physikai időm, hogy a legjobb szándék mellett is tehessem. Most is, midő ezeket e sorokat írom, éjfél van, – s az éjet is nem magamtól vonom meg, hanem hivatalos munkámtól .... mert ha ezt nem írnám, sem lehetne aludnom most, hanem a pörökben dolgoznám, melyeknek halmaza körülöttem némán, de még is hangosan ordítja füleimbe a *kötelességet!* ... Igaz, hogy csak e hó végéig fog tartani ezen veszett mulatság, de Varga úr nem várhat addig. Ugyan miért is nem szólított fel édes öcsém még *úr koromban* Szegeden, mikor reá értem volna az írásra.

Azonban van egy ember, ki a szegedi gerillák történetét leghitelesebben megírhatná, mert *velök s köztük* élt, s mondhatni, míg Földváry Sándor a feje, ő a lelke volt e vitéz s elszánt csapatnak, s ez Schmidt Nándor sógorom. Sőt úgy tudom, hogy egyszer említette is, vagy azt, hogy megírta, vagy hogy megírni szándékozik?

Egyébiránt ha az ő tollából kaphatnák is meg annak leírását, a mennyire szerénységét ismerem, bizonyosan elhallgatná belőle azon részt, mely az ő személyére vonatkozik; pedig a nélkül csonka lenne.

Felemlítek tehát abból egypár érdekes jelenetet.

Köztudomásul van, hogy midőn 1849-ik évi april 3-án a hős Perczel tábornok Sz. Tamást bevette, a szegedi önkénytes zászlóalj, még pedig maga Földváry Sándor ragadván kezébe a zászlót, legelső[ként] ment be a sánczokba, ezrével öldösvén le a Ferencz csatornán lévő hidat védelmező szerbeket, s gróf Batthyányi Kázmér mint országos kormánybiztos erről, hivatalos jelentésében Kossuthoz, határozottan kimondotta, hogy Sz. Tamás bevételének dicsősége legnagyobb részben Földváry Sándort s az általa vezényelt szegedi önkénytes zászlóaljat illeti. Voltak a rendes seregbeli tisztek között, kik e dicsőséget irigyelvén, azzal igyekeztek érdeméből levonni, hogy azt *vak szerencse* véletenének tulajdonították, sőtt a diadalt követő áldomásnál, úgy poharak között, Földvárynak értésére is adták. Ennek sem kellett több, hanem ott nyomban e lakoma alatt felkérte Perczelt, hogy engedje meg, mikép[p] az adandó legközelebbi alkalomkor az ő csapata mehessen legelől az ostromra; mit Perczel meg is ígért, s ígéretét csak hamarosan be is váltá, mert harmadnapra már a hírhedt római sánczok legveszedelmesebb ponjánál, Goszpodinczénél [Goszpodince, utóbb Boldogasszonyfalva, ma: Gospodinci, Szerbia – R. J.] állván seregével, Földváry zászlóaljának adta ki a támadásra a parancsot. Földváry pedig igen meghitt barátja lévén Schmidt Nándornak, ez előre kikötötte, hogy ő mehessen századával legelől. Úgy is történt. Megadatván támadásra a jel, az egyik szárnyon maga Schmidt volt a legelső, ki a sáncz tetején termett, a másik szárnyon pedig ugyanakkor főhadnagya, Zsótér Andor kapott fel. Magától értetődik, hogy mindez a sánczokat védő rácok folytonos tüzelése között történt.

Midőn Schmitdt Nándor a sánczra felugrott, egy vele szemben álló granicsár reá sütötte puskáját, de szerencsére oly közelről, hogy kardjával a szuronyt félreütvén, a lövés füle mellett ment el. Ekkor az athletai rácz szuronyával döfött feléje, de Schmidt ismét kiparírozván azt, a szurony oldala és balkarja közé szorult; azonban a rácz lökése oly hatalmas volt, hogy Schmidtet a sáncz tetejéről hanyatt letaszította... Az esés pillanatában azonban egy hang alulról kiáltja: „Ne féljen kapitány uram, itt vagyok én!" S ezzel két erős kar közé esett. Pintér János nevezetű újszegedi ember volt, ki felfogta; különben fejére esvén, kétség kívül nyakát szegte volna. Persze mindez sokkal rövidebb idő alatt történt, mint leírni vagy csak elgondolni is lehetne; úgy hogy Schmidt a másik pillanatban Pintér János segítségével újra a sáncz tetején termett, hol említett támadóját agyon is vágta.

Megjegyzendő Pintér Jánosra nézve, hogy Sz. Tamás bevétele is nagy részben neki köszönhető. Mert midőn a hídfő-sánczban lévő ráczok és szerbek már látták, hogy azt tovább megvédeni nem képesek, odahagyva visszavonultak, s hogy a mieink utánuk a városba ne mehessenek be, a híd kapuját ki akarták tolni, mi által a bejutás lehetetlenné lett volna téve. Azonban ekkor is ott termett Pintér János egy társával, s hajós létére eltalálván a ráczok szándékát, a kapu kinyitásával foglalkozó ráczokat hirtelen leölték, miáltal nyitva maradván a hídi út, azon a mieink halált szórva be is mentek.

De térjünk még egy kissé vissza Goszpodincz[e]ba, hol egy igen megható jelenet adta elő magát. Alig hogy Schmidt másodízben is felment a sánczra, s ellenét leölte, látja, hogy gerillái közül nehányan egy megrémült embert tartanak körülvéve, ki térdelve kér tőluk kegyelmet... még pedig magyarul. Hát biz az szegény, takács mesterember volt, ki valamikor Dorozsmáról elszármazván Goszpodicz[e]on, megtelepedett, s végre ott szorulva, *kénytelen* volt fegyvert fogva velük együtt harczolni. A szörnyen *indignált* gerillák csak azért nem ölték meg mindgyárt, mert mint hazaárulót annak rendje szerint kívánták volna felakasztani. Igy menekült meg a jámbor. Mert Schmidtnek nehány szava elég volt a gerillák lecsillapítására, – sőt visszaadván fegyverét, meghagyta neki, hogy közelében maradjon.

Ezen kis intermezzó után tovább indulván a század, egyszer csak Schmidtnek háta mögül megszólal egy énekhang: „Feltámadt Krisztus ez napon. Alleluja, alleluja! az Istennek!" S utána ezer ajakról emelkedik a feltámadás magasztos szent éneke a mindenhatóhoz! ... *Nagy szombat* volt éppen, a megváltó feltámadásának nagy napja, midőn vitéz seregünk a római sánczot bevette, s a dicséneket ama szegény megmentett takácsmester kezdette meg; azok a bosszúindulattól lihegő, véres gerillák levett kalappal térdre borulva folytatták.

Mondja Schmidt, hogy sokszor volt feltámadáson, de soha nem hatott reá úgy az *alleluja*, mint akkor, a római sánczok között.

Végre az 1849-ik évben alakíttatott még Szegeden 104-ik honvédzászlóalj. E zászlóalj emlékezete is tanúságot tesz azon áldozatkészségről, melynek Szeged város a szabadságharc alatt annyi magasztos bizonyítványait adá.

Ugyanis az országgyűlés 50 000 újonc kiállítását határozta el, Szeged város a maga részéről nem 50 000 hanem 200 000 főre eső contingenst ajánlott fel a kormánynak, vagy is a törvényparancsolta egy újonc helyett *hármat*, csak arra kérvén a kormányt, hogy a Szegeden alakítandó új zászlóaljnak Földváry Sándor, a sz. tamási hős legyen parancsnoka, tisztekül pedig a már feloszlott gerilla csapatnál szolgált tisztek alkalmaztassanak. E méltányos kívánság természetesen a legnagyobb készséggel lőn teljesítve. Ekép[p] alakult azután a 104-ik zászlóalj, kevés kivétellel merőben szegedi fiúkból. Alig alakult meg, azonnal a harctérre is indult, s legelőször is a szeghegyi véres ütközetben vett részt, mégpedig jelentékenyen, mert Jellacsics roppant seregének támadásával e szűz zászlóalj állott legelső sorban szemközt. Földváry Sándor akkor súlyos beteg lévén a zászlóaljat nem vehette át, minélfogva a szeghegyi csatában Schmidt Nándor mint legidősb százados, vezényelte a zászlóaljat. S a zászlóalj kartács és puskagolyó zápora között hősiesen harczolt egymaga Jellacsicsnak egész serege ellen, s daczára hogy az első támadásnál mitegy 60 ember hullott el, megállotta helyét mindaddig, míg Guyon tábornok a derékhaddal a csata színhelyére érkezvén, Jellacsicsot oly dicsőségesen megverte. Csataközben Schmidt Nándor, látva, hogy zászlótartója ingadozik, leugrik lováról, s kiragadva kezei közül a zászlót, maga rohant zászlóalja élén az ellenségre, de ekkor egy golyó felső lábszárába fúródván, a csatatérről visszavonulni kényszerült, de ez szerencsére azon pillanatban történt, midőn Guyon megjelenvén az ütközet sorsát eldöntötte. Schmidt Nándor sebje miatt aztán a zászlóalj további működésében nem vehetett részt. A zászlóalj ott volt a szerencsétlen szőregi csatában [1849. augusztus 5. – R. J.], hol számosan elhullván soraiból, még akkor úgyszólván gyermek Bérczy Kálmán hadnagy, az öreg Bérczy Antal fia is, egy ágyúgolyótól derékon szakasztva szét dicső halált halt. Végre ott volt e zászlóalja a végzetes kisbecskereki ütközetben is [1849. augusztus 9. – R. J.]. Azután szerteszét oszlott. Vigasztaló, hogy legalább zászlója nem

került Sz. Pétervárra. Ez Fekete Nándor főhadnagy érdeme, ki a lobogót lefejtvén rudjáról, dereka körül tekerve mentette meg.

S most kormánybiztosi működésemről kellene írnom.

De mit mondjak erről? Talán tapasztalásomat? Ezt nagyon rövidre foghatom, mert csak ennyiből áll: hogy forradalomban kormánybiztosnak lenni a leghálátlanabb provincia [itt: hivatalos megbízás – R. J.]. Arra nézve, ki feladatának lelkiismeretesen meg akar felelni: egy folytonos gond, munka s fáradságteljes állás, párosulva roppant erkölcsi felelősséggel isten, ember és saját lelkiismeretünk előtt. Az ügy győzelme esetén a diadal érdeme a katonáé, ki életét koczkáztatva küzdött a hazáért; bukás esetén pedig a győző azokon tölti bosszúját, kik a dolog intézői valának, s ebben igaza is van. E sze-

No de hiszen ez nem tartozik Szeged város történelmébe. Beszéljünk hát az én kormánybiztoskodásomról.

Belejutottam bár én abba, mint Pilátus a credoba, ámbár mi tagadás, reám is alkalmazható e részben eme közmondás: „Könnyű Katót tánczba rántani."

Midőn 1849-ik évi Január 1-sö napján a magyar kormánnyal és képviselőkkel (a kik t.i. hűk maradtak a nemzet ügyéhez) Pestet elhagyva, súlyos betegen Debreczenbe mentem, csak hamar eljutott oda a rémhír a bácsi és bánsági ráczok kegyetlenségéről, s tudva, hogy a déli magyar hadsereg onnan felfelé indíttatott, aggodalomban valék Szeged és családom sorsa miatt, nem csak a közelben lévő ráczok gyáva kegyetlenkedésétől tartva, de magától az anarchia kitörésétől Szegeden, a mire már azon időben is, főleg az alsóvárosiakban megvolt a hajlam.

Engedelmet kértem tehát 8 napi hazamenetelre a ház elnökétől. Február hó elején érkeztem Szegedre, elborzadva azon zilált társadalmi állapot szemléletén, melyet találtam.

Ép[p]en azelőtt nehány nappal lövette agyon gr. Vécsey tábornok haditörvényszékileg Dobó Istvánt, azon alsóvárosi nemzetőri lovasszázad kapitányát s Borbás nevű főhadnagyát, mely Ó-Becsén saját őrnagyát, az öreg Tart, gyáván felkoncolá. A Bánságból és Bácsból menekült magyarok ezrenkint gyűltek egybe Szegeden, borzasztónál borzasztóbb híreket hozva és terjesztve a ráczok kegyetlenkedéséről. Február 9-én Szőregről az ott helyőrségen levő szegedi nemzetőri századot a szerbek megtámadva, hazakergették; 11-én pedig Szegedet ágyúzták Újszegedről; noha – mint tudva van – e szemtelen vakmerőségüknek megadták az árát, mert a szegedi nemzetőrök egy része a már szotyékos Tisza jegén életveszély közt átmenve vagy 70-et leöldöstek, mire a sereg futásban keresett és talált menedéket, meg sem állva Szőreghig. Haradnapra pedig gr. Hadik Gusztáv ezredes foglalta el ostrommal Szőreghet és Szentivánt, leégetve mindkét helységet. A szerb és rácz had itt futásban találta egyedüli menekvését, elvesztve egypár ágyút s számos halottat.

Ugyanekkor érkezett Szegedre a bánsági országos kormánybiztos, Vukovics Sebő is. Meglátogatám. A mint beléptem hozzá, ezzel fogadott: „Ép[p]en jókor jöttél. Tegnap írta Kossuthnak, hogy rögtön küldjön haza, mert amint az itteni viszonyokat látom, szükség van reád." – Nem telt belé négy nap, már megkaptam Kossuthtól a rendeletet, hogy hon maradjak, s a Szeged vidékére országos biztosul kinevezett gr. Batthyány Kázmér mellett mind segédkormánybiztos foglaljam el helyemet.

Batthyány mindössze is 8–10 napig tartózkodott Szegeden, s aztán Szabadkára tévén át székhelyét, többé vissza se jött, s én maradtam azután kormánybiztoskép[p] mindvégig Szegeden.

Ez genesise az én kormánybiztosságomnak.

Tényeket nem mutathatok fel működésemből; mert miként minden közigazgatási hivatal, úgy a kormánybiztosi állás is csak azzal tűnhet ki, vagy inkább különböztetheti meg magát a jó rossztól, ha dolgait ügyesen és szorgalmasan intézi, s működéseiben a lehető legtöbb erélyt tanúsít. Azt tudom, hogy kora reggeltől késő estig, de gyakran egész éjen át el valék foglalva. Igaz, más collegáim példáját követve, *én* is szerezhettem volna magamnak némi kényelmet vagy legalább könnyebbséget, s ez hiba is volt, hogy nem tevém. No de én azt képzeltem, hogy az én takarékosságom, mondhatnám kormánybiztosi zsugoriságom fogja megmenteni a hazát! ... Pedig mindöszve is csupán annyit értem el vele, hogy Duschek pénzügyminiszter „az ő legolcsóbb kormánybiztosának" nevezett. No de hiszen megvallom, ezen *beismerése* az öregúrnak jól esett akkor nekem, de még most is jól esik reá emlékeznem, valamint egyáltalán azon bizalomra, melyet a kormány részéről irányomban mindvégig tapasztalék. Szóval talán nem szerénytelenség tőlem, ha mondom, hogy Kossuth s a kormány meg voltak velem elégedve, a minek nem egyszer adták kétségtelen jelét, s a minek tulajdoníthatom egyedül azt is, hogy tudtom s megkérdezésem nélkül Kossuth kinevezett az országos főtörvényszék (kir. tábla) közbírójává. (S amely kinevezést most 20 év után Ferencz József szankcionált ... Bizony furcsa dolgokat értünk két évtized alatt!) – Sőt midőn a kormány már Szegeden volt, Szemere, bár kértem, még akkor sem me[ntett] fel a kormánybiztosságtól, míg csak a cholera meg nem szabadított tőle, s egy hajszál híján az élettől is. Szóval: cholera és börtön lett a vége és jutalma kormánybiztosi működésemnek. De még is nem! Jutott nekem valódi jutalom is: az *öntudat*, hogy kötelességem teljesítém, szerényen működve, keveset tehettem, de tettem annyi[t], amennyi tőlem tellett, s többet nem is kívántak.

Mindezekből láthatja, kedves Sándorom, mikép[p] a kormánybiztosi működés nem olynemű cselekmények terén forog, melyen a történetíró megörökíteni való tetteket találhat. Az olyan, mint amikor Boczkó Dániel aradi kormánybiztos az aradi nemzetőröket egy pálczával kezében vezette a városba betört ráczok ellen, véletlen szüleménye s utóvégre is olyatén volontéri vállalat [magánvállalkozás – R. J.], mely a katonai térre tartozik.

De talán még is nem lesz érdektelen, ha egy episodot elmondok kormánybiztosi életemből, már csak azért is, mert soha nem éreztem magamat úgy megszorulva, mint akkor; még pedig a magyar szabadságharcz születésének évforduló napján: 1849-iki márczius 15-én.

Tudva van, hogy ez idő tájon volt hazánk a legválságosabb állapotban, Szeged pedig minden oldalról környezve ellenségtől. Délkeletről a ráczok, észak nyugottról pedig az osztrák sereg. Jellacsics, Urbán és Ottinger tábornokok vezérlete alatt fenyegették. Az osztrákok főhadiszállása Kecskeméten volt, s márczius 14-én délután egy vasas lovas ezred már Félegyházára jött. Természetesen mindenfelé voltak kémjeim, kik az ellenséges hadimozdulatokról tudósítottak. Kecskeméten figyelő megbízottam Némedi Imré[től], igen életrevaló fiatal embertől a legbiztosabb tudósításokat kaptam. Azonban midőn az ellenség Kecskemétet megszállotta, Félegyházáról küldötte tudósításait. Eddig tehát még csak hagyján lett volna a dolog, azonban márczius 14-én este, midőn éppen vacsorához ültem volna, futár érkezik, s levelet hoz Némeditől... Kistelekről. Mi tagadás, egyszerre elmúlt az étvágyam! Írja, hogy egy lovas ezred megszállván Félegyházát, ő emiatt Kistelekre jött. Egyébiránt bevárva ott mégis az ezred bevonulását, megtudott annyit, hogy Szeged felé szándékoznak jönni. Perczel Mór tábornok, a Szeged[en] és

Szabadkán hagyott kisded déli sereg vezéréül kinevezve lévén, ép[p]en e napon érkezett Szegedre. Mentem tehát tüstént hozzá. Későn lévén, már ágyban találtam. Némedi tudósítását olvasá, s egyszersmind Szeged stratégikus fekvésével megismertetém, megjegyezve, hogy Félegyházáról az ellenség másnap Szegeden teremhet, sőt Szatymazról egy osztályt Algyőre küldve, az egyetlen visszavonulási utat, mely Szegedet Debreczennel összeköttetésben tartja – elvághatja, rögtön, még akkor éjjel, az általam jelzett vidékre figyelő előörsöket állíttatott ki.

Másnap Vadász Manó polgárnagy rendeletéből márczius 15-ének megünneplésére istentisztelet tartatott a Mars mezőn. Nagyon havazott, de azért még is tömérdek nép jelent meg az ünnepélyen. Tisztelendő Szabados József, most apátfalvi plébános, tartá a misét, s utána egy hazafias lelkesedéstől lángoló egyházi beszédet mondott. Nem tudta, hogy az osztrák sereg előcsapata már Félegyházán van, közeledve Szeged felé, de nem is tudta kívülem s Perczelen kívül senki, s ez jó volt. ... Estve felé ismét levelet kaptam Némeditől. Örültem, hogy nem személyesen [jött] maga ... de még jobban örvendettem, midőn láttam, hogy az ellenség már nem volt ott. Még 15-én visszamentek Kecskemétre. Csak később tudtam meg e hirtelen visszavonulásnak okát. Ez alatt történt meg ugyanis a czibakházi csata, mely az osztrák sereget haditervének megváltoztatására kényszerité. Így nem jöttek Szegednek.

Végre megemlítem még, hogy az april 14-én Debreczenben kimondott függetlenségnek megünneplése Szeged város közönsége által ugyanazon hó 18-án [29-én! – R. J.] tartatott meg nagyszerű „Te Deum"-mal, szinte [szintén] a Mars mezőn mely alkalommal az egyházi szószékről tartottam beszédet a néphöz. E rögtönzött beszédben elmondottam biz én mindent, a mi a lelkemet nyomta s a minek századrésze is elég lett volna az osztrák cs. kir. haditörvényszék előtt arra, hogy kötélre ítéljen. Ezt csupán azért hozom fel, mivel később e beszédem miatt a haditörvényszék meghagyása folytán 62 előkelő szegedi polgár hallgattatott ki, többnyire tisztes öreg urak, kik mint a nemzetőri öreg század tagjai, közvetlen a szószék közelében állván, legjobban hallhatták, a mit beszéltem. Azonban egytől egyig azt vallották, hogy nem érthették szavamat, mert akkor *nagy szél fújt*. Kedves jó öregjeim, nyugodjatok békével! mert már mindnyájan elköltöztek ama jobb világba, hol a becsületes embert nem kényszerítik, éppen azért, hogy becsületes maradhasson – hazudni. Azonban él még egy a 62 közül, ki akkor még korombeli fiatal ember volt. Nem [hívta] fel [senki,] hogy tan[úskodjék] ellenem, ő maga ajánlkozott, az az hogy feltolta magát. De ő nem volt akkor jelen a függetlenségi ünnepélyen – már hogy is lehetett volna! ... S így nem is szólhatott semmit, de azért mégis ellenem vallott. Képzelem, mennyire bánthatja ezt a magyarfaló – most, természetesen legszélsőbb szélbali hazafit, hogy jó szándéka és terhelő tanúskodása daczára sem akasztottak fel, sőt ... Számoljon lelkiismeretével, ha tud, vagy inkább ha van?

S ezzel elmondtam, a mit mondani akartam, vagy inkább elmondanom, időm korlátoltsága engedte.

E hó 13-án fogtam e sorok írásához, s ma 17-ik[e] van, ebből is láthatja, hogy csak lopva az időt írhattam, pedig bizony eléggé vasvillával hánytam öszve hamarjában. Egyébiránt úgy is csak a használhatót fogják belőle kivenni.

Osztróvszky

NÉVMUTATÓ AZ OSZTRÓVSZKY-LEVÉLHEZ

Batthyány Kázmér, gr. (1807. jún. 4.–Párizs, 1854. júl. 12.) 1848-ban Baranya vm. főispánja; 1849-ben kormánybiztos Szegeden és környékén; a Szemere-kormány külügyminisztere. Emigráns. 1850-ben távollétében halálraítélték s *in effigie* ki is végezték.

Baumfeind Gyula (1829–1848). Szeged első hősi halottja.

Bérczy Antal [1846-ig: Szilber] (Szeged, 1804. jan. 10.–Szeged, 1866. ápr. 6.) 1836-ban városi tanácsnok, 1839/40-ben és 1843/44-ben diétai követ, 1845-ben ügyvéd. 1848-ban fontos közszereplő; 1849-ben az Országos Főtörvényszék bírája, 1861-ben városi főkapitány.

Bérczy Kálmán [1846-ig: Szilber] (Szeged, 1831. márc. 21.–Szeged/Szőreg, 1849. aug. 5.) gimnazista, 1849-ben honvéd hadnagy.

Boczkó Dániel (? –1870. szept. 9.) földbirtokos, 1848-ban orosházi, 1861-ben, 1865-ben és 1869-ben békéscsabai országgyűlési képviselő. Pártállása balliberális, (1848), határozati párti (1861), utóbb pártonkívüli mérsékelt ellenzéki. 1848-ban aradi kormánybiztos volt.

Borbás [János] nemzetőr főhadnagy, 1849. febr. 3-án Szegeden kivégezték.

Czimeg György fölsővárosi iparos származék; honvéd őrmester, majd hadnagy. Haláláig Grácban a Szegedről elszármazott Kőrösy József gyárában dolgozott.

Damjanics János [Damjanich] (Strazsa, 1804. dec. 8.–Arad, 1849. okt. 6.) a 3. honvéd zászlóalj parancsnoka, 1849-ben tábornok a tizenhárom vértanú egyike.

Dobó István nemzetőr kapitány, 1849. febr. 3-án Szegeden kivégezték.

Duschek [Ferenc] (Radovesice, Csehország, 1797. aug. 28.–Csernkovec, Zágráb m., 1872. okt. 17.) udvari kamarai tisztviselő, alelnök, államtanácsos; 1848/49-ben a Pénzügyminisztérium vezető tisztviselője, 1849-ben pénzügyminiszter.

Fekete Nándor céhtag (?), 1848-ban nemzetőr, majd honvéd főhadnagy.

Ferenc József (1830–1916) osztrák császár és magyar király (1848/1867–1916).

Fluck Ferenc (Selmecbánya, 1829. nov. 12.–Szeged, 1913. jan. 25.) iskoláit Temesváron végezte. 1848-ban Szolnokon nemzetőr, 1849-ben honvéd hadnagy; előbb Damjanics János segédtisztje, utóbb Perczel Mór parancsőrtisztje. Apja hivatását követve 1850-től sóhivatalnok Szegeden; 1861-ben sótiszt, 1869-től sóeladási igazgató, 1870-től sótárnok, 1902-től a szegedi m. kir. sóhivatal elnöke. A szegedi honvédegylet alapítója, 1868-ban elnöke volt.

Földváry Sándor (Gyergyószentmiklós, 1809. nov. 26.–Pest, 1868. jún. 29.) cs. kir. hadnagy, 1845-től harmincad-hivatali ellenőr Debrecenben. 1848-ban honvédtiszt, legmagasabb rangja: ezredes. A 15 évi várfogság büntetése alól 1850-ben kegyelmet kapott. Szeged 1849-ben 100 hold földet adományozott neki, amit 1861-ben megújított.

Gorove Antal (Kisgyán, 1822. okt. 30.–1881. nov. 27.) ügyvéd; 1848. ápr. 16-ától Bihar vm. aljegyzője; honvédtiszt; Világos után kényszerbesorozott. 1870-ben a m. kir. honvéd feltörvényszék elnöke, 1871-ben alezredes; 1872-ben nyugdíjazták. 1875-től közjegyző; a közjegyzői kamara elnöke.

Görgei Artúr [Görgey] (Toporc, 1818. jan. 30.–Visegrád, 1916. máj. 21.) katonatiszt, 1845-től vegyész; 1848-ban nemzetőr, majd honvédtiszt. 1848. nov. 1-jétől tábornok, 1849-ben honvédelmi miniszter, ideiglenes főparancsnok. Internált; 1867-ben térhetett haza.

Guyon Richard (Walest, 1813. márc. 13.–Harem Iszkeleszi, 1856. okt. 12.) 1848. szept. 15-étől nemzetőr őrnagy Pesten. 1849. márc. 15-étől honvéd tábornok. Utóbb a török hadsereg tábornoka.

Hadik Gusztáv [Ágoston] gr. (Damerschwan, 1801. jún. 23.–Promontor, 1873. jún. 12.), honvéd ezredes.

Hódy János (? –1849. május) fölsővárosi iparosfiú, honvéd őrmester, majd hadnagy. Utolsó szavai: „Bevették Budát, nem sajnálok meghalni."

Jelačić, Josip, br. [Jellacsics] (1801–1859) horvát bán, cs. kir. altábornagy.

Kossuth Lajos (Monok, 1802. szept. 19.–Torinó, 1894. márc. 20.) ügyvéd, szerkesztő, 1847/48-ban Pest megye követe; 1848-ban pénzügyminiszter, 1848/49-ben az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke, 1849-ben kormányzó-elnök.

Krammer [Samu] [Kramer] (1831[?]–1849) segéd apja, Krammer Mihály férfiruhaüzletében, Szegeden; 18 éves korában lett honvéd.

Némedi Imre Osztrovszky József kormánybiztos megfigyelője (kémje).

Ottinger, [Franz] (1793–1869) cs. kir. tábornok.

Pataky János [Pataki] (Csobád, 1820.–Szeged, 1917.) tanító Szegeden és tanyavilágában. 1848-ban nemzetőr, majd honvéd, 1849. március 13-ától százados.

Perczel Mór (Bonyhád, 1811. nov. 14.–Bonyhád, 1899. máj. 23.) 1843/44-ben Tolna vm. országgyűlési követe; 1848-ban Szemere Bertalan belügyminiszter mellett tanácsos, majd osztályfőnök. 1848/49-ben a Zrínyi szabadcsapat vezetője; utóbb honvéd ezredes, majd tábornok. Emigrációjából 1867-ben tért haza.

Pintér János „újszegedi földmívelő-iparos család tagja", köteles segéd; „a 80-as években halt meg".

Rengey Ferdinánd [Rengei Nándor, 1845-ig Aigner] (Szeged, 1808. okt. 19.–Adács, 1858. márc. 29.) ügyvéd, városi ügyész (1830–1848); 1843/44-ben és 1847/48-ban a Város országgyűlési követe; 1848-ban tanácsnok, majd Szeged II. (alsóvárosi-rókusi) kerületének országgyűlési képviselője; e minőségében kormánybiztos is Szegeden. Világos után kétszer is folyt ellene hadbírósági eljárás, ám fölmentették. 1854-től haláláig gazdálkodott.

Schmidt Nándor [Ferdinánd] (Szeged, 1840.–Mindszent, 1899.) ügyvéd, uradalmi tiszttartó, 1848-ban tanácsnok, 1849-ben honvédtiszt; rögtönítélő bírósági ülnök.

Szabados József 1849-ben behelyettesített, majd megválasztott belvárosi plébános.

Szabó Mihály (Óbéba, 1827. szept. 9.–Szeged, 1889. júl. 17.) mérnöki tanfolyamot látogatott. 1848/49-ben honvéd, legmagasabb rangja: százados, melyet a kiegyezést követően újjászervezett m.kir. honvédségben tartalékosként visszakapott. A Bach-korszakban telekkönyvi hivatalnok lett; 1868-tól a városi telekkönyvi hivatal igazgatója, 1876-tól pedig szegedi kir. törvényszéki telekkönyvi igazgató.

Szemere Bertalan (Vatta, 1812. aug. 27.–Pest, 1869. jan. 18.) Borsod vm. tisztviselője, 1848-ban belügyminiszter, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, teljhatatlmú kormánybiztos. 1849-ben miniszterelnök és belügyminiszter.

Tar [Ferenc] alsóvárosi nemzetőr őrnagy. Borbás János és Dobó István Óbecsén „gyáván felkoncolá"; mindkettejüket halálra ítélték és kivégezték. Gregus József, a harmadik tettes Vécsey tábornoktól pillanatokkal a kivégzés előtt kegyelmet kapott.

Urbán, [Karl], br. (1812–1877) cs. kir. tábornok.

Utassy Károly [itt: Utasy] (1814–1884) a cs. kir. hadseregéből 1848. ápr. 30-án hadnagyként lépett ki; június 13-tól honvéd főhadnagy.

Vadász Manó [1845-ig Jäger Emánuel] (1807.–Szeged, 1883. okt. 12.) ügyvéd; 1848/49 a Város polgármestere, 1861-ben főbírája. Országgyűlési képviselő 1861-ben és 1865/68-ban. 1869-től tanfelügyelő.

Varga Ferenc (Szeged, 1837. jan. 28.–Szeged, 1906. dec. 4.) r. kat. lelkész, történetíró.

Vécsey [Károly] (1807–Arad, 1849. aug. 13.), gr., cs. kir. őrnagy, honvéd tábornok, aradi vértanú.

Vukovics Sebő (Fiume, 1811–London, 1872. nov. 17.) Temes vm. ellenzéki alispánja. Kormánybiztos, 1849-ben igazságügy miniszter. Emigrációjából 1866-ban tért haza.

Windischgrätz, Alfred, zu hg. (1787–1862) cs. kir. tábornok, hadseregfőparancsnok.

Zsótér Andor (Szeged, 1824. nov. 24.–Szeged, 1906. ápr. 30.) 1848/49-ben nemzetőr, majd honvéd hadnagy. Jeles szegedi polgár, búzaszállító hajótulajdonos volt. 1861-ben és 1807/71-ben a városi közgyűlés tagja; 1871-ben a Szabadelvű Kör elnöke. Utóbb a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár elnöke. Róla mintázta Mikszáth *A Noszty fiú esete Tóth Marival* c. regényében a hősnő gazdag kereskedő apját, Tóth Mihályt.

Fried István

Népek hajnalcsillaga(?)

1848/49 sokfelől szemlélve

„a szláv népeknek Magyarországtól való elszakítása a régi nemzetszerződéseknek egyoldalú megsértése (ednosztranno povredjen sztari narodni ugovora) olyan polgárháborút idézne elő, mely a nehezen szerzett szabadságot megsemmisítené, mely mindkét félre fölötte káros volna, s mely a ránk leselkedő külső ellenséget, és a szabadságirtó orosz ostorait (i negove svobodoišuće russziszke bičeve) hazánkra szabadíthatná...

(Jakov Ignjatović 1848. májusában)

És nem volt a hazának elég (...)
és lengetted ujjad hegyét
az ég felé, mint ezred óta
minden magyar, ha szól a nóta
és Gracza György s a Feszty-kép....

(Illyés Gyula)

Hány 1848/49 él (ha él) a nemzeti köztudatokban? És melyik 1848/49 él ott? A tankönyvekbe préselt, kifakult trikolor-változat? 1848/49 magyar történelme vajon azonos-e a két annus mirabilis(?) szlovák, román, horvát, szerb, osztrák történelmével? Melyik történelmével? A hivatalossal? Vagy azzal, amit regénnyé poétizált át Jókai Mór, Eminescu, Bołesław Prus, Jakov Ignjatović? Netán cári tábornokok vagy a magyar szabadságért fegyvert fogó lengyelek emlékiratai a hitelesebb tanúk a százötven éve folyó, nem egyszer indulatos vitában? Kossuth Lajos és Bălcescu 1848/49-e a megegyezésre eleinte fogékony, majd többszörösen kiábránduló Stratimirović is? Vagy inkább Jelačićé, aki egyszerre volt horvát bán és osztrák költő, Petőfi szerint gyáván futva Bécs felé, az ünnepélyesen felavatott zágrábi szobor szerint hősies pózban mutatva egykor Buda, mainapság Belgrád irányába? Vagy 1848/49 kölcsönös népirtásaiból alig ocsúdón Jókai jelenítette volna meg híven az esztendő dilemmáit *A Bárdy-család* című kevesebbet emlegetett, de emlegetésre már csak régiónk önismerete szempontjából érdemes, perdöntő jelentőségű novellájában, előbb két (magyar) generáció vitáját interpretálva, majd a román–magyar konfliktusok mögé világítva? Miközben a markánsan megrajzolt figurák történetébe Avram Iancunak, a „hegyek királyá"-nak és a Petőfi által versbe szőtt Lenkey Henriknek személyes tragédiáját, meghasonlását csempészi be, mintegy jelezve, miként deformálja a zsákutcás régió-történelem a *harcok kényszerültjei*nek (Ady Endre) létét: történeti egyéniséggé kényszerítve azokat, akik kívül akartak volna maradni a történelmen; népvezérré emelve, akik egy népideál, egy eszményi nemzetgondolat jegyében képzelték el a jövőt, a népek érintkezéseit. *A Bárdy-*

család apafigurája éppen úgy a régi alkotmány megóvásán fáradozott, akár József nádor az *És mégis mozog a föld* című regényben: „Sorvadott bár kezeink közt a nemzet élete, de azért élet volt: ti dicsőséget ígértek neki, de annak a dicsőségnek neve »halál«." Mint ahogy a nádor figyelmezteti Katona József/Kisfaludy Károly–Jenőy Kálmánt: a magyarság ébredése-ébresztése fölébreszti a többségben lévő nem-magyar népeket, s a szláv-román nemzeti ébredés-ébresztés elsodorhatja a magyarságot. A Bárdy-fiú válasza előbb a *Himnusz* sokat idézett sorainak újragondolásáról tanúskodik: „Elveszthetjük magunkra nézve a hazát, de tizmillió népnek adunk helyette hont, mely a mi népünk volt eddig, és mégis idegen saját szülötte földén", majd Numával, a román népvezérrel való beszélgetésében már Petőfit írja át a maga számára: „Mi nem a nemzetiségért fogtunk fegyvert, hanem a világszabadságért". Numa válasza: „Azt rosszul tevétek. Nekem mindegy, akárki legyen felettem, csak igazságos legyen hozzám, s népemet emelje fel; míg te megosztanád néped nagyságát, hatalmát, befolyását, előnyeit, csak hogy uratlan hazában élhess."

Kortársak, közvetlen utókor, történeti kutatások: egy nemzeten belül is több 1848/49-ről beszélnek, testvérháborúk és megbékélési törekvések, röpiratok, felhívások a harcra és a megegyezésre, titkos levelezések és árulások; valóban nézőpont szerint változik megítélésük. Az erdélyi hadjárat Petőfi Sándor verseinek tolmácsolásában a szabadság önmegvalósítása, a szellem tökéletesedése a szabadságban, Eminescu fiatalon, 1868–69-ben írt, de csak halála után megjelent regényében (*Pustiu geniu*: Szárnyaszegett géniusz) a romantikában fogant képzeteket foszlatja szét az erőszakos rablócsordának ábrázolt magyar hadsereg rémtetteinek szemléltetése; hogy Eminescu kilép a német koraromantikát idéző modalitásból, és a magyar történetszemlélettel vitatkozik, mutatja feltűnő magyar irodalmi hivatkozása, ugyanakkor a hasonló tárgyú magyar művektől eltérő, hangsúlyosan különböző felfogása. Mint ahogy Jókai Mórnak az *Akik kétszer halnak meg* című regényében a szlovák felkelés megjelenítése szintén vitaszövegnek értelmezhető; nemcsak a karikaturisztikus szlovák népvezér-megjelenítés miatt (benne a kutatás Jozef Miloslav Hurban alakját vélte fölismerni), hanem azért, mert a történeti kutatásra és a személyes-újságírói tapasztalatára rájátszva Jókai a francia (másodlagos) regényfelfogás sémájába kényszeríti bele a valóságban jóval összetettebb, több ágú problémakört: nevezetesen a szlovákság rokonszenvét a magyar 1848/49 iránt, illetőleg a szlovákság vezetőinek részint nemzeti, részint Habsburg-párti elkötelezettségét, a szlovákság belső vitáját, a szabadság és a nemzetté alakulás dilemmáit. Nézetek, a történeti látószög, a kutatási irányok megosztottságát nemcsak a történetírásban és a szépirodalomban megnyilatkozó utókor tanúsítja, mégcsak nem is feltétlenül a nemzethez tartozás szabhatja meg az elkötelezettség mértékét: 1848/49 hagyománya különféleképpen épült be az egyes nemzetek-népek, mozgalmak legendáriumába, sajátíttatott ki politikai irányok által, lett tananyaggá, minősíttetett (többnyire pozitív, kevéssé negatív) jelzőkkel, emelődtek ki meghatározott elgondolás szerint cselekvési formák, (történeti) egyéniségek. Egy látszik csupán bizonyosnak, hogy mai kérdezőhorizontból is időszerűnek tetszik mindaz, amit a történeti kutatás nemzeti látószöge miatt, illetőleg a mesemondásként vagy mitológiaképz(őd)ésként jellemezhető szépirodalom nem tudott vagy nem is akart megválaszolni, pontosabban válaszkísérletei során egészen más, nem egyszer önmaga által konstruált kérdésekre adta meg sokszor leegyszerűsítésről, rövidre zárásról tanúskodó feleleteit. S itt most nem a szükségszerű és természetes személyes interpretáció jogát vonnám kétségbe, és még azt sem tagadom, hogy több műnek, több kutatónak, írónak (például *A Bárdy-család* vagy a *Szenttamási György* című elbeszélése-

ket közreadó Jókai Mórnak, emlékiratai tanúsága és a *Respektus Vásza* című regényét szem előtt tartva a szerb Jakov Ignjatovićnak) sikerült vagy jórészt sikerült túllépni saját programján: *A kőszívű ember fiai*ban nem is titkolja szerzőnk, hogy *mesemondás*ra vállalkozik, *Az ércz leány* című elbeszélés „önfelszólító" bevezetőjében ezt olvashatjuk, „Írjunk mitológiát. Írjuk le az év eseményeit, híven, valóan, mindent ami megtörtént, minden csodálatost, emberfölöttit, nagyszerűt, amit láttunk, amit tapasztalánk, aminek szemtanúi voltunk, s akkor mondjuk rá, hogy ez mind mese, mert különben nem fogják elhinni". S csak mellékesen, zárójelben, Petőfi Sándor utolsó verse, a *Szörnyű idő...* az orosz intervenció, (reformkori kifejezéssel élve) „éjszak rémes árnyai" fenyegetésében hasonló hangvétellel szól.

Térjünk azonban vissza a többféle 1848/49-hez! A közös jellemző: tudomány és szépirodalom áthatotta egymást, nem mindig lehet tisztán látni, hol végződik a fikció, hol kezdődik az adatokra épített (történet- vagy irodalom)tudomány. Igaz ugyan, hogy mainapság a történettudományban óhatatlanul jelenlévő epikus műformákat, sőt a fikcionalitást is látjuk már, továbbá éppen 1848/49-ről szólva a „szak"-munkák jórészében a retorizáltság, a stilizáltság ismérvei szintén kimutathatók. Az mindenképpen megjegyzendő, hogy a magyar 1848/49 szemszögéből elmélkedő Steier Lajos és a szlovák felkelés dokumentumait olykor Steiertől átvevő, teljességre törekvően, korrekt módon összegyűjtő, közreadó szlovák Daniel Rapant egy és ugyanazon iratból, levélből, felhívásból, újságcikkből egymással homlokegyenest ellenkező következtetésre jut, nem pusztán a pozitív vagy negatív minősítést tekintve, még csak nem is az eseménytörténet fordulóit értékelve, bár ezen a téren is szembeötlőek a különbözőségek, hanem mindenekelőtt az autochtón nemzeti történelemmé alakítás eljárásaiban jelentkeznek az eltérések. Nevezetesen abban, hogy még a közvetlen történeti-politikai-hadvezetési-ideológiai jellegű érintkezésekből is azok az elemek kerülnek történészeinknél a középpontba, amelyek egy XX. századi értelemben felfogott, jelenük hivatalos politikai viszonyrendszerébe ágyazott nemzeti eszmekör vagy ideológia kontextusába beilleszthetők; amelyek ezeken kívül maradnak, vagy mellékes tényezőkként jöhetnek csak számításba, vagy pedig elhallgattatnak. Ennek következtében a közös (ebben az esetben a magyar–szlovák) történelem, mint két, legfeljebb az eseménytörténet külső körén egymásra vonatkoztatható história vizsgáltatott, és egyfelől a nemzeti tudatba iktatható, ott magatartási-felfogásbeli normaként funkcionáló jelenségek kanonizálására került sor, másfelől viszont a másik féllel szembeszegezhető igazság, sőt: nagyobb igazság posztulálására. Steier Lajos és Daniel Rapant idevonatkozó munkásságából a szöveggyűjtemény alkotja az értékes részt, míg az értékelő-értelmező bevezető kötetek szomorú historiográfiai monumentumként jelzik a nemzeti kizárólagosság öncélúvá merevedését, amely még az egymással hevesen és olykor empátia nélkül vitázó kortársakra sem volt oly mértékben jellemző, mint a forrásanyagot jól ismerő, földerítő, kézben tartó, képzett történészekre. Jókai Mór *Szenttamási György* című novellája, amely a szerb–magyar háború periódusába vezet, s amelyen szintén érződik a francia romantika groteszk-felfogásának „szellemujja" (a leginkább a címszereplő figurájában), még a közös történelem közös veszteségeinek elvét példázza, pontosan körvonalazza a szerencsétlenül és tragikusan formálódó népsorsokat. A levert szabadságharc perspektívájából szemlélve korántsem a „kinek volt igaza?" később uralkodóvá váló presztízsszempontját érvényesíti, hanem előre vetítve az események kommentárját, ezúttal nem a mesemondás vagy a mitologizálás célkitűzései szerint jár el, hanem azt indokolja: miért nem volt, miért nem lehetett a szerb–magyar háborúnak győztese; mire vezethető vissza,

hogy a tragédia nem eredményezheti sem a szereplők, sem az egykori résztvevők katarzisát, legfeljebb azokét az olvasókét, akik azonosulni tudnak az elbeszélendő eseményeket már a bevezetőben kommentáló szerzői üzenettel. Szinte szigorúan meghatározott olvasói szerepet ír elő Jókai Mór, arra ösztönözvén novelláját kézbevevő olvasóját, hogy hasonlóképpen lássa Magyarország történelmének ezeket a lapjait, nem az ítélkezés, ellenkezőleg, az értés és a tanulság földerítése lenne a kommentár jelentősége:

„Emberek, kik szeretet, barátság közt őszültek meg egy födél alatt, egy város határain belől, kiket vérség, rokonság, hála, kötelesség fűze egymáshoz, kik megszokták együtt érezni bánatot, örömet, egyszerre, mint egy veszett lélek leheletétől megtébolyodva, elkezdtek egymásnak irtására esküdni össze, s véres gyűlölettel szítták tele lelküket azok iránt, kik nem vétettek ellenük soha."

A szerbek meggyilkolják a magyarokat, hogy aztán a magyarok pogrommal válaszoljanak, majd folytatódjék az áldz testvérharc, hogy az egymással küzdők kiemelkedő figurái egyszerre essenek el „ellenséges golyóktól találva", korántsem igazságot hozó istenítéletként, inkább beteljesítve, amit az idézett bevezető leír. A Jókai első novelláira, a leginkább az 1848 előtt szerzett elbeszélésekre jellemző elszabadult romantikus fantázia itt „kifutási" lehetőséghez jut, a szó szerint érthető vérzivataros és önmagukban megokolatlan cselekedetek, az ezt követő képtelen bosszúsorozat, az elszenvedett sértések következtében eltorzuló jellemek az egykorú dokumentumokkal igazolható történések kontextusába ágyazódnak. S ha később Jókai az 1848/49-es magyar liberális „közjogi" álláspontho hátrál is vissza (annyira azért mégsem, hogy *A kőszívű ember fiai* magyar szabadsághős Baradlay Richardját és az osztrák oldalon harcoló Palviczot ne egymás nemes ellenfeleiként, ne egyforma rokonszenvvel állítsa egymással szembe!), és 1848/49 magyar és nemzetiségi eseménytörténetének regényi bemutatásakor a liberális illúziókat szólaltassa ismét meg, a szabadságharc leverése után közölt elbeszélései azzal a felismeréssel gazdagítják a nemzeti tudatot, hogy két, különböző okból jogos ügy méltánytalan kezelése mindkét ügy jogosságára árnyat vethet; két igazság abszolutizálása mindkét igazság érvényessége iránt kételyeket ébreszthet; mindkét fél ott és akkor követte el a tragikus vétséget, amikor a maga – önmagában jogos – igényeit hangoztatva sem a kompromisszumok lehetőségeit nem kereste, sem nem törekedett a közös hagyományok továbbéltetésére. Aligha róhatnók Jókai szemére, hogy a XVIII. század feudális maradi Magyarországában, magyarok és nem magyarok ekkor jórészt békés egymás mellett élésében viasszaáhítandó idillt látott. A *Rab Ráby* (amelynek számottévőek a szerb vonatkozásai) talán megfelelően bizonyítja, hogy Tárhalmy és Ráby Mátyás, a nemesi Magyarország és a jozefinista politika, a kontinuitás elvét valló és az elavult rendiséggel való leszámolás előmozdítását sürgető megfontolások között nem egykönnyen dönthető el a vita, számos kérdésre nem válaszolható kategorikus igen vagy nem (mint ahogy az említettem Jenőy-nádor szóváltásra sem); csakhogy 1848/49 és Jókai (nemcsak és nem minden esetben elsősorban magyar) utókora úgy vélte, hogy fel van hatalmazva a kételkedést nem tűrő döntés kimondására, a kevéssé differenciált, könnyen átlátható és többnyire érzelmi érvekkel alátámasztható „végső" szó kimondására, amely az egyik (tudniillik a másik) felet teljes mértékben elmarasztalja, s a másik (tudniillik az egyik) felet pedig az európai haladás, civilizáció, demokrácia (tetszés szerint folytatható) élvonalába emeli – 1848/49-es tettei, nézetei alapján.

Hogy 1848/49 megannyi eseménye nemigen értékelhető ennyire sematikusan, a kortársak vagy azok egynémely reprezentánsai még tudták. A szlovák romantika poétája, Andrej Sládkovič himnikus elragadtatással üdvözölte 1848 márciusának magyar

eseményeit. *Dalt zengek a szabad hazáról*: emígy versének (ódájának) címe. Csakhogy ebben a szabadságversben fölvetődik a korszak könnyen aligha eldönthető kérdése: a magyar szabadság (illetőleg a szabadság, amiként a magyar liberális nemesség értelmezte a fogalmat, különös tekintettel Magyarország nemzetiségileg megosztott viszonyaira) különbözik attól, amit a szintén nemzeti (és nem pusztán egyéni, személyes) emancipációjukért síkra szálló szlovák, szerb vagy román vezetők szabadságnak neveztek, vagy szabadságként tudtak elfogadni. A népek-nemzetek vezetői 1848/49-ben ugyanis már nem elégedtek meg az egyéni jogok biztosításával, kollektív jogokat követeltek: nem utolsósorban azért, mivel a magyar forradalom által megteremtett szabadabb térben erre lehetőségük nyílt. Úgy taktikáz(hat)tak, hogy az Udvarnak szüksége lehet támogatásukra, ennek következtében az uralkodót megnyerhetik kívánságaik teljesítésére, míg a (nemzetiségi) vezetők kisebbsége a szintén szövetségeshiányban szenvedő magyaroknál gondolta elérni céljaikat. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy már a XVIII. században, látványosabban majd a „hungarus tudat" egyre gyorsuló porlásakor, a reformkorban megfogalmazódó nemzetiségi követelések elsősorban és mindenekelőtt akkor kaphattak igazi formát, amikor (ismétlem) a magyar forradalom erre tért nyitott. Aligha mellőzhetjük ennek hangsúlyozását, nem mellőzték ezt 1848. márciusában a nemzetiségi vezetők sem. A maguk szempontjából logikusan úgy gondolták, hogy a francia forradalom hármas jelszavát beteljesíteni törekvő magyarok nem pusztán a törvény előtti jogegyenlőséget terjesztik ki, nem kizárólag a jobbágy-felszabadítást viszik végig, sőt, nem csupán az államberendezkedést szervezik át demokratikusan, hanem mindebbe követeléseik hatására beleértik a nyelvkérdés számukra kielégítő megoldását és ezzel együtt a területi autonómiát is, azaz a márciusi forradalom első lépésnek számíthat egy föderatív módon átszervezett Magyarország irányába. Ezzel szemben a magyarság vezetői magyar államnemzetben gondolkodtak, az egy politikai nemzet ideájának megsértésében a történelmi, a „szentistváni" Magyarország megcsonkítására irányuló szándékot véltek fölfedezni, és így a nyelvkérdésben elfoglalt álláspontjuk is merevnek mutatkozott. Igaz, 1849-ben tárgyalásai során Teleki László, újságcikkeiben Pálfi Albert és a legszebb, példamutatónak mondható módon az 1849. júliusi ún. nemzetiségi törvény azt tanúsította, hogy a történelmi fordulatok hatására többen belátták a nemzetiségi probléma méltányos és igazságosabb megoldásának fontosságát, a román–magyar megbékélési szándékok szerződésben realizálódtak, de ekkor már késő volt, a cári intervenció bekövetkezett, Jakov Ignjatovićnak mottóként idézett jóslata beteljesült. Szem előtt kell tartanunk, hogy 1848. márciusában még megvolt a lehetőség arra, hogy az 1840-es években igencsak kiéleződött ellentétek feloldódjanak, a hirtelen jött felszabadulás mámorában az egymással szemben álló felek között megindulhatott volna a tárgyalás a megegyezés módozatairól.

Ezen a ponton nem árt elgondolkodnunk. Valójában mindkét fél, a magyarok és a nemzetiségek álláspontja indokolható, az egykorú viszonyrendszerek nemigen kedveztek egy gyökeresen újnak számító, a példaként tekintett európai államalakulatokban sem honos átrendeződési folyamatnak, sokkal inkább annak az elképzelésnek, amelyet Kossuth Lajos ekképpen fogalmazott meg: „Mi győzzünk bár, meg kell adnunk minden fajnak, mivel az igazságnak s a civilisationak tartozunk: szabadságot előjogok nélkül, egyenlőséget fajkülönbözet nélkül s testvériséget fajüldözés vagy lenézés nélkül..." S ezzel párhuzamosan: „mi magyarok a Magyarföldön csak magyar nemzetiséget ismerünk". Ehhez hozzá kell tennünk, hogy a nyelvkérdést tekintve sem engedett Kossuth Lajos és a magyar liberális nemesség, az anyanyelvnek az oktatásban és a közéletben jár-

szott szerepéhez egészen másképpen viszonyult, mint azt a nemzetiségek igényelték. Mielőtt sietősen elmarasztalnók a Kossuth nevével és gyakorlati politikájával fémjelezhető magatartást és nézetet, vegyük figyelembe azt az illúziót, amely eltöltötte a magyarság vezetőit: az egyéni szabadság áldásaiban részesülő (nemzetiségi) tömegek lemondanak kollektív jogaikról, hiszen személy szerint bárki meglelheti érdekei érvényesítésének módjait, pusztán részévé kell lennie az egy politikai nemzetnek, miközben például magán körében, egyházában szabadon használhatja nyelvét. S hogy a feudális terhek jórésze alól felszabadult szlovák parasztság és mellette a kisvárosi lakosság, értelmiség egy hányadát jórészt egyelőre kielégítette a magyar forradalom kivívta szabadság, azt részint bizonyítja, hogy a J. M. Hurban, Ľudevít Štúr és M. M. Hodža által szervezett, vezetett szlovák felkelés nem tudta az északi megyék szlovák lakosságát maga mellé állítani, és így Hurbanék próbálkozásai, fegyverrel kiharcolni a petícióikban, kiáltványaikban programszerűen hangzottakat, kudarcba fulladtak. Ugyanakkor följegyeztek „keleti szlovák" verseket, amelyek Hurbanék ellen, Kossuth Lajost dicsőítve emeltek szót a közös szabadság mellett:

Nad Uhersku vlasti pravda nech panuje,
kteru Košśuth Lajos slavnje vibojoje.

(Magyarországon az igazság uralkodjék,
melyet Kossuth Lajos dicsőn harcol ki)

[Az igazsághoz tartozik, hogy magyarellenes gúnyversek is születtek, amelyek azt az érvrendszert öntötték verses formába, amelyekkel a szlovák röpiratokban már korábban találkozhattunk, és amelyek hangvétele szintén kevéssé segítette a kölcsönös megértést:]

Mad'ar chce zabudnút', že nie tu je doma,
že k nám privandruvau ako cigáň koma

(A magyar el akarja felejteni, hogy nincs otthon,
hogy hozzánk bevándorolt, mint a cigány koma)

Andrej Sládković a romantikus költő retorikai vértezetében igen differenciáltan ad számot öröméről-kétségeiről, a szabadsághimnusz és a panaszló óda tónusa keveredik említett versében, szerkezetileg azonban azt adja tudtul, hogy a szabadság megérkeztén érzett öröm a hangsúlyos tényező, erről árulkodik versének bevezető és befejező szakasza, míg a panasz-óda a vers közepére kerül, s így az öröm-panasz-öröm, himnusz-óda-himnusz hármasságában kontrasztok érvényesülnek, egyik szólam sem nyomja el a másikat, egyik sem válik lényegtelenné. Annak a följebb már érintett ellentmondásnak gondolatát formálja hatást kiváltani akaró mondatokká, amelyek az egyéni és a kollektív jogok között feszülnek:

Agyam zaklatja furcsa gondolat:
A lelkünk rab-testünk szabad,
A szlovák rab, de az ember szabad:
Embernek ne szólítsanak! (...)

Keserű kenyeret ide s jármot!
Akinek kell, vigyétek annak,
Vigyétek ezt a gyűlölt szabadságot,
De ne gúnyoljatok szabadnak! (...)

Mely láncot hoz a másik népre,
Az maga rabszolgaság népe...

Hurbannak és Štúrnak, de jórészt Hodžának sem, az események további alakulása során nem változott véleménye, legfeljebb az egyetértés sürgetése helyett a királyhűség hangoztatása erősödött. Egy prágai, 1848. november 20-ról *A szlovák néphez* (nemzethez: a 'národ' szlovákul népet és nemzetet egyként jelent, 1848/49-ben a 'nemzet' jelentés a hangsúlyosabb) intézett szózatukban Štúrék az alábbiakban jelölik meg küzdelmük céljait: a szabadságért és a szlovák nemzetiségért (národnost', itt azonban a nemzetiség nem olyan jelentésben szerepel, mint a mai magyar nyelvben, inkább szlovák nép- vagy nemzetegyéniségként értelmezhető, melynek egyenjogúként elismertetéséről van szó), az osztrák birodalom egységéért, „királyunkért" és a dinasztiáért, a rendért és a nyugalomért. A célkitűzések között a nemzeti függetlenség (amely nem azonos a területi elszakadással, hiszen később az osztrák birodalom, ezen belül nyilvánvalóan Magyarország egységének megőrzése is említtetik) áll az első helyen. Valójában olyan területi autonómiában gondolkodtak a szlovák vezetők, amelyhez hasonló, bár artikuláltabban, a szerb és az erdélyi román követelésekben is elhangzott, de amely természetszerűleg különbözőbb Horvátország (remélt és részben valóságos) közjogi státusától. A szlovák nemzeti mozgalom egyébként legalább annyira megosztott volt, mint a többi (mint például a magyar), a szlovákoknál még a katolikus-evangélikus megosztottság is hozzájárult ahhoz, hogy 1848/49-es felkeléseik ne legyenek sikeresek: a zömében katolikus szlovákság ekkor nem lelkesedett túlságosan az evangélikus lelkészek vezette mozgalomért.

És amiként a magyar liberális illúziók nem mentegetésre, hanem értelmező megértésre szorulnak, akképpen a Habsburgok szolgálatába kényszerülő szlovák törekvések sem intézhetők el azzal, hogy „objektive" a Szent Szövetség, a – Vörösmarty szavával – „hármas erőszak" érdekeit képviselték. Míg a magyar vezetők az európai államok szerkezetét igyekeztek átlátni, és a polgári szabadság mindent megoldó varázserejében hittek, a szlovákok (és általában a nemzetiségek) csalódottan vették tudomásul Kossuthék érzéketlenségét nyelvi-területi aspirációik iránt. Ugyanakkor a nemzetiségi vezetők azt nem érzékelték, hogy Kossuthék a leginkább a pánszlávizmus képzelt vagy valóságos, ekkorára minden bizonnyal túldimenzionált veszélyétől rettegtek. Attól nevezetesen, hogy a korántsem bizonyosan békés szándékú Oroszország nemcsak szellemi támogatásban részesíti a nyelvrokon szlávokat egyfelől, a pravoszláv vallásúakat (például a románokat) másfelől. S ha az 1840-es esztendőkben ennek még nagyon csekély volt is a valószínű megvalósulása, Wesselényi Miklós röpirata *(Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében)* mellett a Magyarországon általában jól ismert német nyelvű röpiratok (például Wolfgang Bergé), publicisztikai írások ecsetelgették a Magyarországra leselkedő pánszláv veszélyt, a Herder-jóslat a magyarság eltűnéséről a szláv tengerben nem pusztán a magyar irodalom néhány nagy alkotóját késztette reagálásra, hanem a magyar közgondolkodásnak is része volt. A déli szláv népek egyesülése ekkor már közbeszéd tárgya lett, Garašanin tervezete, a *Načertanije* ugyan nem vált széles körben ismertté, annak szelleme azonban a szerbiai politikát áthatotta; a magyarországi szerb mozgalom önjelölt vezetője, J. Rajačić érsek pedig előbb a szerbiai kormányhoz, majd a szentpétervári szent szinóduson keresztül minden oroszok cárjához fordult segítségért (szó szerint: az anyagi segítségnek pénz és fegyver formájában való küldetéséért: material'noj pomošči v djengah i oruzsij). Az már közös történelmünk iróniája,

hogy mind egy névtelen tudósító levelében 1848. május 24-én, mind Rajačić érseknek a délszláv egyesülést célzó üzenetében 1848. június 9-én a *Nemzeti dal* kifejezése visszhangzik: Szad brate moj! szad ili nikad ... (most testvérem! most vagy soha), illetőleg: Ili szad, ili nikad (vagy most, vagy soha). Ami újólag is csak arra enged következtetni, hogy egymással ellentétes szándékok hasonló vagy azonos terminológiával élnek, és a terminológia hasonlósága-azonossága a közös történelem reprezentánsaivá avatja az egymással küzdő feleket, nem a kronológiai jellegű egybeesés tényezőjét, hanem a szimultaneitás különböző formáit az előtérbe állítva. Kossuthék számára a történelmi Magyarország területi integritása nem tartozott, nem tartozhatott a megvitatandó tárgyak közé, hiszen Európában sem ekkor, sem előbb nem találhattak példát arra, miként osztja föl önmagát föderatív egységekre egy egységes, messzi múltban gyökerező állam. Annál inkább figyelhettek föl az egységesülés törekvéseire, ha csak a német földre vagy az itáliai jelenségekre figyeltek.

*

Nemigen volt még szó Petőfi Sándor verssoráról, amelyet a nemzetiségi mozgalmaknak címzett: „Reánk uszít a hűtelen király..." *(Élet vagy halál)* Másképpen fogalmazva: a már a XVIII. században a soknemzetiségű birodalom kormányzási elvévé emelt „oszd meg és uralkodj!" valóban kimutatható 1848/49 kelet-közép-európai történései között. Kizárólag ennek a vitathatatlanul létező bécsi manőver-sorozatnak azonban aligha tulajdoníthatjuk, hogy a magyarság és a nemzetiségek egymás ellen harcoltak. Sem alá-, sem túlbecsülni nem volna helyes a bécsi kormány agresszív és nem egyszer alattomos tevékenységét. Azt se felejtsük el, hogy a nemzetiségek vezetői közül többen, nem volna célszerű tagadnunk: jóhiszeműen és naivitással fordultak Bécshez, az uralkodóhoz, onnan remélve területi-nyelvi kívánságaik teljesítését. Az értelmiségi vezetők, akiknek némelyike romantikus költő volt, talán egy az irodalomban és a néphagyományban élő toposz továbbélésében is bíztak, a jó király és a rossz tanácsosok, a jóindulatú udvar meg az Udvar és a nemzetiségek közé fészkelődött magyarok ellentétét látták rá egyre reménytelenebb próbálkozásaikra; és 1848/49-ben viszonylag kevesen döbbentek rá arra, hogy a bécsi kormány időnyerés céljából ébreszti föl reményeiket, hogy az első adandó alkalommal elfelejtse azt, amit megcsillantott. Ugyanakkor leghűbb szövetségesei előtt nem leplezte valódi arcát. Windisch-Grätz herceg például az Udvar feltétlen hívének, sőt, eszközének bizonyuló Rajačić érseknek 1848. november 16-án kelt levelében az alábbiakat írta: „Végül engedje meg nekem Excellenciád, hogy arra hívjam föl figyelmét, miszerint Kossuth jelenlegi szorult helyzetében azt fontolgatja: a szerb nemzettel szövetséget akar kötni. Azt hiszem, nem szükséges Excellenciádat arra kérnem, minden ilyen indítványt utasítson vissza." Amit nyersebben úgyis vissza lehetne adni: az érsek Kossuthnak minden közeledési-megbékélési kísérletét akadályozza meg.

Ezen a ponton ismét a különféle nézőpontokban föllelhető türelmetlenségről lehet(ne) szólni. Mert igaz ugyan, hogy Kossuthék csak a legvégső pillanatban visszakoztak merevnek tetsző álláspontjuktól, ám ez azért arra elegendőnek bizonyult, hogy a román–magyar (nem kiegyezés, hanem) megbékélés felé számottevő lépések tétessenek. Amit úgy lehetne értékelni, hogy a magyarsággal szövetségben még mindig több esélye nyílt (volna) a nemzetiségeknek törekvéseik előbb részleges, perspektivikusan: kompromisszumosan teljes megvalósítására, mint Béccsel szövetségben. Ez utóbbi tanulságait igencsak levonhatták a világosi fegyverletétel után; a megkeseredett, csalódott, ön-

magukkal, az általuk képviselt üggyel meghasonlott nemzetiségi vezetők sorsa, Avram Iancué, Ľudevít Štúré vagy akár a magyarokkal sosem rokonszenvező Ljudevit Gajé, tanúskodhat a Bécsben, az uralkodóban rövidebb-hosszabb ideig patrónusukat remélő népvezérek gondolati zsákutcájáról, mindez további következtetésekre nyújthatott volna alkalmat, ezek azonban elmaradtak. Ugyanakkor, amikor Kossuthék naivnak bizonyuló optimizmusát nem igazolták vissza az események, a nemzetiségi vezetők olykor kétségbeesett hitét sem; ám mind Kossuthék, mind a nemzetiségi vezetők úgy vélték, hogy realista, sőt, pragmatikus módon cselekszenek, mikor határozottan kinyilvánították küzdelmeik kezdő- és végpontját, majd annak eszközeit is; általában tévesen (utólag, de részben közben is kitetszett: mennyire tévesen) ítélték meg az európai konstellációt. Ugyanakkor *hamis tudat*nak sem bélyegezhetjük meg ama cselekvés- vagy gondolkodássort, amelyet végigjártak, önnön történeti tapasztalataikra hivatkozhattak, azokra a politikai jellegű prognózisokra, amelyek Herder vagy Hegel, a német röpiratszerzők és a hazai történeti kutatás nyomán megfogalmazódtak. Mindazonáltal azokat (sem) minősíthetjük realistákként vagy pragmatikusokként, akik a kezdettől egészen 1849-ig és még azon is túl engedelmes eszközei voltak az Udvarnak. Hogy például Jelačić jóval kevésbé volt horvát hazafi, mint udvarhű főnemes, erre már Ljudevit Gaj figyelmeztetett, mint ahogy a Stratimirović–Rajačić ellentét és vetélkedés is rávilágíthatott azokra a hatalmi-politikai célokra és módszerekre, amelyekkel az érsek nem kétséget kizáróan szolgálta népe boldogulását. S bár Jelačićról még életében születtek népénekként számon tartott versek (Ustani Bane, Hrvatske te zove: Kelj föl bán, hív Horvátország), ugyancsak életében lett „hőse" egy Blumauer *Travesztált Aeneis*ének modorában, versformájában szerzett komikus eposznak; s ez a kétféle megítélés, a horvát „nemzeti" és a magyar forradalommal rokonszenvező, tudományos és szépirodalmi utókorát egyaránt meghatározta. Még a pákozdi vereség sem vereségként, hanem sikeres (?) manőverezésként ítéltetett meg az egyik oldalon, míg a másik oldal *A vén zászlótartó*ban megjelenített Jelačić-miniportré újabb változataival szolgált. Kiváltképpen feltűnő, bár viszonylag könnyen magyarázható, hogy mind a XIX. század második felének hivatalosan horvát „hazafias" irodalma, mind pedig a királyi, majd a titói Jugoszláviából kitörni szándékozó horvát mozgalom számára Jelačić nemzeti hősként, számottevő történelmi egyéniségként jelenik meg, szinte fontosabb a nemzeti tudat formálása szempontjából Zrínyi Péternél vagy Frangepán Kristófnál (akik ugyan nem német nyelvű, ám horvát poétákként alkotó részesei a horvát irodalomtörténetnek, és emellett politikusok is voltak, igaz, tagjaiként a feudális *natio hungarica*nak, nem egyszerűen szövetségesei a magyarságnak); hiszen míg a Zrínyiek a horvát–magyar összefogást példázták, sőt, a horvát–magyar irodalmi kölcsönösséget is: Zrínyi Miklós az európai barokk (ebbe beleértve az Adriai-tenger partján létező irodalmat) szellemében alkotta meg eposzát, amelyet öccse horvátra fordított, hogy ez az átköltés a horvát irodalmi barokk egyik legjelentősebb alkotása legyen, addig Jelačić a magyarok ellen irányuló horvát nemzeti aspiráció bajnoki szerepében tetszeleghetett, jóllehet az udvar, a feudális rend mellett kötelezte el magát. A horvát–magyar kiegyezés 1868-ban szinte csak pillanatokra odázta el a két nemzet meg-megújuló vitáját: mind a dualizmusban, mind pedig a két világháború között továbbéltetett magyar ellenesség, amely aztán a bizonyos körökben máig nem szünetelő szerb ellenességgel vegyült, a történetszemléletben is erősen éreztette hatását; a történetírástól a politika (itt is!) elvárta, hogy az éppen időszerű nemzeti ideológia számára szállítsa az érveket, az értelmezéseket, az emblémává formálható mitologikus elemeket. Ebben a folyamatban nem Jelačić ausztriai,

a dinasztiához, Windisch-Grätzhez, netán Haynauhoz fűződő kapcsolatai domináltak, hanem azok a megnyilatkozásai, amelyek egybevágtak a horvát nemzetté formálódás szakaszainak horvát nemzeti látószögű interpretációjával. S bár messze nem szaktörténészként, sem „szakirodalomtörténész"-ként, Miroslav Krleža leplezte le a „horvát irodalmi hazugság"-ot, a nemzeti legendaképzés másodlagos, „megkésett", romantikáját, és ugyancsak ő, az 1930-as esztendőkben készített *Petrica Kerempuh balladái* című ciklusának *Planetáriom* című darabjában világította át a horvát történelmi panoptikumot, a históriai „botránykrónikát", vitatta a hivatalos történetszemlélet egyoldalú irányzatosságát, és tette negatív hőssé a kaj-nyelvi kultúra hagyományát eláruló Ljudevit Gajt és a horvát nemzetet bécsi eszközzé degradáló Jelačićot, aztán mindazokat, akik a félresikerült báni történelmet képviselik:

„S Jellasich bánt és Gaj urat,
Őket is láttam Bécsbe flangérozni,
saját szavunk ott fogják majd, ott fogják majd, ott fogják majd
tönkrehazudtolni.

És láttam a ködben háromszáz bánokat,
háromszáz bánokat, háromszáz gálánsokat,
a ködön át mennek, Bécsbe tévelyegnek,
háromszáz horvát bán Ősbudára ténfereg."

(Csuka Zoltán ford.)

Általában elmondható azonban, hogy Jelačić bán egyike a legtöbbet gúnyolt személyeknek, a magyar forradalommal-szabadságharccal rokonszenvező osztrák birodalmi német nyelvű költészet nem győzi ellene kilőni nyilait, a később Arany János által fordított August Ludwig Frankl mellett Siegfried Kapper (egyébként a szláv népek dalainak tolmácsolója) és Moritz Hartmann nevét legalább említenünk kell, ez utóbbinak *Görgey* című verséből egy részlet jelzi, miképpen lelkesedtek és ironizáltak a „magyar szabadságharcz német dalnokai":

„Ramberg, Schlick és Simonich,
Dicső egy szentháromság,
S óh te is, szent Jellasics,
Világ hőse mostanság!
Ki kudarczot nem akar,
Egérutért jó ha szétnéz,
Mert e hadverő magyar
Úgy jelen meg, mint a szélvész"....

(Kozma Andor ford.)

Az 1849-ben Pesten, majd 1850-ben Lipcsében megjelentetett *Jellachichiade* (Jellačićiász szerzője nem írta nevét a borítólapra, azonban a magyar bio-bibliográfiai szakmunkák és nyomukban az *Országos Széchenyi Könyvtár* katalógusa határozottan állítják, hogy egy pest-budai német, Grimm Vince szerezte ezt a hangvételében és verselésében a jozefinista komikus eposzokat idéző szatirikus eposzt. Az a fajta tréfás-humoros életrajz, amely a horvát bán élettörténetének eseményeit a visszájáról látja, egyben a magyar forradalom és szabadságharc krónikája, vitaszöveg is az e forradalmat minősítő bécsi és Béccsel szövetséges publicisztikával. Csakhogy ez a vitaszöveg évezredes hagyományban áll, s itt nem annyira a politikai pamfleteket nevezhetjük meg előszöve-

gekként, hanem a Csokonaitól furcsa vitézi versezetnek nevezett műveket. A komikus eposzok ugyanis mindig időszerűsítenek, akkor is, ha torzított mitológiai emblémákat használnak, kiváltképpen azok, amelyek a napi eseményeket kommentálják. Grimm Vince, „kőnyomdabirtokos és jeles sakkista" 1849-ben Törökországba menekült, részese volt a magyar korona elrejtésének, kiváló ismerője a Jellačić-biográfiának. Úgy marad művében az adatokhoz hű, hogy egy másik perspektívából nézi: a Pákozdtól Bécsig tartó, „Flankenbewegung"-ként jelentett visszavonulást a horvát főtiszt sikeres katonai manőverként aposztrofálta, Grimm szerint „költői svádájá"-nak köszönhetően, s amennyire a visszavonulás ideje engedte, gyújtogatott és rabolt. Egy másik versszak az eposzi hős jellemzését végzi el szintén a visszájáról:

Als Dichter zeichnet er sich aus
Durch unerhörtes Saufen,
Als Krieger that ihm's Keiner gleich
In unaufhaltsam Laufen,
Und in der Politik da war
In Wiener Kabinet sogar
Kein größer Plutzermacher.

Költőként hallatlan vedeléssel
tűnik ki,
Harcosként feltarthatatlan futását
nem lehet senkiéhez hasonlítani,
És a politikában
Nála nagyobb baklövéseket
a bécsi kabinetben senki nem csinált,

S bár a szláv táborban Jelačić általában népszerűnek volt mondható, Ľudevít Štúr ugyancsak meglepődött, amikor a prágai radikálisok elégették Jelačić képét, és Kossuthot éltették. A szláv ügynek feltüntetett bécsi szövetségből való kiábrándulás folyamatát szépen mutatja a cseh J. V. Frič emlékirata. Az ifjú Frič a cseh–szlovák testvériség eszméjének jegyében vállalkozott arra, hogy Štúrék szabadcsapataiban részt vegyen a forradalmi Magyarország elleni hadjáratban. Az a tapasztalata, hogy a szlovák nép többsége nem támogatja a külföldről szervezett intervenciót, kijózanította, és újragondolásra késztette a szláv–magyar viszonyt illetőleg. Ebben az újragondolási folyamatban, részben kívülállóként, részben a szlovák ügy támogatójaként, nemcsak Kossuth Lajosról változott meg véleménye, hanem a szláv-bécsi udvari kapcsolatokról is. Hogy Prágában Kossuth éltetése Jelačić elleni kitöréssel párosult, Frič számára természetes és üdvözlendő fordulatnak tetszett, Štúr értetlensége ellenben (ismételten: korántsem igazolandó, de) magyarázható, hiszen elképzelhetetlennek találta azzal a magyar kormánnyal való szövetkezést, amely elfogató parancsot adott ki ellene. S így a mindkét részről tapasztalható félreértések, bizalmatlanságok, túlzó nyilatkozatok árnyékolták be a szlovák–magyar megegyezés lehetőségeit. Pedig lett volna honnan kiindulni: Frič jegyezte föl emlékiratában Kossuth és Štúr kézfogását az utolsó magyar reformországgyűlésen, a közösen vívandó küzdelemnek dokumentumát. Jelačićnak a horvát hazafiasság jelszavait visszhangzó megnyilatkozásait mindkét részről túlmagyarázták, s mindkét részről valódi horvát eseményt véltek bennük felismerni. S hogy nem volt oly könnyű átlátni a felhívások, a szólamok frazeológiájának taktikai és egyáltalában nem valóban tartalmi jellegét, mutatja Jelačić „utóélete" mind a tudományos, mind a szép-

irodalomban. A szláv (illetőleg bécsi) vagy a magyar elkötelezettség határozta meg Jelačić értékelését, a horvát szépirodalom a XIX. század második felében (volt róla szó) legendás alakként emlékeztetett a horvát bánra. M. Hartley 1912-es művének már címe is állásfoglalás: *The man who saved Austria* (A férfi, aki megmentette Ausztriát), Ernest Bauer 1975-ös monográfiája pedig alcíme szerint az „1848-as horvát hős sorsát (Schicksal) és legendáját" dolgozta föl, és megkísérelte, hogy a császár-király iránt érzett, maradéktalan elkötelezettsége és az ezzel némileg szembeállítható horvát nemzeti (szó szerint véve, bizonyos mértékben a birodalmi egység ellen ható, „szeparatista") magatartás-változat között meglelje az azonosságokat. Hiszen a horvát nemzeti mozgalomnak és az illírizmusnak általában nem egy képviselője nem annyira osztrák birodalmi, mint inkább délszláv egységről álmodozott, amely nem feltétlenül volt teljes összhangban a bécsi elképzelésekkel, legfeljebb a magyarellenes aspirációkat tekintve. Hogy a bán inkább osztrák alattvaló, mint a szó szűkebb értelmében vett horvát hazafi, az események a későbbiekben sokszorosan visszaigazolták. Mutatta, miképpen vett részt az Udvarnak a forradalmi erőket megosztani, egymással szembeállítani igyekvő manővereiben. Ernest Bauer akképpen jellemezte Jelačićot, mint „kétségtelenül lojális, a Monarchiához hű és a legjobb katonai hagyományokban nevelkedett tiszt"-et. „Lelkesedését az illírizmusért és a horvát nemzeti és kulturális újjászületésért a császári sereg más tisztjei is osztották. (...) ám ebben bizonnyal nem volt található ellentmondás Béccsel." Ez utóbbi igaz, a Gajjal való nem teljesen felhőtlen viszony mintha az emlegetett őszinte lelkesedés mértékét legalább is csökkentené. Hogy érzelgős német nyelvű verseket szerzett, ebben a Monachia főrangúinak nyelvfelfogásában osztozott: azt a korszakot idézhette föl, amelyben nem a nyelv határozta meg a nemzeti hovatartozást, egy presztízsnyelv (adott esetben: a német) vállalása mellett a magyar vagy a szláv hazafiság megfért. Csakhogy Jelačić éppen a horvát ügyet rendelte alá a Monachia (vélt) érdekeinek. A másik fél, a magyar szépirodalom kevésbé volt kíméletes, éppen a jelzett problémát szem előtt tartva, a horvát bánnal. Herczeg Ferenc *A hét sváb* című regényéből idézek, szemléltetvén, hogy egyfelől a magyarországi német–szerb–magyar ellentétek miképpen illeszkedtek be a Bécsből irányított „oszd meg és uralkodj" politikába, másfelől miképpen és miért vallhatta a magáénak a magyar forradalom ügyét a Bánát és a Bánság „sváb"-nak nevezett lakossága, illetőleg annak többsége. A verseci németség asszimilációs folyamatának felgyorsulásáról számol be a „leszármazott", Herczeg, miközben arra törekszik, hogy ennek a verseci krónikának hitelességét a történeti források gondos feltüntetésével igazolja, a regényes történethez a szerkesztés egységességének megtörését is vállalva helyenként hosszadalmas lábjegyzeteket illesszen, nem mulasztja el, hogy vitatkozzék Jelačić rojalista, osztrák–horvát szellemiségű értékelésével:

„Báró Blomberg (...) nem sokat tartott a szép Jellachichról, a »lovagias bánról«, a »horvát Szent György-vitézről«, aki azzal imponált az udvarnak, hogy császáribb volt a császárnál (...) majdnem olyan jól szónokolt, mint maga Kossuth, és sajátterméső gyönge verseket szavalt katonáinak a tábortűz mellett. Most kisajátította és vállára vetette a horvát népmozgalmat, mint valami lovagi drapériát."

Jóllehet Herczeg itt egy osztrák katona szájába adja a bán bemutatását, előadását korántsem a differenciált narrátori szerepek megosztása jellemzi, a kis túlzással irányregényként is fölfogható alkotás nem egy szereplőjének kijelentései a szerző véleményét tolmácsolják.

Ennél jóval tanulságosabb a Jelačić-szobornak az egész Monarchiára kiterjedő kontextusa. Hogy 1866-ban, még a kiegyezés előtt készült a szobor, amely 1868-tól a bánról elnevezett téren jelzi a horvát nemzeti öntudat ébren tartásának igyekezetét, önmagában is üzenetértékű, így egybevethető a Magyarországon jóval később, szinte minden városban felállított Kossuth-szobrok (fokozatosan kiüresedő) jelképiségével. A szobor megtervezője és tanítványaival műhelyében elkészítője az az Anton Dominik Fernkorn (1813–1878) volt, aki csak 1840-ben költözött Bécsbe, hogy ottani tevékenységével kialakítsa a köztéri szobrok romantikus nacionalizmusban fogant, ám a thorwaldseni ihletésű klasszicizmus formakincsét fölhasználó változatát. Fernkorn nevéhez fűződik Károly főherceg 1859-es, Savoyai Jenő 1861-es szobra, mint az osztrák-bécsi „hazafiasság"-nak és Monarchia-hűségnek köztéri dokumentuma és monumentuma, és az általa alapított, vezetett műhelyben öntötték formába a budapesti Széchenyi- (1878), illetőleg a Petőfi-szobrot is (1876). A forradalom és a szabadságharc különböző oldalain álló, a forradalomról, az Udvarról, a Birodalomról egymástól olykor alapvetően eltérő véleményeket hangoztató szereplők valójában egyazon művészi elgondolásnak, sőt, egyazon „ember"-felfogásnak köszönhetik létüket, és játszhatnak további szerepet az egymás ellen irányuló, nem feltétlenül a Monarchia fennállásában érdekelt nemzeti gondolatnak nevelésében. Olyan Monarchia-művészet, ha úgy tetszik, a „mélystruktúrá"-ban (nem a felszínen) érzékelhető Monarchia-szöveg létrehozása lett a német származású osztrák „nemzeti" művész munkájának eredménye, amely közös stílussá deformálta(?), harmonizálta(?) az egymás ellenében megrajzolt történeti egyéniségek mindennap látható, ezért a hétköznapokban is jelenlévő emlékezetét. S ami a frazeológiai, sőt, ideológiai szinten kizárta egymást, az a művészi megjelenítés szintjén hasonlóságokat, sőt, azonosságokat teremtett. A Fernkorn által, illetőleg az ő bronzöntödéjében készült szobrok egymásra is utaltak, stílust reprezentáltak, így művészi hatásra is szert tettek, amely a politikai esetlegességeken túl egy városrésznek, egy térnek jellegét, szemléletét meghatározta.

S bár a továbbiakban sajnálatosan tragikus ellentétekről szól áttekintésem vagy elmélkedésem, a régió irodalmainak most már szövegszerűségében dokumentálható kölcsönösségéről is tehetek néhány megjegyzést. Petőfi Sándorról, ami az életrajzi adalékokat illeti, szinte mindent elmondott a kutatás. Elsősorban Kiss József Petőfi-adattárai egészítették ki igen szerencsésen Endrődi Sándornak Petőfi napjait igen részletesen bemutató kötetét. A hírlapi és a levéltári-kézirattári kutatás ugyan egyre újabb részletekkel szolgál, az összkép nemigen látszik módosulni. Az viszont nem eléggé tudatosodott, hogy Petőfi *versei* számottevő szerephez jutottak a forradalom és a szabadságharc során, méghozzá nemcsak a magyar ügy nem magyar nemzetiségű hívei olvasták, terjesztették, sőt, vitatták a verseket, erősen figyelt rájuk az ellentábor is. Ezúttal Hrabowszky bárónak, a szlavón-szerémségi főhadiparancsnoknak jelentéséből idéznék, 1848. április 8-ról: „Újvidéken a radikálisok a pestiek példája nyomán ugyancsak elfajzottak, és a pesti poéta Petőfy(!) rosszindulatú pamfletje felizgatta őket minden császár és király ellen." Minden bizonnyal *A királyokhoz* című vers keltett akkora feltűnést, hogy egy főtiszt személyesen foglalkozzék vele; a költemény 1848. március 28–30. között röplap formájában jelent meg, és terjedt eszerint oly gyorsasággal, hogy április elejére már Dél-Magyarországon az elégedetlenség okozójaként jelöltethetik meg. Petőfinek ez a hangvételében különösen erőteljes, a nép(ek) fellázítását programként meghatározó verse meglehetős vihart keltett, a versben előkerülő bibliai utalás az egyetemes érvényűség képzetével erősíti a költői üzenetet:

Föllázítsam a kerek világot,
Föllázítsam-e ellenetek,
Hogy a dühnek Sámson-erejével
Milliónként nektek essenek?

A korábbiak folyamán céloztam rá, hogy a *Nemzeti dal* jelenidejűségét ama látszat-alternatíva hangsúlyozza, amely az időben létet (most) az időből való kieséssel (soha) állítja szembe. Az időből kiesés nem olyan értékű, ezért nem oly mérvű lehetőség, mint az időben lét: a kifejezés így válhat alkalmassá a mozgósításra, a tett „romantikájának" aforizma-szerű megfogalmazására. Nem bizonyos, hogy a *Nemzeti dal* visszhangjaként jelent meg a magyarság harcaival nem rokonszenvező (esetleg magyarul nem is tudó) személyiségek írásaiban, az azonban valószínűsíthető, hogy az említett szerb szerkesztő-regényíró, Jakov Ignjatović, aki személyesen ismerte Petőfit, beszélt vele, a *Nemzeti dal* frazeológiáját gondolja tovább egy újságcikkében: „Na noge junački unuci junački pradedova! (...) Zato szad ili nikad! (...) Živeli junaci szlobode (...) [Talpra hősi hősök hősi unokái... Ezért most vagy soha... Éljenek a szabadság hősei] Az ilyen feltételezések mellett szöveg-egybevetések „filológiailag" igazolják részben azt, hogy Petőfi költői személyiségének hatása alól nemigen tudtak a kortársak szabadulni, részben azt, hogy ez éppen a *Nemzeti dal*nak vagy egyes sorainak, frázisainak átköltésében realizálódik. A Štúr-iskola költőjének, Ján Bottónak *Toborzó* című verse szinte fordítása a Petőfiének, a Talpra magyar helyett Talpra szlovák olvasható, ám a szükségszerű eltérések ellenére ritmusában, rímelésében, sőt, gondolatmenetében majdnem azonosságokat találunk a két vers között. Nemkülönben a már említett Andrej Sládkovič *Élet vagy halál* c. verse feltehetőleg a Petőfi-költemény ihletkörébe tartozónak mondható. Ami további megfontolásokat igényel: valóban pusztán a magyar fölcserélése a szlovákra elegendő (lenne) ahhoz, hogy a nemzeti legendáriumba került magyar versből a nemzeti legendáriumba került szlovák vers legyen? Valóban a már címében nemzeti elkötelezettséget sugalló, a nemzeti hagyományok történetiségét újólag konstituáló vers minden erőszakoltság és beleírás nélkül megfelel egy más nyelvű irodalmi gondolkodás elvárásainak? Valóban csupán a közös történelem egy rendkívüli pillanata eredményezi ezt a nyelvi elkötelezettségen túlmutató intertextuális viszonyt? Ezek a kérdések hasonló újabbakkal szaporíthatók, rétegzettebbé tehetők. Egy régebbi, nem esztétikai válasz lehetett Petőfi szláv származásának és indulatának rokonítása a szlovák és a szerb tollforgatókéival (A XX. századi példát említve: Ady Endre hasonlóképpen visszhangzott szláv és román költőknél, még azoknál is, akik nagyon kevéssé hitték együtt Adyval a jakobinizmus, közöttük a *magyar* Március vállalhatóságát). Talán arról volna tanácsosabb töprengeni, hogy miféle frazeológiai egyezések teszik lehetővé, hogy immár nem a hungarus tudat (a nemesi natio hungarica), hanem valamiféle „magyarországiság" közös szövegéről gondolkodhassunk? És egyáltalában: létezik-e ilyentípusú „közös szöveg", sőt, szövedék, amelyet a kutatás inkább elfelejte(t)ni óhajtott, mint emlékeztetni rá? Hiszen, mint az Steier Lajos és Daniel Rapant szövegközléseiből kitetszik, a természetes logika azt kívánta volna, hogy az egymással szemben álló népek-nemzetek vezetői egymás között intézzék el vitás kérdéseiket, kizárva a két veszekedő mögött megbúvó nevető harmadikat. Csakhogy éppen az (is) akadályozta a szóértést, hogy sokszor ugyanazt mondták a szlávok és a magyarok, önmaguknak, monologizálva, nem véve tudomást a másik fél hasonló indulatú monológjáról. A nemzeti önfelszabadítási mozgalmaknak a közös (akarva akaratlanul minduntalan kibukó közös) múltjából származó terminológiája olyan szövegösszefüggésekben artikulálódik, amelynek külső formája olykor az átköltés vagy a fordítás, máskor a paródia, nem egyszer a jól ismert

érvek visszafordítása. Talán éppen az egymás szövegeihez való közellét nem tette lehetővé a higgadtabb értelmezést; nem is tehette, mert mint torzító tükörben ismerhetett volna önmagára a figyelmesebben beletekintő. Ez a közös frazeológia sajátíttatott ki, lett egy öntörvényű, „ablaktalan" nemzeti történelem és irodalomtörténet bizonyítéka. Ennek az autochtonitásnak látványos eljárása az önigazolás, a (nemzet)pedagógiai okokkal magyarázható támadó-védekező álláspont körülbástyázása. Ezt hangsúlyozandó érdemes újraolvasni a mottóban idézett Illyés-sorokat. A már Katona Józseftől és Kisfaludy Károlytól bírált nemzeti önelégültség ellenében az önvizsgálatot ajánlja Illyés Gyula. A sírva vigadás jól ismert gesztusának jelentésességében kételkedve emlékezik meg a nemzeti tudat két alapművéről, Feszty Árpád (1856–1914) honfoglalást ábrázoló körképéről, az eredetileg 1800 m²-es *A magyarok bejövetele* című műről, valamint Gracza György (1856–1908) hírlapíró-szerkesztő-regényíró ötkötetes, valaha népszerű történeti munkájáról: *Az 1848–1849-iki magyar szabadságharc története*, az első megjelenés évszáma: 1895. Mindkét alkotás a milleniumi történetszemlélet terméke, az eseménysorozat felszínének értelmezéséig jut pusztán el. Illyés a megnevezéssel paradigmatikus művekké minősíti mind a képzőművészeti, mind a történeti alkotást, egy történelemfelfogás reprezentánsait, amelyeknek jegyében nevelődött több nemzedék. A honfoglalás és a forradalom/szabadságharc hagyományként felfogásában Illyés elhatárolódik a XIX. századi, romantizáló szemlélettől, és e tárgyú műveiben a Feszty-képből és a Gracza-kötetekből áradó szellemiséggel látszik vitázni. A versidézet nemcsak egy versszakban vonja össze a mulatozó magyar képét Feszty és Gracza mű-alkotásaival, hanem „gondolati" közelségükre is céloz, a magatartásbeli hasonlóságokra, amelyek egy illúziókkal teli korszak örökségeként éltek látszat-életet. Valójában nagyon ritkán jutott szóhoz ennél jóval önkritikusabb szemlélet, a hivatalos történetírásban szinte sohasem, és csupán a nemzetiségi kérdés alaposabb kutatói feltárása ismertetett meg a tragikus összecsapások részleteivel, világította át a nemzeti ideológiák szerkezetét. Itt, ezen a ponton érdemes hivatkoznom Bolesław Prus *A bábu* (Lalka, 1889) című regényére. A pozitivista korszak, a lengyel „Gründer-Zeit" alakulástörténetéről szőtt eseménysorozat hátterében bukkan föl Ignacy Rzeczki figurája, aki valaha Bem seregében harcolt, emlékezésként gitárján a Rákóczi-indulót játssza, naplójában, emlékeiben nemcsak szürke hétköznapjainak történései derengenek föl, hanem a magyarországi múlt is. Három könyvet őriz egymás mellett, I. Napóleonról, Kossuth Lajosról és Magyarország történetéről. Állandó múltidézése a pozitivista korból kihullni készülő romantikus emberre utal, naplójában jegyzi föl: halála előtt még egyszer szeretné látni Magyarországot. Ez az emlékezés és vágyódás át-átszövi életét, anélkül, hogy tartalmasabbá tenné; a szabadságharcban való részvétele visszavonhatatlanul a tűnt időbe vész. Egyik utolsó elszánásának köszönhetően megveszi vonatjegyét Magyarországra, útja mégis meghiúsul, szinte az utolsó utáni percben visszafordul. Ez a hétköznapokból kitörni szándékozó kísérlet kudarcba fullad, noha nincsen külső akadály. Annál több a belső: mintha azt példázná ez a félbe hagyott cselekvés, hogy nincsen visszaút a múltba, nem lehet újraéltetni a romantikus ifjúságot, az egykori eszmények megfakultak, a jelen ellenáll a múlt bármily nemű föltámasztási szándékának. Rzeczki úgy hal meg, hogy nem látja viszont azt a földet, amelyen a lengyel szabadságért is harcolt, nem éli újra azt az időt, amelyben még nem a jelentéktelen történések mérték ki napjai menetét. Anélkül, hogy az író megtagadtatná hőseivel az egykor voltat, a pozitivista kor szellemében az illúziókkal való leszámolásra inti olvasóit.

*

1848/49-nek létezik egy viszonylag kevesebbet idézett, inkább a történeti kutatásban emlegetett hagyománya, amely az elmúlt százötven esztendőben nemigen formálhatta a közgondolkodást. Inkább a nemzeti kizárólagosságot, a legendaképz(őd)ést erősítették azok, akik valamilyen ideológiai vagy politikai ürüggyel az Európán végigsöprő forradalmi hullámra hivatkoztak. Arra, hogy a szerb Vajdaság, a horvát függetlenség, a szlovák nemzeti eszme félreérthetetlenül tétje lett nemzeti mozgalmaknak, s az emancipációs törekvések később, nem bizonyosan szerencsésen szervezett államok hivatalos ideológiájának részeivé váltak. Ugyanakkor 1848/49 magyar (és nem pusztán magyar) íróinak, hírlapíróinak, politikusainak, gondolkodóinak elképzelése a népeknemzetek megbékélésére, a Monarchia vagy éppen Magyarország föderatív átalakítására lassan-lassan elfelejtődtek, a XIX. század második felében, a XX. század elején olyan formában kerültek ismét elő, hogy sem a közeli, sem a távoli megvalósulásra nem számíthattak, a nagyhatalmak Közép-Európa elképzelése érdekszférák határainak megvonásában mutatkozott érdekeltnek, nem egy jogszerű, az igazságosság és a méltányosság szempontjait mérlegelő átrendezésben. Hogy erre a kiegyenlítődésre, átszervezésre szükség van, mindenekelőtt a magyar gondolkodásban merült föl, ezzel párhuzamosan a párizsi lengyel emigráció legfőbb törekvései közé tartozott, hogy magyarok és szlávok között közvetítsen. A történeti kutatás jórészt feltárta a Czartoryski herceg vezette lengyel emigrációs központ emisszáriusainak tevékenységét, a leginkább a szerb–magyar viszályok elsimítására irányuló igyekezetüket. Hogy jó adag naivitás is jellemezte őket, jelzi a magyar szabadságharc egyik lengyel tábornokának, Wysockinak emlékirata. Ott is arról a reménykedésről olvashatunk, miszerint „a felvilágosultabb szerbeknél, lakjanak a Duna bármelyik oldalán, az orosz és az osztrák rokonszenv nem oly erős, mint ez az első pillanatra látszik, s bizonyára nem telik bele sok idő, hogy a szlávok rájöjjenek: hamis úton járnak". A kijózanodás (inkább később, mint előbb) többeknél megtörtént, Frič emlékiratai számot adnak erről a nehezen leküzdött folyamatról. Ez a kijózanodás nem kevés erőfeszítést kívánt magyar részről, hatalmi aspirációkról kellett lemondani, meg kellett barátkozni a deklaráltan többnemzetiségű ország létével, nem egyszerűen a multikulturalitással, hanem az egyenrangú és minden tekintetben egyenlő jogokkal rendelkező nemzetek szövetségének gondolatával, amelynek realitása messze nem volt természetes az európai államelméletben: Franciaország az erőszakosan megteremtett nyelvi-kormányzási egység példájaként nem szolgálhatott eszmei igazolásul, Svájc még korántsem volt az a jellegű szövetkezés, amilyennek ma ismerjük (kissé felületesen). S hogy 1848/49-ben inkább ötletekre, nem pedig alkotmányjogilag részletezően kidolgozott tervezetekre telt, aligha csökkenti a kezdeményezés merészségét. Ám az a tény, hogy a gyakorlatba nem sikerült átültetni, sem 1849 kurta néhány hónapja alatt, sem a dualizmus évtizedeiben, jelzi, mily kevéssé volt fölkészülve a közvélemény, a politika, a jogalkotás az ideológia a hatalommegosztásnak erre a módjára. És nemcsak Magyarországon, hanem általában Európában, például a világháborúkat lezárni igyekvő, ehelyett a hadi állapotot legalább is eszmeileg fenntartó békeszerződések előkészítésekor. A népek önrendelkezési joga, ha nem ebbe a formában is, már 1849-ben fölvetődött, az 1849. júliusi nemzetiségi törvény számottevő lépés ebben az irányba, az elv később deklaráltatott, de mind a mai napig nem érvényesíttetett régiónkban. Annál inkább érdemes felidézni azoknak a bátorságát, akik fölismerték, hogy a kisnépi öncélúság kiszolgáltatja e népeket a mindig agresszív nagyobb hatalmaknak, és 1849-ben magyar részről kell kezdeményezni a kiegyezést. Pálfi Albert 1849. március 6-i cikkében ekképpen fogalmaz:

„Nekünk magyaroknak azon kell kezdenünk, hogy az ellenség *Gleichberechtigung* féle ígéreteit még nagyobb mértékben magunkra vállaljuk. Mutassuk meg tetleg(!), hogy ezen ígéret a mi ajkainkon ezerszer inkább valóság, mint azokén, kik ezzel a rácokat és oláhokat hitegették, s kik ennek örve alatt köztünk s közöttök halálos gyűlöléseget gerjesztettek."

A március 10-i újságcikk ennél tovább megy, mintegy felszólítja a kormányt: tegyen lépéseket az említett átszervezésre:

„Úgy kell intézkednünk, hogy most jó korán vessük meg az alapokat, mellyekre egykor a pesti kormányban egyesült foederatív respublicák felépülhessenek."

Mind a többes szám használatára (foederatív republicák) érdemes figyelnünk, mind pedig arra, hogy Pálfi előkészítő munkát igényel, tudván, mily bonyolult feladatnak mutatkozik mind a politikai, mind pedig az eszmei alapozás. Még ennél is határozottabb Teleki László állásfoglalása, amelyet a Kossuth Lajoshoz 1849. május 14-én intézett levélből olvashatunk ki. A liberális illúziókkal számol le a drámaíróként és Illyés Gyula drámája hőseként egyként ismert politikus. A jogkiterjesztés, a jogegyenlőség kimondása, a XVIII. századi eszmekör már nem alkalmas arra, hogy a nemzeti létükben magukat fenyegetettnek érző népek-nemzetek képviselőit a szintén létéért és igazságáért küzdő magyarsággal egy frontba tömörítse. A felvilágosodás és a XVIII. század végi felvilágosítók álma az utópiákat szaporította, a hétköznapok politikai realitása más típusú igények megfogalmazásában másfajta gondolkodást követelt. Teleki elképzeléseinek sorsa mutatja, mily kevesen érezték át ennek az újfajta gondolkodásnak szükségességét: s hogy a lengyel emigráció néhány képviselőjét leszámítva, a szláv fél részéről sem tapasztalhatott a szemlélő túlzott lelkesedést, azt íratja velem, egyfelől többnyire szorultságában keresett föderatív, megbékélést célzó megoldást a kelet-közép-európai politika egyik-másik képviselője, másfelől e megoldásnak tervezői ugyan még akadtak, kivitelezői azonban nem. Ennek következtében akár Kossuth Lajos, akár František Palacký későbbi elgondolásairól szólnék, a visszhangtalanságnak, a félreértésnek, az eredménytelenségnek több teret kellene szentelnem, mint a megvalósításra törő igyekezetnek. Ezekután illesztem ide Teleki levelének egy rövid részletét:

„*Liberté, égalité, fraternité* még nem elég. A népek nemzetiségi életet is kívánnak élni. Olly rendszert kellene állítanunk, melly által a nemzetiség egysége hiányát az egyéni és nemzetiségi jogok egyeztetése és méltánylata által pótoljuk".

*

Mindezeknek utána a címben halkan és óvatosan föltett kérdésre kell(ene) megkísérelni a válaszadást. A Petőfi által oly hittel és elszántsággal hangoztatott évszám-minősítés egy új korszak kezdetét, az időnek egy újabb periódusba átfordultát van hivatva jelölni. Egyszerre utalva a kozmogóniára, a hajnalcsillag irányjelölő voltára és metaforikus jelentésére, a térre és az időre, a konkrétra, 1848-ra és az elvontra, a (költői) képben megszemélyesítettre. A többes szám (megint a többes szám!) a partikularitással szemben szerveződő új időszámításnak lehetne finom jelzése, a megszólítás pedig ama bensőségességre célozhat, amelyben költő, a népek, az új (világ)korszak szereplői egymásra találnak. Csakhogy szinte mindegyik szereplő mást várt az új korszak hajnalhasadtakor. Más kívánságokkal, más szervezettségben, más (tervezett) „szövetségi rendszer"-ben érkeztek a korfordulóhoz. A hajnalcsillag ugyanaz volt, de a népek többes száma arra (is) figyelmeztethet, hogy több nép volt, több gondolta önmagát olyan népegyéniségnek, amelynek maradéktalanul érvényesítése elengedhetetlen feladata. Abban egyet-

értettek, hogy megnyílt a lehetőség az új időszámításra, abban viszont eltértek, hogy mit követel tőlük az idő. És mégis, annyi ellenségeskedés, annyi értetlenség, annyi értelmetlen viszálykodás sem teheti kétségessé, hogy a népek emancipálódási törekvését immár semmiképpen sem lehetett visszaszorítani, az ideiglenes vereségek legfeljebb egy későbbi időpontra tolták el az (ön)felszabadítást. Nemzetek születtek, a népek megkezdték a kilépést a részben önmaguk okozta kiskorúságból. Megteremtődött a nemzeti terminológia európai egyidejűségének esélye. Félreérthetetlenné vált, hogy nem lehet szabad az a nemzet, amely más nemzetet, népet elnyom. A közös szabadság ideája meg-megfogalmazódott, ha nem vált is általánossá. 1848/49: valóban a népek, valamennyi résztvevő nép hajnalcsillaga.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Rapant, Daniel: Dejiny slovenského povstania. r. 1848-/1849/. Martin Bratislava, 1937–1972. I–V.
Thim, József: Délmagyarország önvédelmi harca 1848–1849-ben. Zombor, 1887.
Uő: A magyarországi 1848/49-iki szerb fölkelés története. Bp. 1930–1940. I–III.
Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848–1849-ben. Bp., 1937. I–II.
Jókai Mór: Elbeszélések (1850). 2/A kötet. S. a. r. Győrffy Miklós. Bp. 1989.
Gedichte von Joseph Freiherrn von Jelačić. Wien, 1851.
(Grimm, Vincenz): Jellachichiade. Heldengedicht in vier Gesängen. Pesth, 1849.
Bauer, Ernest: Joseph Graf Jellachich de Buzim, Banus von Kroatien. Schicksal und Legende des kroatischen Helden von 1848. Wien–München, 1975.
Hartley, M.: The man who saved Austria. The life and times of baron Jelačić. London, 1912.
Hauptmann, Ferdinand: Jelačić's Kriegszug nach Ungarn. Graz, 1975. I–II.
Leitgeb Pál: Az 1848/49-iki szabadságharc a német politikai költészetben. Sopron, 1926.
Pollak, Friedrich: Anton Dominik von Fernkorn. Ein österreichischer Plastiker. Wien, 1911.
Ignjatović, Jakov: Szerb rapszódia. Ford.: Csuka Zoltán. Bp., 1973.
Frič, J. V.: Paměti. Praha, 1957–1960. I–II.
Uő: Emlékeim. Ford.: Horváth Ferenc, Szőke Péter, Bp., 1951.
Kovács Endre: Magyar–cseh történeti kapcsolatok. Bp., 1952.
Herczeg Ferenc: A hét sváb. In: *Művei* IV. Bp., 1939.
Együtt a szabadságért. 1848–1849. Wysocki tábornok emlékirata. Ford, bev.: Kovács István. Bp., 1993.
1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. Bp., 1948.
Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországán. Bp., 1980.
Jókai Mór: Akik kétszer halnak meg. S.a.r.: Gergely Gergely. Bp., 1966. I–II.
Prus Bolesław: A bábu. Ford.: Mészáros István. Bp., 1978. I–II.
Krleža, Miroslav: Éjtszakának virrasztója. Petrica Kerempuh balladái. Ford.: Csuka Zoltán. Bp., 1959.
Endrődi Sándor: Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849. Bp., 1911.
Petőfi-adattár I. Gyűjt. s. a. v. jegyz.: Kiss József. Bp. 1987.

MILBACHER RÓBERT

Isteni Sángyim! Bájdús Jankóm! Lelkem, fattyam!

„Említik nevét, azon tiszta, szent nevet, de ám úgy, hogy ha igazság volna a földön, megnémulna a nyelv, melly azt kiejté."

(Szendrey Júlia Aranyhoz 1850. február végén)

Természetesen nincs szándékomban megkerülni a konferencia[1] kétségtelenül igen fontos és érdekes elméleti tanulságokkal viselős kérdésfelvetését, de az egyszerűség kedvéért mégis inkább egy történetet, pontosabban egy lehetséges történetet mondanék el egy bizonyos (szerzői) név apropóján.

Mielőtt azonban, kiderülne, hogy meztelen a király, be kell vallanom, persze saját gyengeségem leleplezése céljából, hogy egyszerűen csak nem tudtam ellenállni a kísértésnek, hogy a szerzői név problematikája kapcsán ne emlékeztessem Önöket – mintegy *felmutatás*képpen – a magyar irodalom egyik legzseniálisabb anagramma jellegű szójátékára: tehát mindenek előtt álljon itt Arany János Petőfihez írott 1848 február 6-i episztolájának[2] laudációja:

Imádott barátom, jó Petőfi Sándor,
Szives üdvözlését ime küldi Jean d'Or.

Az már az első *hallásra* is világosan *látszik* (hogy ezzel a képzavarral is érzékeltessem a fenti szójáték működési mechanizmusát), hogy az *Arany János* név francia megfelelője mintegy fordított palimpszesztként tünteti elő a Sándor keresztnevet (amelyről semmi okunk sincs – és a játék kedvéért nincs is értelme – azt gondolni, hogy nem a Petőfi vezetéknevet jelöli). A két név egymásba játsz(at)ása tehát mint fordított palimpszeszt nem az írás alól előtűnő másik írásként, hanem az írás „fölött" artikulálódó *hangként* jelenik meg, a jelenlétnek a hagyományos metafizikus intenciókkal terhelt értelmében. A kiejtett hang, amely a nyugati tradícióban ugyebár a lét megtapasztalásának közvetlen (minthogy a lélekből ered) formája, az abszolút jelenlét „illúziójának" felkeltésével ismétli meg az Ige kinyilatkoztatásának aktusát. *„... a kiejtett szót úgy éljük meg, mint a hang és a jelölt, a fogalom és egy áthatolhatatlan kifejezőanyag elementáris és szétbonthatatlan egységét."*[3]

Ráadásul a Jean d'Or név mint hangsor egy magyar nyelvű kontextusban olyan *hibaként* kezelhető csupán, amely tökéletesen értelmetlennek és értelmezhetetlennek tűnik. Semmiféle referencia nem képzelhető el vele kapcsolatban, illetve a referencialitást

---

[1] Ez az írás az 1997. áprilisában a szegedi Mojo clubban tartott A szerző neve c. konferencián elhangzott előadás szerkesztett és bővített változata.

[2] A levélrészletek az Arany János összes művei. XV. Szerk. Keresztury Dezső. Levelezése. 1828–1851. S.a.r. Sáfrán Györgyi. Bp., 1975. kötetből valók.

[3] Derrida, Jacques: Grammatológia. I. Életünk–Magyar Műhely 1991. Transzformálta: Molnár Miklós. 44.

csupán a betű és a hang egymáshoz való viszonyában lehet keresni. A betű és a hang hasadása és kizárólagos egymásra utaltsága mindig csak a másikat tünteti elő: ily módon olyan circulus vitiosus jön létre, amelyből nem szabadulhat egyetlen jelentés sem. (Persze a szemiotikai fekete lyukként felfogott anagramma önmagába omlása nem ürességként, hanem végtelen nagyságú energia-koncentrációként képzelendő el.)

A semmiféle önmagán túlira nem utaló, a betű- és a hangsor csupán egymásra mutogató játékaként artikulálódó jel persze botrány számba megy, a szónak a normasértésre való válaszreakció értelmében, és mindenképpen a rend helyreállítására szólít fel. Ez esetben a rend restaurálása kizárólag az anagramma folytonos *félreolvasásával* valósítható meg, illetve mindig félreolvasásra késztet, hiszen az értelmező kényszerűen *érti* a valójában érthetetlent, amikor [János Arany(i)]-nak fordítja a francia betűsort, és Sándor keresztnévvel azonosítja a valójában [zsándor] – tehát legfeljebb valamely dialektusban érvényes – hangsort, majd az önmagába omló jel kiszálazása, azaz szöveggé avatása után (az első erőszaktétel) a jelentésadás vagy a boldogító referencia felmutatása (Petőfi és Arany) magától értetődővé válik (második erőszaktétel). Az *értő* vagy inkább érteni *akaró* olvasás tehát mindenképpen csak valamiféle „visszaélés", „torzítás", „félreértés" stb. lehet,[4] azaz éppen az írással szembeni (az idézett Gadamer-passzus retorikájának értelmében) „etikátlan" magatartást írja elő eredeti, értelmezői szándéka inverzeként.

A folytonos félreértelmezés szerint Arany franciára fordított nevének kimondásával/kiejtésével – és egyben annak eltörlésével – tehát Petőfi neve nyilatkoztattatik ki, megidézésként és megtestesülésként egyaránt. A kinyilatkoztatásban előtűnő, de a néma olvasás során rejtve maradó (a hang elenyésztével eltűnő), így bizonyos értelemben enigmatikussá váló (Z)sándor név maga mindenképpen – valamiféle mondhatatlan titokként[5] – szakrális jelleget ölt, a szentség rákérdezhetetlen kategóriájába kerül. Arany szójátékának szakrális jellege vitathatatlannak tűnik, amennyiben tökéletesen megvalósítani látszik a János evangélium 14. versének paradoxonát, amelyet Jézus nyilatkoztat ki a tanítványoknak az Atyához fűződő viszonyáról: *„Nem hiszed, hogy én az Atyában vagyok, és az Atya énbennem van? Azokat a beszédeket, amelyeket én mondok nektek, nem önmagamtól mondom: az Atya, aki énbennem lakik, énáltalam viszi véghez az ő cselekedeteit. Higgyetek nekem, hogy én az Atyában vagyok, és az Atya pedig énbennem van..."* (János 14, 10–11.)

Az idézett szójáték tehát célját tekintve – természetesen nem reflektált[6] szándékról beszélek – Petőfinek és Aranynak (a diakrón irodalomtörténeti hagyomány által oly szívesen, és nagy enthuziazmussal újramondott, sőt bizonygatott) elválaszthatatlan

[4] „Nem vitás, hogy épp a beszédtől az íráshoz való átmenet következtében olyan félreértések keletkezhetnek, melyeket az eleven beszéd során még időben ki lehet küszöbölni, míg leírván gyakorta feloldhatatlanokká válnak. [...] Platón ismert érve is az volt, hogy az írás nem tud segíteni önmagán, és ezért tehetetlenül ki van szolgáltatva a visszaéléseknek, torzításoknak és félreértéseknek." Gadamer, Hans-Georg: Hang és nyelv. In: Gadamer, Hans-Georg: A szép aktualitása. Bp., 1994. Ford.: Tallár Ferenc. 174–175.

[5] Szili József Arany anagrammáit értelmezve megjegyzi: „Már a fonemikus-litterális szinten is [...] a mondhatatlan küzd a szólásjogáért." Szili József: Arany hogy istenül. Bp., 1996. 183.

[6] Bár Arany és Petőfi levelezésében igen gyakori a nyilvánvalóan tudatos szójáték és szövicc pl.: a házasodni készülő Petőfi így írja alá levelét (1847. aug. 29.) „...jelenleg éppen viszkető tökű barátod...", mire Arany válaszában (1847. szept. 7.) „...jelenleg éppen viszkető öklű barátod..."; Arany írja (1847. dec. 13.) „Lásd, azért is nem tudok én neked olly tiszteletteljes hangon írni (írtál valaha hangon?)..."; vagy Petőfi írja 1848. okt. 31-én „minél előbb told ide (millyen szójáték! told ide-ben benne van Toldi! ezért meggyilkolna Vahot Imre, hogy ezt nem ő találta ki)...".

egységét hivatott a kultikus retorika segítségével felmutatni. Ugyanis csak a kinyilatkoztatott szóban megtapasztalható (tudniillik hallás útján: *„Nyisd meg a te méltóságos füleidet a hallásra és figyelj."* – írja 1848 január 29-én Petőfi Aranynak), így mintegy az írás megtestesüléseként artikulálódó név az anagramma (és vele az Arany–Petőfi viszony) értelmezési hagyományát a kultikus nyelvhasználat paradigmájába[7] utalja. Az egyetlen szóalakban megbúvó titokzatos kettősség Petőfi és Arany kapcsolatának, illetve az irodalomban önmaguknak és a másiknak tulajdonított szerep(ek) problematikájára reflektál. Az anagrammában egyesülő két név önmaga kölcsönös eltörléseként – feláldozásaként: írásban csak Arany, kimondásban csak Petőfi neve artikulálódik, a másik előtűntetését önmaga nyomtalan eltűntetésével szolgálva –, a névcserét mintegy a lelkek kölcsönös kicseréléseként értelmezi.

A lelkek cseréjének és egyben egyesítésének rituáléja, nyilván a *vera amicitia*[8] jegyében, Petőfi kezdeményezéseként zajlott le, még 1847. február 4-i, első levelében: *„TOLDI irójához elküldöm lelkemet"*; Arany kissé félénken bár, de *lelkesen* fogadja válaszában a felajánlást: *„...Lelkem lelkéig ér / Hogy drága jobb kezed osztályosa vagyok."*, vagy később, megerősítve a lélekcserét (1847. aug. 11.): *„Kedves barátom, lelkem jobb fele!"* A két költő misztikus egyesülése természetesen már ekkor is sokat sejtet. Előírja vagy megjósolja ugyanis (hiszen éppen Petőfi az, aki megjósolja saját halálát, Júlia hűtlenségét stb., hát pont ezt ne látta volna) kettejük szoros egymásra utaltságát a nemzeti klasszicizmus irodalomtörténeti paradigmájában. A Horváth János által kifejtett illetve bejelentett nemzeti irodalmi Kánaánt,[9] amelyben a csúcsra érve, elnyugodhat végül az a hosszú teleologikus folyamat, amelynek betetőzését – eldönthetetlen, hogy apokaliptikus vagy teremtői funkcióban – éppen a két személy misztikus egyesülésének köszönheti a világ.[10]

*

Arany és Petőfi kultikus összetartozásának irodalomtörténeti hagyománya már Gyulai Pál Arany fölött mondott emlékbeszédében is jócskán ott munkál: *„De bár a sors oly korán elválasztotta őket egymástól, a magyar nemzet emlékezete örökre összefűzi költői alakjokat, mint egy kor ikerszülötteit, egymás kiegészítőit.* [...] *Arany ifjúságát a Petőfié pótolja, a Petőfi férfikorát az Aranyé."*[11] Titokzatos kapcsolatuknak azonban nem csupán történeti, hanem bizony misztikus vonatkozásai is vannak: *„És éppen azon nap reggelén lett rosszabbul* [ti. Arany], *s egy hét múlva éppen azon déli órában halt meg, melyben barátja érczszobra fölemelkedett a Duna partján."* Gyulai itt arra a látens viszonyra utal, amely szerint Arany Petőfi halála után az ő emlékének és művének apostolaként munkálkodik, ám az érczobor felállításával (amely Petőfinek a nemzet emlékezetébe/

---

[7] Margócsy István: A magyar irodalom kultikus megközelítései. ItK, 1991. 218–319. Dávidházi Péter: „Isten másodszülötte". A magyarországi Shakespeare-kultuszról. Bp., 1989.

[8] Cicero a barátságról írott dialógusában a barátság lényegét abban látja, hogy „...a barátságnak éppen az a jelentősége, hogy több lélekből szinte egy lesz...". Cicero: Laelius vagy a barátságról. In: Cicero Válogatott művei. Bp., 1987. Ford.: Maróti Egon. 413.

[9] Horváth János: A nemzeti klasszicizmusunk irodalmi ízlése. In: Horváth János: Tanulmányok. Bp., 1956.

[10] Az Arany-recepcióról ld. Szegedy-Maszák Mihály: Arany életművének változó megítéléséről. ItK 1981/5–6. 561–581.

[11] Gyulai Pál: Arany János. (Emlékbeszéd 1883. október 28-án.) In: Gyulai Pál Válogatott művei. Bp., 1956. S.a.r. Hermann István. 33.

életébe való dicsőséges és örökidőkre eldöntött visszatérésének szimbóluma: *„A szellemnek ott kell lakni a szoborban, melyet az igazságosztó utókor nevének megörökítésére emelt. / Ez a szobor lát, érez és gondolkodik."*[12]) feleslegessé válik további munkálkodása, végéhez ért küldetése. (Az örök zsidó elnyugodhat immár.) Egyébiránt ez a mozzanat is elő van írva már Petőfi Aranyhoz írott első episztolájában, amelyben az ünnepelt költő művének folytatására szólítja fel a szalontai jegyzőt: *„Mit én nem egészen dicstelenül kezdék, / Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel!"* A magyar nemzeti klasszicizmus fogalmának megalkotásakor Horváth János maga is ennek a folytatásnak/folytathatóságnak a fényében tekintett Petőfi költészetére, úgy mint a nemzeti klasszicizmus kialakulásának forradalmi magvára; Aranynak pedig éppen e forradalmi változás nyugodt konszolidálójának, a nemzeti klasszicizmus kiteljesítőjének szerepét szánta.[13] Nagy tanulmányában viszont e szoros kapcsolat a két életmű között óhatatlanul függőségi viszonyt tételez, és végső soron Arany munkásságának rovására, annak a származtatott voltára mutat rá, többször is megemlítve, hogy Arany csak Petőfi úttörő munkája nyomán, sőt erős személyes hatására hozhatta létre életművét. Vagy ahogyan ezt Németh G. Béla is mondja külföldieknek írt könyvében: *„Petőfi költészete nélkül a Toldi, amely Aranyt Petőfi legjobb barátjává és leghűbb szövetségesévé tette, nem született volna meg."*[14]

A recepció (nyilván Gyulainak, a kultusz alapítójának nyomdokain)[15] a kettejük egyéniségének ellenpontozó értelmezése során (*exaltált-nyugodt, extrovertált-introvertált, cselekvő-passzív, szangvinikus-melankolikus, természetes-reflexív, lírikus-epikus* stb.) gondosan ügyel arra, hogy az ellentétek mindig isteni Eggyé egészítsék ki egymást. Riedl Frigyes, aki mindkettejüknek szentelt egy-egy monográfiát, a két költőt archetípusként szemléli és szemlélteti, nyilvánvalóan a magyar nemzeti karakter ellentmondásos, rapszodikus jellegét mutatva fel kettejük egymást kiegészítő jellemében.[16] Az irodalmi archetípusokat létrehozó ellenpontozás és egység költői magatartásokat és a schilleri értelemben vett típusokat[17] ír körül, ennyiben pedig igen jól használható az irodalomrendszerben betöltött/betölthető szerep(ek) meghatározására, vagyis a folytat-

---

[12] Jókai Mór: Beszéd Petőfi szobránál. (1882). In: Margócsy István (szerk.): Jöjjön el a te országod. (Petőfi Sándor politikai utóéletének dokumentumaiból). Bp., 1988. 19.

[13] A „teremtő" és az „alkotó" fogalmaira alapozódó tipológia már Vajda János 1857-es Aranyról szóló tanulmányában is felfedezhető: „Nem csalódunk talán, ha a különbséget közötte és más nagy költők között azzal fejezzük ki, ami teremtő és az alkotó szavak értelmében van. [...] Például Petőfi, Byron inkább teremtő erők – Arany inkább alkotó." Vajda János: Arany Jánosról. In: Vajda János válogatott művei. Bp., 1988. Vál.: Németh G. Béla. 941–942.

[14] Németh G. Béla: Türelmetlen és késlekedő félszázad. A romantika után. Bp., 1971. 64.

[15] Vö.: „...jellemök ép úgy kiegészítette egymást, mint költészetök, melyben Gyulai szép mondásaként Arany ifjúságát Petőfi költészete pótolja s Petőfi hiányzó férfikorának költészetét az Aranyéban lelhetjük föl." Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Bp., 1896. 145.

[16] Ld.: Riedl Frigyes: Arany János. (1898) Bp., 1920. 62. Ahol Arany jellemének bemutatása során ellenpontozza Petőfiével. Vagy: nyilván arra a kijelentésre, miszerint „Arany epikusnak született" (57), a Petőfi-monográfiájának azon tétele rímel, amely szerint „Petőfi lyrikusnak született, valódi lyrai természet". (Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Bp., 1923. 86.) Összefoglalóan pedig: „az epikus Arany határozott ellentéte a lényegében lyrikus Petőfinek. Aranyt az események mint multat érdeklik; Petőfit, mint a jelen és jövő válságai." Riedl, 1920. 57.

[17] „Petőfinek magától értetődő volt az alkotás, öröm; schilleri értelemben: naiv költő. Aranynak keserves munka, kötelesség, fejzúgás; ő szentimentálisnak kényszerült lenni." Németh G. 1971. 65.

ható és az elkerülendő hagyomány felmutatására. Ebben a szellemben használta Babits a Petőfi–Arany szembeállítást[18] Ady irányától való elzárkózásra és saját költői önmeghatározására, s ebben az értelemben lesz nála *„Arany a beteges, abnormis zseni és Petőfi az egészséges nyárspolgár".*[19]

Kettejük személyének isteni egésszé gyúrása (a kritika mint Demiurgosz-szerep is érdemelne néhány szót) végső soron természetesen a nemzeti költészet szentségének fényében nyeri el értelmét, hiszen Bessenyei György szép szavával: *„magyarul, amint szokták mondani, profánus írók nem is voltak."*

*

Ugyanakkor Arany anagrammájának kettőssége, másként csonka (szent) háromsága, nem csupán a két személy egységére, hanem a harmadik személy szemet sértő hiányára is felhívja a figyelmet. Persze akadt kísérlet, valószínűsíthetően a kultikus retorika kényszerítő erejével a háttérben, valamiféle háromság megkreálására már a korban is, amely aztán elsőként az un. népies triumvirátus (Petőfi, Arany, Tompa) megszerveződésében realizálódhatott.

Petőfi Aranyhoz írott második (1847. február 23.) levelében már beszél a népies irodalom triumvirátusáról: *„Általjában: Arany, Petőfi, Tompa, isten krisztus ugyse szép triumvirátus..."* Ennek a triumvirátusnak a nép felemelésére vonatkozó jóslatát írja Arany 1847. május 27-i levelében Petőfinek: *„majd Petőfi, meg Tompa, meg talán saját kicsinységem is fogunk írni* [ti. ugyebár a népnek]". Tompa Mihály maga is „tud" az ő hármasságuk fontosságáról, vagyis elfogadja a neki felkínált lehetséges szerepet, legalábbis ezt bizonyítja Aranyhoz írt 1847. június 14-i levele: *„Pesten karöltve sétálgatván Sándorral: egyikünk szólt: tudod-e te ki hiányzik közűlünk? a másik felelt: Arany Jancsi! és igazunk volt; hiányzottál közűlünk épen úgy, mint én közűletek most, midőn együtt valátok; és ha csak mindhárman együtt nem leszünk: hiányos lessz* [!] *a társaság. Szeressük egymást édes barátaim!"* A hármasság létrehívása – itt csupán egyelőre a *római* triumvirátus értelmében – tehát Petőfi határozott szándéka lehetett, amely aztán az irányító szerep magától értetődő kisajátításával járt (Arany Tompát Petőfin keresztül ismerte meg, sőt Tompának szóló első levelét Petőfivel együtt írta, amikor az nála járt 1847. június 6–8 között, ráadásul Petőfi életében Arany nem is találkozott személyesen Tompával), amelyet kezdetben mind Arany, mind Tompa elfogadott, sőt lelkesen üdvözölt.

A népies triumvirátus szerveződése rövidesen a szinkron irodalmi közéletben is elhíresül, amint arról pl. Szász Károly Aranyhoz írott episztolája tanúskodik (1847. szept. 2. előtt): *„Te vagy és Petőfi s az a tiszteletes, / (Kitaláltad ugy é, hogy Tompáról szólok?) / Kik leültök ollykor a nép tüzhelyére / S előtte a multból egy regét daloltok!"* E triumvirátus feladata vélhetőleg – Petőfi harcosságát ismerve – leginkább politikai/irodalompolitikai színezetű, ahogyan azt a triumvirek antik hagyománya is előírja, vagyis egyáltalán nem tűnik véletlennek a hármasság antik (és nem a szokványosabb keresztény) metaforájának használata: *„Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politicában is uralkodjék, s ez a század föladata, ezt kivívni czélja minden nemes kebel-*

[18] „Íme az örök kontroverzia Petőfi vagy Arany elsőbbségéről [...] az egyetlen esztétikai probléma, mely a magyar közönség legszélesebb rétegeibe beszivárgott." Babits Mihály: Petőfi és Arany. (1910). In: Babits Mihály: Esszék, tanulmányok. I. Bp., 1978. 160.

[19] Babits 1978. 192.

nek, ki megsokalta már látni, mint mártírkodnak milliók..." (Petőfi Aranynak 1847. február 4.) A triumvirátus politikai célkitűzéseit tartja szem előtt Arany is (akire ez a politikus/forradalmár hév nem igen jellemző egyébiránt) a már idézett 1847. május 27-i levelében: „*azon egynéhány politikai nulla, azon még fejetlen zero, mellyekhez nem több csak egy vonás: I. (mi pl. kardvonás is lehet) kivántatik hogy politikai milliókká emeltessék, ez a számtalan nagy szám, mondom, magáénak, szivvéréből szakadottnak vall.* [ti. amit Tompa, Petőfi és Arany írni fognak ld. fentebb!]"

A népköltési triumvirátus tehát a népköltészetet politikai-civilizatórikus aspektusában szemléli, aminek az antik metafora tökéletesen megfelel(ne) ugyan, ez az irodalompolitikai értelmezés azonban semmiképpen sem meríti ki a népköltészet fogalmának és mítoszának teljességét, így csírájában már a kezdeteknél ott lappang a metafora elégtelenségéből fakadó korrekció lehetősége és szüksége. Arany már a fogalom születésekor figyelmeztet a triumvirátus metaforájának továbbgondolásából fakadó lehetséges problémákra, 1847. február 28-án, Petőfinek írott válaszában: „*Hm, ez a triumvirátus! ... De tudod-e hogy ama rómaiak egyike mindig gyarlóbb volt s vagy idő előtt elbukott, vagy a többinek játékszerévé lön? Ti már nem lehettek a gyarló: adja isten én se legyek.*" Mintha csak a metafora kibontása és következetes alkalmazása előrevetítette volna a triumvirátus, későbbiekben valóban megtörtént bomlásának folyamatát.

Vahot Imrével és lapjával már korábban szakító Petőfi a népies költőket a Jókay [sic!] szerkesztette *Életképek*nél szerette volna egyesíteni (levele Aranyhoz 1847. augusztus 17-én), s az ekkor már Bején lelkészkedő Tompát is megpróbálta rábírni, hogy hagyja ott a Divatlapot és kizárólagosan Jókaynak dolgozzon. Tompa azonban, anyagi okokra hivatkozva, erre nem hajlandó, aminek következtében Petőfi végzetesen megorrolt rá: „*Csak látom én, hogy szar a világ tők a tromf. Ki hitte volna, hogy még ez iránt az ember iránt is meghűlök...*" „*Kutya seggibe való frater, a ki csak haszonért áll a szent zászlóhoz.* [...] *hanem persze nekem hivatalomból és jószágaimból és mindenhonnan csak úgy dől a pénz, és magamon kívül nincs senkire gondom, csupán feleségemet és szüleimet kell eltartanom és öcsémet segítenem, igy hát könnyen beszélek. Ezeket meggondolva, tökéletesen átlátom, hogy Miska barátunk nem tehet áldozatot.* [ti. Tompa egyedül élt mint evangélikus lelkész.]" Kettejük egyre élesedő vitájában Aranynak a békítő-közvetítő szerep jutott: gyakran szó szerint lemásolja Petőfi vagy Tompa levelét és elküldi a másiknak, minthogy azok nem hajlandók szóba állni egymással. (Pl. Tompa írja Aranynak: „*Kérlek Petőfiről irj nekem sokat, mint van;? sokkal kevélyebb vagyok minthogy ezt most, haragván reám – ő tőle kérdezzem; de sokkal jobban szeretem öt, mint sorsa iránt közönyös lehessek...*" ('47. október 28)) A levelek lemásolásával azonban Arany maga egyre fontosabb, sőt egyre inkább központi szerephez jut vitájukban, hiszen végső soron az ő keze írásával közvetítődik a veszekedés. (A levelek lemásolásának gesztusával persze Arany szó szerint is érintett a konfliktusban.) Petőfi írja neki meglehetősen rosszallón 1848 március 21-én: „*Megvallom nagyon kár volt azzal fárasztanod magad, hogy más ember levelét lemásold s azt elküld. Ha azt gondolod, hogy én a pletykákban gyönyörködöm, titanilag csalatkozol!*" Arany 1852-ben kommentárt fűzött ehhez a levélhez, amelyben elmondja, hogy lemásolta Tompa egyik levelét Petőfinek, amelyben az pozitívan nyilatkozik róla azért, hogy összebékítse őket: „*De nem értem czélt. Petőfi még zordonabb lett Tompa iránt s engem is lehord. Tompa nem tudta meg, hogy levelét olvasta Petőfi; ily eredmény után azt vele tudatni annyi lett volna, mint őt is magamra haragítni. Talán gyöngeség, a mit elkövettem de legjobb szándékból eredt...*" Arany tehát maga is belátja, hogy hibát követett el, sőt végső soron elárulta Tompát, amennyiben egyoldalúan ki-

szolgáltatta Petőfinek. Petőfit, hiába minden kísérlet, nem nagyon lehetett békíteni: *„Tompát pedig héjjába mentegeted, mert ha én magam ki nem tudtam őt menteni, bizony senki más nem lesz rá képes. Mindenesetre szar ember."* (Petőfi Aranyhoz '47. augusztus 29.) Petőfi a megbocsátás jogát és lehetőségét nem adja ki a kezéből, mintegy ítéletosztóként tünteti fel magát az (népies) irodalom ügyeiben. (Pontosan úgy viselkedik, mint a haragvó Krisztus, amikor kiűzi a kufárokat a szent helyről.) Így Arany tehát végső soron túllépte a csupán közvetítésre redukált szerepének hatókörét, amikor igazságosztóként próbált tündökölni: Petőfi a saját szerepének sérülését érzékelhette Arany gesztusában: ezért a letolás. Petőfi egyéniségének Barta János által elemzett hármas tényezője *(„hatalomtudat, önértéktudat és hivatástudat")* nagyon könnyen *„áthajlik az önhittségbe és a gőgbe, a korlátlan önérvényesítési vágyban van valami zsarnoki hajlam, a költői öntudat csábít a kritikátlan fölényre; az a messianisztikus tudat, hogy az igaz ideológia letéteményese, könnyen vakká tehet más emberek értékei iránt."*[20] Ez a fajta *„arkangyali dinamikájú hatalomtudat"*[21], amely nem ismer megbocsátást, irányítja Petőfit a Tompa-ügyben, és ez a magatartásmód készteti lépésről-lépésre Aranyt a hátrálásra, sőt behódolásra, és végső soron Tompa „elárulására".

A Vahot-ügy elcsendesedésével Petőfi újabb alkalmat talál Tompával való szakításra és egyben a triumvirátusból való kiszorítására, ti. a Kisfaludy Társaság pályázatot hirdetett még 1847 márciusában Szécsi Mária történetének feldolgozására, amelyen a triumvirátus mindhárom tagja dolgozni kezd. Petőfi és Tompa együtt járnak a legendás történet helyszínén (1847. július 5.), így Petőfi elejétől tudja, hogy Tompa is dolgozik a témán. Amikor megjelenik műve, mégis vetélkedésként értelmezi annak sikerét (a Szépirodalmi Szemle nagyon dicséri): *„Hát Tompa Szécsi Máriáját olvastad? nem is Szécsi Mária az, hanem Panyó Panni. Isten látja lelkemet, nem irígységből beszélek nem is káröröm-ből ... de ő velem akart versenyezni és ollyat bukott, a millyet csak a Rotschild-ház volna képes bukni* [...] *Meglásd, Tompát a versenyzés öli meg; ő velem akar minden áron futtatni, adja isten, hogy elhagyjon, de attól tartok, hogy megszakad.* [most pedig az igazi ok is kiderül] *Vahot Imre engem akar vele ellensúlyozni lapjában, a Szemle rovásomra dicsérte őt, Gömör vármegye Európa csillagának tartja...és a szegény Miska...bizony isten, sajnálom."* (Aranyhoz 1848 január 2.) Petőfi itt már nem is nagyon igyekszik racionalizálni Tompával szembeni érzelmeit, legfeljebb annyiban mérsékli nyilvánvaló féltékenységét, amennyiben azt ex-barátja kezdeményezéseként tálalja.

Különös módon a legfájdalmasabb számára még mindig az, hogy Vahot Tompát próbálja az ő vélt helyére állítani. Petőfi olthatatlanul gyűlöli volt szerkesztőjét, gyűlöletének az ismert történeten túl, metaforikus értelemben is megtalálhatjuk az eredőjét, (Aranyhoz) '47 március 31-én kelt levelében dühös kirohanást intéz ellene: *„...nekem esik, hogy én millyen komi[sz]r fráter vagyok, [...] s vádol égbekiáltó háládatlansággal, mondván ő emelt föl engemet a porból; ő tett azzá a mi vagyok, ő teremtett. (Nem mosolyogsz? nem nevetsz? nem röhögsz?)"* Vahottal szembeni gyűlölete nyilvánvalóan a szellemi apafigurával való leszámolást célozza (a párbajra hívás, amit ugyan Vahot nem fogadott el, szó szerint az apa megölésének gesztusaként értelmezhető). Azonban itt nem csupán az irodalmi Oidipus-komplexus[22] működéséről, hanem arról is szó van, hogy a kultikus

[20] Barta János: Géniuszok találkozása. (Petőfi és Arany barátsága). In: Barta János: Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok. Bp., 1976. 150.

[21] Barta, 1976. 151.

[22] Ezzel kapcsolatban ld.: Dávidházi Péter: „Iszonyodnám enmagam előtt." Holmi, 1995. 3–4. sz.

hagyomány értelmében az üdvözítő szerepét próbálgató Petőfi addig nem léphet föl teljes megváltói vértezetben, amíg valaki teremtettségéről beszél(het), hiszen a keresztény Credo szerint: *„született, de nem teremtmény"*. A kultikus metaforarendszer sérülését kell tehát kiküszöbölni, a magát a teremtőnek mondó Vahot kiiktatásával (innen is értelmezhető, hogy Petőfi mindenképpen megpróbálja elérni, hogy barátai pl. Arany, teljesen szakítson vele, ill. lapjával). Tompa ott követte el a hibát (sőt Petőfi szempontjából: bűnt), hogy Vahotnál maradt, sőt Petőfi szerint vele próbálja ellenpontozni, vagyis magát az ő teremtőjének mondó Vahot, egy újabb fiú kreálásán munkálkodik, persze mindhiába. Furcsa, ambivalens viszony ez, hiszen egyrészt elutasítja magától („kiröhögi") Vahot Atya-szerepben való tetszelgését, másrészt viszont testvéri féltékenységgel szemléli a potenciális másik fiút. Ezt az ambivalenciát talán úgy lehet feloldani, hogy Vahot metaforikus szerepét nem a valódi, hanem a nevelő apa józsefi (hálátlan) szerepére korlátozzuk, aki ugyan mellékfigurája a történetnek, de mégis fontos funkciót tölt be, amennyiben ő biztosítja a gyermek Jézus fejlődésének körülményeit. (Az kétségtelen és közismert tény, hogy Petőfit igenis Vahot vezeti be az irodalmi életbe, neki köszönheti az ismertségét, első sikereit,[23] bár az is igaz, hogy a Pesti Divatlapban segédszerkesztői álláshoz Vörösmarty ajánlásával[24] jut, akit Petőfi maga nevez atyjának Úti leveleiben.)

Vahot „tévedése" tehát abban áll, hogy a „nevelő apai" státus helyett az igazi atya funkcióját igyekszik bitorolni. Innen érthető a „futtatatás" sérelme, hiszen Tompa azt a szerepet „igyekszik" betölteni az irodalomban, amelyre egyedül Petőfi hivatott. Már a Vahot-ügy előtt felbukkan kettejük egyelőre csak játékos vetélkedésének, sőt a testvérgyilkosságnak a lehetősége Petőfi Aranyhoz írott '47. július 5-i levelében: *„Harmad napja, hogy master Tompánál dégálok. Czivakodtunk, mint az istennyila; ismered az én szende, békeszerető, angyali természetemet, hanem az a kapczáskodó komisz pater Tompa mindig dühbe hoz. Holnap után megyünk Sáros-Patakra... érjünk csak a Tiszához vagy Bodroghoz, majd belököm ő kelmét."* Egy későbbi összezördülésük alkalmával (amelyet Ferenczi Zoltán éppen a '47. július eleji találkozásuk idejére tesz), amikor Tompa egyszerűen kineveti Petőfi azon szerény igényét, hogy a majdani kormányban minimum hadügyminiszteri pozíciót fogadna el, Petőfi hazatérve az addig szobája falán lógó Tompa-portrét levette vagy arccal befelé fordította, amire válaszul Tompa az összes nála lévő Petőfi-levelet elégette, vagyis szimbolikusan valóban megsemmisítették egymást.

Petőfi féltékenységi vádjai Aranyt is megijesztik, azonnal és némiképpen riadtan válaszol neki, igyekszik biztosítani, hogy ő nem akart soha versenyezni vele: *„A mi a te Máriádat illeti: nem hogy engem az versenyre szurkált volna, sőt, megvallom, eltávoztod után az okozta leginkább csüggedésemet hogy hátha versenyezni akarni láttatom olly művel melly mögött hátra kell maradnom. De végre erőt vettem magamon, s felgondolván, hogy én elébb terveztem Murányt, mint veled valamelly viszonyban lettem, következésképp szándékodat tudhattam volna, – hogy, bár nem tudom micsoda véletlennél fogva mindketten ugyanazon alapeszmét vettük fel, de nálam a kifejtés mégis különböző; – hogy végre nálam az irmodor sem az, mi nálad..."* Arany vallomást tesz Petőfinek, mintegy tökéletesen

[23] Az 1844-es pesti „befutását" nagyrészt Vahotnak köszönheti, hiszen rajta keresztül jut be a pesti irodalmi körökbe. Erről és mindezek veszélyeiről (elbizakodottság, mennyiségi és nem minőségi „vers-termelés" stb.) v.ö.: Martinkó András: Költő, mű, környezet. (Kérdőjelek a Petőfi-irodalomban). Bp., 1973.

[24] Vö.: Vahot Imre Emlékiratai. Bp., 1881. 231–232. Id. Hatvany Lajos: Így élt Petőfi. I. kötet. Bp., 1967. 547.

aláveti magát akaratának – mert ha tudja annak idején Petőfi szándékát, nem is fog művébe!? –, ugyanakkor öntudatosan hivatkozik a különbségekre is.[25] Arany január végén közvetíti Tompának Petőfi neheztelését, amire Tompa 1848 febr. 7-én kelt válaszában azt írja, hogy esze ágában sincs vetélkedni Petőfivel, viszont önállóságához ragaszkodik: *„Fejébe verte valaki: hogy én futtatni akarok vele. Nem értem! én futni akarok magam, futtatni senkivel. Azonban, ha azon igyekezet, hogy mindig jobbat és tökéletesebbet akarok adni; ha azon gyönyörű dolgokhoz, miket Petőfi írt, hasonlót igyekszem csinálni, futtatás: ugy igen is futtatok, nem csak Petőfivel, hanem mindazokkal kiknek csak egyetlen versét is szépnek láttam életemben."*

Egyre világosabb, hogy a féltékenység nem csupán a Szécsi Mária miatt, hanem Tompa be nem hódolása, a második hely el nem fogadása miatt fogant meg Petőfiben. Petőfi furkálása végül célhoz ér abban az értelemben, hogy Tompa, aki magát előbb a népies triumvirátus oszlopos tagjának tartotta, mintegy önként kivonul – Lepidushoz hasonlatosan lemond triumviri megbízatásáról – a lemondás gesztusát Aranyhoz intézi, hogy a vereségét ne kellejen beismernie Petőfi előtt, '48. március 2-i levelében: *„Hanem szóljunk a nemzeti költészetről. A zászlónak én is örömest leszek egy közlegénye, s mindazokat, mellyeket szépen és okosan fejtegetél mult leveledben [,] szívesen aláírom. Azonban barátom engem igazság szerint csak félig lehet népköltőnek mondani, átnézem például a mit öszvesen irtam, sokkal több benne mind nyelvre mind eszmére tekintve a nemnépies mint a népies..."* Tompa '48. május 11-én írja Aranynak, hogy mindenről Petőfi tehet: *„...Petőfi egyedül maga csinálta az egészet; csupán e nyomorult kutfőből: Hogyan mer más is Szécsi Máriát irni, mikor ő ir. – Itt az egész. Nem commentálom a dolgot tovább, nincs hozzá elég hideg vérem. / Előjött Petőfivel is annyi a dologból, mennyi előjöhet; ügyet sem vet az egészre; azt felelte: bánom is ha le fosol, vagy Krisztusnak tartasz is e szamárságokért! Úgy látszik: nem értem többé Petőfit!"* Petőfi világos, de tét nélküli választás elé állítja Tompát: vagy elfogadja elsőbbségét, sőt Chrisztosz (felkent) voltát, vagy elutasítja, bár a szakítás véglegességéhez így sem, úgy sem férhet kétség.

A Tompa „lemondatásával" kialakult duumvirátusban Petőfi vezető szerepét nem fenyegeti veszély, hiszen Arany – mint fentebb láttuk – elébe megy még a konfliktus lehetőségének is. Petőfi és Tompa közötti szakításban látszólag mindvégig a pártatlan harmadik békítő szerepét tölti be, ám az valahol mégsem lehet véletlen, hogy éppen a „futtatás" körüli vita idején 1848. február 6-án írja azt az episztoláját Petőfihez, amelyben szerepel a Jean d'Or anagramma, és amelynek kultikus értelmezése kettejük egységének és a harmadik ordító hiányának metaforájaként értelmezhető. Sőt Arany egy '48. május 23-án írott levelében Tompát hibáztatja a veszekedésért, mondván „ez [ti. a vita] *kristálytiszta lelkének egy kis habja volt csak, vedd úgy, mintha baraczkot adott volna – sőt ha haragszol, te vagy a kezdő, a hibás.*", teszi mindezt annak ellenére, hogy Tompa esküdözik, teljesen ártatlan. Erre a levélre Tompa csak két év után [!] válaszol (1850. jún. 12.), akkor is csak azért, mert Arany előzőleg írt neki egy engesztelő levelet (1850. június elején), amelyben bár belátja, hogy meghasonlottak egymással, de most békülést kér. Tompa válaszában gyengének nevezi Aranyt, amiért *„a legaljasabb bántalmat, a legembertelenebb paczkázást, mosolyogva tudtad védeni azon emberben..."* Tompát még Petőfi halála sem engeszteli ki, annyira, hogy mégcsak nevét sem írja le (*azon embernek*, ő-nek nevezi): *„legpiszkosabb bántalmai közt is tiszteltem benne a talentumot, és sajnálom*

[25] „Arany igyekszik Petőfivel menni, hagyja magát vezetni-idomítani, de csak bizonyos határig." Barta 1976. 155.

szivemből a geniet, hogy hatalmas működésében megszakasztatott, ha ugyan megszakasztatott; de a csont és hús engem nem érdekel..."

Kétségtelen tehát, hogy Arany a február 6-i levél anagrammájával hallgatólagosan lemond Tompáról, aki azért még utoljára megpróbálja Petőfi hatása alól kimenteni, mintegy a maga oldalára állítani. Arany tudniillik panaszkodik neki 1848. április 22-i levelében: fél attól, hogy Petőfi megneheztelt rá, minekután el merte fogadni a Kisfaludy Társaság tagságát, amit Petőfi visszautasított, sőt azt írja: „*Ahol Petőfi barátságának vége, ott irodalmi pályám is be van fejezve, érzem.*" Arany kéri Tompát, hogy semmisítse meg ezt a panaszos levelet. (Valószínűleg meg is teszi, mivel a levél nem maradt fenn, csupán Tompa válaszából rekonstruálható a tartalma. A levél megsemmisítésének gesztusa – ilyet megelőzően nem kért senkitől – minden bizonnyal Petőfitől való „félelmének" számlájára írható, hiszen semmiféle más, racionális okot nem lehet rá találni. Tompa ugyancsak kéri Aranyt válaszlevele megsemmisítésére, amit ő viszont nem tesz meg, ebben a gesztusban viszont Tompa „elárulásának" talán öntudatlan lehetősége búvik meg.) Tompa lehordja Aranyt Petőfi-függősége miatt: „*Ezt nem vártam; ezt szerettem volna nem olvasni, mert ez gyengeség; tehát istentől nyert szép tehetséged czérnára kötve, egy ember kezében van? Engedj meg, nem értelek! akkor én is letehetem a tollat, ha az iróság és az ő barátsága egy.*" Arany, aki teljesen rá van utalva Petőfi támogatására[26] tulajdonképpen megsérti – és talán Tompa ezt látja meg Arany magatartásában – a barátság kölcsönösségének (és nem a hasznosságának) cicerói elvét,[27] amellyel az Arany–Petőfi barátság valóban kikerül a barátság fogalmával jelölt szférából, és valahol egészen másutt keresendő valódi forrása. Arany szerepe a Tompa–Petőfi vitában tehát nem egészen korrekt, holott rosszindulattal semmiképpen sem vádolható, annál is inkább, minthogy Petőfi halála után Tompa lesz a legjobb barátja, sőt végre személyesen is találkozhatnak, elpártolása így csak nehezen racionalizálható.

Az irodalomtörténész, Ferenczi Zoltán Petőfi-monográfiájában részletesen foglalkozik a Petőfi-Tompa-üggyel, és szakításuk okait keresve, arra a meglátásra jut, hogy: „*Tompában, mint büszke és nagyon önérzetes természetben, általában hiányzott az az engedékenység, mely szükséges volt, hogy Petőfivel összeférjen. Alig ismerkedtek meg, folyton vitáztak s Tompa nagyon is törekedett önálló véleményét fönntartani...*"[28] Ugyanő Arany és Petőfi viszonyáról (konfliktusmentességéről) éppen ellenkező szempontból nyilatkozik: „*Elismerte* [ti. Arany] *barátja vezérségét, nézeteinek alárendelte a magáét* [...] *őt épen úgy magos költői eszmény vezette, mint Petőfit s a verseny köztök ki volt zárva, vagyis ma-*

---

[26] „...Arany is megérzi már első reagálásában a költőtársat és küzdőtársat Petőfiben: neki, a magánosnak és bizonytalankodónak, az irodalmi „dilettánskodónak" nagyon is szüksége van nem akármilyen jóbarátra, hanem éppen olyanra, aki megérti, aki bizonyosságot és irányt tud neki adni." „Arany az, aki Petőfi magabiztos, céltudatos, tépelődést nem ismerő alkatának bűvöletébe esik. Nem egyszerűen csak arról a csodálatról van szó, amelyet szükségképpen kellett éreznie iránta, hanem arról a lelki varázslatról, amely őbenne magában végbement: a barátság másfél-két éve alatt ő is kap kölcsön a fiatalabb géniusz acélos erejéből." Barta 1976. 155, 159.

[27] „Mert nem annyira a barát segítségével szerzett haszon az, ami gyönyörűséget okoz, hanem maga a barátunk szeretete [...] S hogy mennyire nem igaz, hogy a ráutaltság tartja össze a barátságot, arra jellemző, hogy azok a legnagylelkűbbek és legjótékonyabbak, akik hatalom, vagyon és – ami legfőbb támaszunk – erény dolgában a legkevésbé szorulnak másokra." Cicero 1987. 399–400.

[28] Ferenczi, 1896. 148–149.

gasztos térre vive át..."[29] Barta János szerint Aranynak szüksége volt Petőfi erős vezető szerepére, *„aki bizonyosságot és irányt tud neki adni."*[30] Ferenczi Aranyt ad absurdum ugyanúgy gyengeséggel vádolja, mint Tompa – persze magunk közt szólva némi joggal –, viszont egyben fel is menti ezek alól a vádak alól, minthogy valami nehezen racionalizálható „magasztos térbe" transzponálja viszonyukat, ahol nem a profán világ kicsinyes szabályai szerint kell megítélni a cselekedeteket. Ferenczi Tompát kizárja ebből a szakrális régióból, amit már Petőfi fent idézett levélrészlete is megjósolni látszik, amikor arról ír, hogy Tompa nem akar *„beállni a szent zászló alá"*, sőt nem tud *„áldozatot"* hozni.

Tompának tulajdonképpen nincs esélye, hiszen kiszorítása nem egyszerűen (vagy nem kizárólagosan) a személye elleni indulatokból fakad, hanem a triumvirátus metaforának a népköltészet szakrális funkcióját nem lefedő, így másik metafora bevezetését igénylő kényszerből eredeztethető, tehát végső soron a nyelv irracionális működésének kiszolgáltatott. Tompa kiszorítása a triumvirátusból a népköltészet spirituális funkciójának előtérbe helyezésére mutat rá, és ebből a szempontból értelmezhető, hogy Arany miért járult hozzá, bár passzív módon, és szinte öntudatlanul, Tompa kirekesztéséhez. Tompa kiszorítása részben meghatározta azt az irodalomtörténeti kánont is, amelyben Tompa csak másodlagos illetve sokadlagos[31] szerepet tölthetett be. Petőfi kultusza oly annyira beárnyékolta Tompát, hogy a magyar nemzeti irodalmi köztudatból[32] tökéletesen kitöröltetett még a neve is.[33] Kitűnően demonstrálja Tompa dekanonizálásának miértjét és folyamatát Szerb Antal megjegyzése: *„Kitűnő példája az irodalmi szervezkedés fontosságának, hogy Tompa Mihály sokáig mint Petőfi és Arany egyenrangú társa élt az irodalmi tudatban, ő, csak azért, mert Petőfi egy ideig egyenrangúnak tekintette* [Kiem. M. R.] *és hirdette, hogy Arany és Tompa képviselik az igazi népköltészetet. A barátság egyébként nem tartott soká, Petőfi sokkal hevesebb és Tompa sokkal gyanakvóbb természet volt, semhogy szövetségük tartós lehetett volna, hiába békítgetett a bölcs, higgadt Arany János. És azóta az irodalmi tudatban is leszállt Tompa triumviri méltóságáról – ez a triumvirátusok törvénye, hogy az egyik a három közül jelentéktelen."*[34]

*

A népiesség mint új költészeti hitvallás a nép politikai emelésén túl (Habermas terminusával: az irodalmi, majd a politikai nyilvánosság kiszélesítése) spirituális/szakrális funkciót is betölt. Petőfi Aranyhoz írott első versében hitet téve e spirituális cél mel-

[29] Ferenczi, 1896. 145.

[30] Barta, 1976. 155.

[31] Pl. Szerb Antal a Magyar irodalom története c. munkájában Tompáról csupán a Petőfi körül c. fejezetben ír. Szerb Antal: Magyar irodalom története. (1934) Hetedik kiadás. Bp., [é. n.] 393–395.

[32] Ezzel kapcsolatban, és Tompa részleges rehabilitálásáról vö. Szili József: Hogy tempóz Tompa? (Irodalomtopológiai Tompalógia). It, 1995/4. „Az én rehabilitálói gesztusaim szintén részlegesek: nem lehet Tompából nagy 'hibátlan' költőt faragni. Sőtér egy helyen úgy jellemzi a másodvonalat, mint aminek az az értelme, hogy megmutassa a legnagyobbak hatását az irodalmi életben. Én úgy látom, a másodvonalnál megtalálhatunk olyan ki nem játszott adukat, melyekből az élvonal kimaradt az 'osztásnál'." 557.

[33] A manapság használatos Mohácsy Károly-féle gimnáziumi tankönyvben még a neve sincs megemlítve. Tompa költészetének leértékelése tehát nem lehet „esztétikai jellegű", minthogy esély sincs az olvasására.

[34] Szerb, i. m. 394-395.

lett, a dolog természetéből adódóan szükségszerűen kultikus nyelvet használ: „*S ez az igaz költő, ki a nép ajkára / Hullatja keblének mennyei mannáját.*" (1847. február 4.) A népköltészet terminológiája – örökölve a romantikus és egyáltalán a nemzeti költészethez kapcsolódó nyelvhasználatot – erőteljesen szakrális; többnyire a Szentírásra referáló retorikáját legyen elegendő itt egy elméleti munkából, Erdélyi János 1842-es Népköltészetről c. székfoglalójából vett, egy amúgy sokat idézett passzussal demonstrálni: „*Tehát tanulni kell a népet, az életet, beállni a tengerbe, mint Jézus, midőn a lélek kegyelmét venné a Jordánban, ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége.*"[35] Az efféle nyelvhasználat azután hol önkéntelenül, hol pedig tudatos, sőt látványos igyekezettel teremti meg a különféle metaforikus szerepeket, sőt rituális aktusokat.

Petőfi már idézett (1847. augusztus 17-i) levelében Tompát azzal vádolja, hogy csak haszonért hajlandó beállni a népiesség szent zászlaja alá, ami „*minden bitangtól kitelik*", vagyis Tompa nem elhivatott, nem lobog benne a szent láng, hiányzik belőle a felkentség stb., amit Petőfi úgy fogalmaz (az adott helyen anyagi problémákra hivatkozva): „*...Miska barátunk nem tehet áldozatot.*" Petőfi indoklása tehát Tompát alkalmatlannak nyilvánítja a megszentelődésre, a szent küldetés végrehajtására; úgy tűnik, mintha csak addig lett volna rá szükség, amíg triumvirként a népiesség politikai harcát segítette diadalra vinni, a győzelem után azonban fölösleges harmadikká válik. Node a szent harc metaforikája ugyancsak háromságot kíván a hagyomány szerint – hiszen a mannát hullató költő szerepe az Istenével ekvivalens, aki – bár a manna története ószövetségi – a 325-ös niceai zsinat óta ugyebár háromságként artikulálódik, látszólag tehát a létrejött duumvirátus még alkalmatlanabb a szakrális jelleg jelölésére.

Viszont: az inkriminált anagramma, az egy névben megbúvó két személy kultikus értelmezhetősége, illetve a háromság kettősségre való redukálásának szüksége a János evangélium már idézett passzusának fényében válik legitimálhatóvá, illetve érthetővé. Ebben a passzusban Jézus az Atyához fűződő viszonyáról, illetve a Szent Lélek elküldéséről beszél. Jézus itt ígéri meg a Szentlelket, aki az *Ő távozása után*, mint másik, újabb Pártfogó érkezik az Atyától: vagyis Jézus mindvégig hangsúlyozza, hogy egyazon időben nincsenek jelen mindketten, a Szentlélek Krisztus helyettesítőjeként, mintegy az itt maradtak *vigasztalására* és az Igazság megismertetésére szolgál. A Szent Lelket a modern református fordításban Pártfogó (görögül Parakletosz), de a régi Károli-fordításban és a modern katolikusban is a Vigasztaló metaforával illeti Jézus: „*Ha szerettek engem, tartsátok meg az én parancsolataimat, én pedig kérni fogom az Atyát, és másik Pártfogót ad nektek, hogy veletek legyen mindörökké: az igazság Lelkét, akit a világ nem kaphat meg, mert nem látja őt, nem is ismeri; ti azonban ismeritek őt, mert nálatok lakik, sőt bennetek lesz.*" (János 14, 15–18.)

Petőfi is használja a *vigasztalás* fogalmát, és gyakorlatilag azonosítja a költő kebléből hulló mennyei mannával, vagyis a népnek szóló költészettel: „*Nagy fáradalmait ha nem enyhíti más, / Enyhítsük mi költők, daloljunk számára, / Legyen minden dalunk egy-egy vigasztalás,*". A vigasztalás és költészet azonosítása Arany 1853-as *A vigasztaló* című versében egyértelmű, de előbb Szász Károly Aranyhoz írott episztolájában Aranyt (Petőfistül, Tompástul) mint népköltőt nevezi *vigasztalónak*: „*Te a nép barátja és vigasztalása! / Te, – ti törültök le egy könyüt szeméből, / Ha lelkére jő a búnak sujtolása! // Oh vigasztaljátok, mondjatok meséket / Szebb arany-időknek eltünt hajnaláról!*".

[35] Erdélyi János: Népköltészetről. In: Erdélyi János: Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások. S.a.r. T. Erdélyi Ilona. Bp., 1991. 109.

A háromság tehát Tompa nélkül is teljes, hiszen a (nép)költészet maga tölti be a harmadik személy szerepét, annak a személynek a szerepét, aki a Fiú megváltó halála után is pártfogóul marad. A magyar irodalmi hagyomány költőszerepei között nem ismeretlen a paraklétoszi, közbenjáró szerep, amelyet ugyan a beszélő-költő vonatkozásában értelmez Dávidházi Péter Kölcsey Hymnusza kapcsán,[36] ám a fogalom kitágítható a költészetre magára is, mint azt a fenti példák is alátámasztják. Arany 1879-ben írott *Harminc év múlva* c. versében hitet tesz az eltűnt Petőfi életművének az idővel dacoló életképességéről, vagyis az eltűnt költőt helyettesítő, vigasztalói feladatáról: *„De így is, az évek haladó terhével, / Mely minket elaggít, te gyarapulsz névvel, / Amit adál, abból semmi sincs elveszve: / Firól-fira szállsz te, mint eszme."*

Összefoglalóan tehát megállapítható, hogy a triumvirátus bomlása a népiesség (irodalom)politikai küldetése helyett a szakrális-spirituális feladatát készíti elő, amely pedig egy új – részleteiben már megelőlegezett – metaforarendszert kíván, amely a Szentháromság szerepeinek felosztását hozza játékba.

*

Petőfi és Arany levelezésének kultikus nyelvezete nyilvánvalóan az Atya és a Fiú dualitására épül. Minthogy a kultikus hagyományban *„Elvétve fordul elő, hogy az Atyával azonosítják* [ti. Petőfit], *annál többször a Fiúval, akár közvetlenül megnevezve, akár név nélkül utalva rá"*[37], nem meglepő, hogy az éppen harminc éves – tehát krisztusi korba érő, így bizonnyal nem kevés frusztrációt elfojtó – Arany is legtöbbször Krisztussal[38] azonosítja Petőfit: „Miután pedig e kérdésre magam illy formán feleltem: 'ah nem! Petőfi nem szokott tréfálni az illy dolgokban, s kivált ha komolyan ir, akkor hinni lehet neki, mint a Krisztusnak..." (Arany Petőfinek 1848. április 22.) A másik oldalon viszont szent kettősükben – leginkább a maradékelv alapján – Aranynak jutott az Atya szerepe,[39] amely csak lépésről lépésre kristályosodik ki levelezésük menetében.

A megismerkedésük idején még nőtlen Petőfi többször is utal Arany apa, illetve családfő szerepére: *„Ezért nem is házasodom, mert megeshetik, hogy a mit nem akarnék, özvegyet és árvákat hagynék magam után. Nem házasodom, barátom, pedig hejh be képzelem, millyen szép lehet az a házasélet, millyen boldog lehetsz te benne!"* ('47. február 23.) Petőfi már harmadik levelében kitér a házasodás kérdésére, és a zseni, a vátesz, nagyobb célokra hivatott kiválasztott szempontjából látszik lemondani, az egyébiránt irigyelt házasságról, ugyanakkor minthogy hangsúlyozza Arany családfő feladatát, hallgatólagosan kizárja őt a magányos üstökösként gyorsan elégő, alkotó géniusz szerepköréből, illetve érzékelteti a lehetséges szerepmegosztás határait kettejük viszonyában. Arany jobb híján a felvállalt családfő szerepet, helyenként mintegy védekezésül, vagy magamentségül tartja maga elé, mint pl. az 1847. április 17-i szalontai tűzvészről szóló beszámolójában: *„Olly jól esett ezeket neked megirnom; panaszul részemről, megnyugtatásul*

---

[36] Dávidházi Péter: A Hymnusz paraklétoszi szerephagyománya. Alföld, 1996/12. 66–81.

[37] Dávidházi Péter: A hatalom eredetmondái Petőfi utóéletében. Itk. 1991. 347.

[38] A Krisztussal való azonosítás lehetőségében talán benne rejlik az az „elfelejtődött" tudás, hogy a christos szó nem csupán Jézus személyét, hanem szerepkört is jelöl.

[39] Barta János már idézett tanulmányában észreveszi a levelekben megnyiványuló „atyai szerep" lehetőségét: „...a baráti érzés túlcsordul önmagán, rokonias, családias bélyeget kap. Az apának fia iránti érzésében a védő, óvó, dajkálgató, menteni és kímélni akaró tendencia a specifikum." Barta 1976. 162.

a tiedről. Meglehet, hogy te, mint családtalan, nem érzed eléggé illy vésznek rettenetességét: de képzelni mindenesetre tudod [...] Máskor talán az irodalom is eszembe jut, most csak az ember irja e levelet, ki téged, ugy is min[t e]mbert és barátot, igen szeret..." ('47. április 21.) Árulkodóak Arany szavai, amikor arról beszél, hogy most csak emberként tud szólni: azaz nem az irodalom felkentjeként, annak szentséges nevében. Némiképpen az apaszerep profán felhangot kap, amint azt Arany '47. május 27-i levele is tanúsítja, amelyben Petőfi egy versének célzásait önmagára értve korával, illetve apaságával védekezik: „*...te papírt veszesz és írsz a türelemről (tulajdonképp a türelem ellen) mellyben bennünket becsületes, szorgalmas, rendszerető embereket per birka et szamár traktálsz. Bizony szép! illik így tenni bátyáddal! hiszen te még csak 24 éves vagy s én már har...! har...! uram Jeszusz segélj kimondanom! harmincz! Végezetre és utóljára [...] irok az april 17diki tűzvészről, megírom a küszdést, mellyben valék, az aggodalmat perczről perczre...te fogadat piszkálod a kényelmes Pillwaxban biztos fedél alatt s rám kiáltasz: 'Ha férfi vagy légy férfi!' Jó, jó: házasodj meg csak!*" Arany inkább kedélyeskedő, mint rosszalló hangú levele arról tanúskodik, hogy bizony felvállalja – persze Petőfi nimbuszának fényében – az átlagember, a nem művészember pozícióját, amely tulajdonképpen Petőfi (ön)mítoszának való behódolást jelent. Arany tehát az alkotó vátesz zseni, a lángoló keblű Petőfi 'üstökös' Sándor mellett ellenpontként, amolyan biztos referenciaként[40] funkcionál már barátságuk kezdetén is. A későbbiekben sokszor panaszkodik a „*lenni közönséges emberré*" jegyében életének profán minden magasztostól mentes jellegére, amelyben még az íráshoz is úgy kell lopnia az időt: pl. 1848. január 7. Petőfinek: „*Napjaimat kénytelen vagyok a hivatalnak, estémet családomnak szentelni, s igy csak reggelenkint van egy fél órám.* [ti. a Toldi estéjének írására]" Az első levelében írja „*Parlagi muzsám, mint együgyü pórleány elpirúl a dicséreten s összefüggéstelen szavakat rebeg*", vagy ugyanitt később „*Hogyan érdekelhetnék Önt az én hétköznapjaim?*", ennek a szerénykedő formulának a kissé ironikus változatával él a '47. május 27-i levélben: „*milly szeles vagy, milly gyermekesen viseled magadat dicsően kivívott fénykörödben, mint nem tekintesz le büszkén Parnasszod légzetes (luftig) tetejéről az alant négykézláb mászókra etc.*" Bár Petőfi '47. június 28-i levelében felkínálja neki mintegy engesztelésül és válaszul a fent idézett levélre a Megváltó-szerepet (valószínűleg a tűzvész során tanúsított magatartására gondolva): „*A te lelked Krisztus lelke volt. Elég erről ennyi:*", ám tekinthető ez próbatételnek, kísértésnek is: azt puhatolandó, hogy Arany mennyiben vágyakozik a nyilvánvalóan Petőfi által kisajátított Krisztus-szerepre. Arany kiállja a próbát, ti. *hibának* nyilvánítja Petőfi rá alkalmazott metaforáját, némileg a kultikus nyelv elégtelenségét érzékeltetve: „*Ugy akartam kezdeni levelemet hogy: 'Isteni Sángyikám!' stb. de azon felül hogy még ez is nyomorult kifejezése leendett volna irántadi érzésemnek, még azon hibába is estem volna, mibe estél te, beszélvén Krisztus lelkéről etcet.*" Arany válasza, amely elsőre értelmezhető a profanizációtól, szentségtöréstől (Az Úr nevét a szádra hiába ne vedd!) való visszariadásként is (bár ez azért sem valószínű, minthogy mind előbb mind később alkalmaz hasonló metaforákat), de leginkább a Megváltói szerepkörről Petőfi javára történő lemondás gesztusa olvasható ki belőle. Idézett levelének folytatásában csodatévő hatást tulajdonít Petőfi levelének, ti. arról beszél, hogy megbetegedett, de „*Éppen elszenderedtem volt s álmomban veled csevegtem; egyszer nyilik szobám ajtaja s hozzák leveledet. Talán épen az gyógyított meg. Már*

[40] Érdekes Petőfi állandó bolyongásait és Arany biztos helyben maradását összevetni metaforikus értelemben is.

most kutya bajom sincs." Arany már második levelében is egyértelműen kultikus hangnemet üt meg, amikor előbb Tompa költészetét dicséri, majd Petőfit: *„...kedvenczem ő, mert költ: lelket ir nem czifra szókat. S ez az, a miben te az én bálványom vagy... azaz voltál míg még csak imádtalak...most többem vagy, mert most szeretlek is nagyon, igen nagyon."* Ugyanebben a levelében beszél arról, hogy gyermekei is szeretnék látni a Kukoricza Jancsi szerzőjét, majd hibátlan imaformulába vált át: *„Dicsérnek téged »még a csecsszopók is« mondja a VIII-dik zsoltár."* A VIII. zsoltár szövege is aláhúzza Arany saját kicsiségének és Petőfi mindenek fölé emelésének retorikáját, amely már az első levelében is ennek a zsoltárnak az allúziójaként jelentkezett: *„Ha látom az eget, kezed alkotását, / a holdat és a csillagokat, amelyeket ráhelyeztél, micsoda a halandó – mondom, hogy törődsz vele..."* (VIII. Zsoltár 4–6.)

Az talán már eddig is kiviláglott, hogy Arany kezdettől fogva elfogadja Petőfi Megváltó szerepkörét önmaga másodlagosságának teljes tudatában. Erre a másodlagosságra enged következtetni az anagramma maga is, hiszen benne Arany neve csak írásként, azaz a nyugati hagyományban „mindig csak származtatott, esetleges, részleges, külsőleges" lehet. Továbbá Petőfi kimondott keresztneve a kiejtésben tökéletesen meg is semmisíti a Jean d'Or alakot, vagyis – a már eredetileg is hibás palimpszeszt hasonlattal – a hang leégeti a betűt a papírról, mintegy beteljesítve Petőfi első levelének óva intését: *„Ha hozzád ér lelkem s meg talál égetni: / Nem tehetek róla...te gyújtottad úgy fel!"* Petőfitől való teljes irodalmi függőségét már a Tompának írt levél kapcsán felemlítettem, de magánszemélyként is teljesen aláveti magát Petőfi kénye-kedvének, legalább erről árulkodik Petőfi Sándornénak írt 1849 jan. 26-i levele, amelyben arról panaszkodik, hogy Sándor „meghűlt" irányában, hiszen nem válaszolt neki: *„Ám legyen. Ő szőtte a viszonyt, ő eltépheti. De csalódik, ha azt hiszi, hogy e bánása által engem nyakáról lerázhat, ha azt hiszi, hogy ha barátomnak neveznem nem szabad, kitörli belőlem a szeretetet, melylyel rajta az ábrándozásig csüggök."*

Arany – miután véglegesen tisztázódik, hogy ő semmiképpen sem venné magára a Krisztus-szerepet – egyre erőteljesebben azonosítja magát az Atyával. 1847 jún. 25-i levelében, amelyben megtörténik a Krisztus-szerep visszautasítása, és a Petőfivel kapcsolatos csodás jelek emlegetése, megtetézi mindezt az oltáriszentség-allúzióval (jobban mondva, kálvinista lévén, az úrvacsorára való rájátszással): *„Nincs egy kedves falatunk, mellyet megennénk neved említése nélkül. Ha most itt volna Petőfi!"* Egy mondatattal alább pedig fiává szeretné fogadni: *„Beh szeretnők, ha a mi fiúnk volnál! Ha hozzánk járnál legalább – vacatióra!"* A fiúvá fogadás felajánlását más alkalommal is megismétli: 1847. augusztus 5-én írt levelében aggodalmaskodik, hogy miért nem jelentkezik, *„Ugy képzellek, mintha beteg fiam volnál, s válságos (kritikus) napjaidat számlálnám, élet vagy halál perczét várva."* Az apa szerep nyilvánul meg a megáldás gesztusában is: *„Ha becsülettel eljársz a rád bizottakban, még több áldásra is számolhatsz tőlem."* Az áldás formula, amit persze tekinthetünk baráti áldásnak is, bár annak kissé túlzás, mindig is az apa szakrális tetteként jelentkezik: *„Megáldjon, kedves jó fiú, az atya uristen, megigazítson a fiu uristen és megszenteljen a sz. lélek uristen hogy áldott légy mennyen és földön, buzgón imádkozza szerető barátod."* Az egy család metaforikája 1849 januárjában valósággá válik, amikor Petőfi felesége és fia Szalontára menekül Aranyékhoz: *„Régen megszoktuk már egymást ugy tekinteni, mint egy családot, s a mi amienk az tiétek is egyszersmind, és viszont."* (1849. jan. 12.) De a Lelkem, fattyam! tréfásnak szánt megszólító formula sem mentes minden kultikus vonatkozástól, amennyiben a fattyú hagyományosan az apa

nélküli gyermekre vonatkozik, vagyis az egyetlen csak anyával rendelkező emberre (az Emberfiára) utal. Ráadásul a megszólítás már magában is paradox, hiszen a fattyút éppen az apja hiánya jelöli, míg a fattyam birtokos jelzős alakot vagy az anya mondhatja, ami itt most redundáns, vagy pedig Jézus Atyja nevezheti így Fiát, egyszerre érvényesítve a földi-emberi és az égi-isteni nézőpontot.

A felvállalt Atya szerepe egyrészt kényszeredettnek, Petőfi erős befolyása alatt állónak tűnhet Arany nézőpontjából, másrészt viszont – ha következetesen végiggondoljuk az eddig használt kultikus metaforarendszert – kiderülhet, hogy korántsem csupán kényszerpálya. Már az anagramma értelmezése körül sincs egészen rendben minden, hiszen ugyan a kiejtés során csupán a Zsándor név artikulálódik, ám írásban kizárólag a Jean d'Or alak dominál. Bár az írás mint hagyományosan származtatott a hang rögzítésére szolgáló eszköz másodlagos a nyugati hagyományban, az azért minden bizonnyal elmondható Derridával, hogy ez a felfogás illúziónak bizonyul, hiszen valójában az olvasás némasága lehetetlenné teszi a jelölő teljes kiiktatását. Arany szójátékában ráadásul a Jean d'Or alak a magyar nyelvi kontextusban értelmezhetetlen, minthogy idegen nyelvű, ami egyértelműen magára a jelölőre tereli a figyelmet, mondom a néma olvasás folyamán. (Egyébiránt éppen ezzel – az írás és a jelölők magáért való játékával/terrorjával – vádolja Saussure az anagrammát.) Mindez rávilágít az Atya metaforika nem-származtatott jellegére, és újra segítségül hívva a János evangélium már részben idézett paszszusát, árnyalhatóbbá tehető Arany mindeddig egyoldalúnak gondolt Petőfi-kultusza.

Jézus ebben a versben nyilatkoztatja ki küldetésének lényegét: *„Én vagyok az út, az igazság és az élet, senki sem mehet az Atyához csak énáltalam."* (14, 6.) Majd miután Fülöp kéri, hogy mutassa meg nekik az Atyát, erre Jézus így válaszol: *„Nem hiszed, hogy én az Atyában vagyok, és az Atya énbennem van? Azokat a beszédeket, amelyeket én mondok nektek, nem önmagamtól mondom: az Atya, aki énbennem lakik, énáltalam viszi véghez az ő cselekedeteit."* (14, 10) Jézus tehát, aki a Paraklétosz, a Szentlélek melletti első archetípusa, közvetítőként vállal szerepet az emberek és az Atya viszonyában. Ugyanakkor az Atya, aki már a zsidó hagyományban is igénybe vesz közbenjárói segítséget a kiválasztott néppel történő kommunikációban, mindenképpen rá van szorulva Jézus közvetítésére (erre utalnak a fent idézett szavak, amelyek szerint csak ő általa lehet az Atyához jutni), másrészt viszont az is igaz, hogy Krisztus az Atya szavait mondja nem a sajátját.

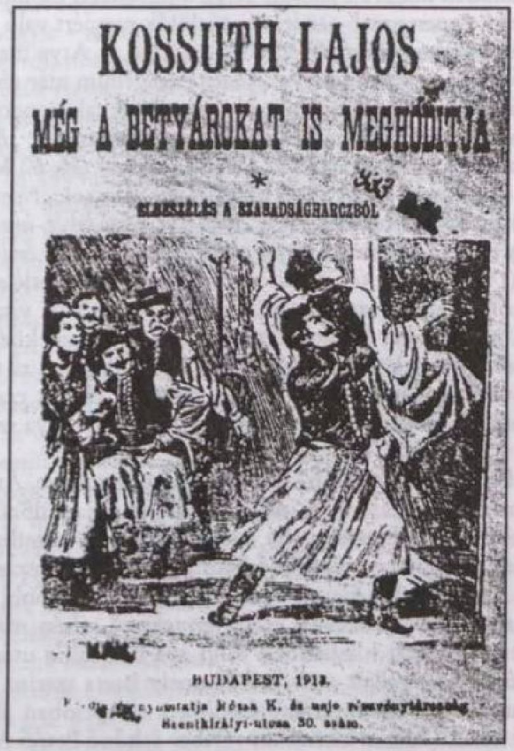
Lefordítva mindezt az Arany Petőfi viszony kultikus nyelvére, Arany, aki önmagát, mint közönséges embert (hivatalnokot, családfőt stb.) láttatja különösen Petőfivel való kontraverzióban, szemmel láthatólag várja a segítséget, hogy mindettől megszabadítsa valaki, azaz a messiási vértezetben tündöklő Petőfi megváltsa, és ezzel mintegy költővé avassa. Az önmaga megváltását a Fiútól váró Atya képzete későbbi *Fiamnak* c. versében is felbukkan, ahol *„Az imádkozzál édes gyermekem"* refrén makacs ismételgetése a fiú lelki üdvéről az önmagát hitetlennek valló apa megváltás utáni vágyára helyezi a hangsúlyt. Ily módon a felvállalt atya-szerep, amely Barta szerint Aranynak fölényt biztosít a kapcsolatukban,[41] ellenkezőjére fordítja a recepcióban általánossá váló viszonyt a két életmű között, hiszen a krisztusi vértben feltűnő Petőfi Aranyhoz (az Atyához) vezeti az olvasót.

[41] „...az atyai-baráti óvó-dédelgető érzület révén ezen a vonalon Arany az erősebb, a fölényben levő partner – még ha ezt Petőfi nem is veszi észre." Barta 1976. 162.

Persze mindez biztosan nem így történt. Petőfi mégsem halt meg, fényképész lett, azt beszélik róla. Tompa Mihály nevű *költő* egyszerűen nem létezik a magyar irodalom történetében. Arany János pedig mindenek ellenére is a legnagyobb *epikus* költőnk.

„De jól van így. Ő nem közénk való –
S ez, ami fáj, ez a vigasztaló.
[...]
S döbbenve ismerek fel rajzomon
Egy-egy vonást, mit szellemujja von.

Övé, kiáltom, itt, ez itt övé,
A szín erős, nem illik együvé."[42]

[42] Arany János: Emlények 1–3. (1855).

Szerkesztői asztal

Kedves Olvasónk!

Bizonyára Önnek is föltűnt már a sok hirdetés, postai küldemény, melynek feladói mind-mind arra a bizonyos egy százalékra hívják fel a figyelmét. A Tiszatáj Alapítvány valóban rá van szorulva az Ön támogatására. Szívesen vennénk, ha ezzel az összeggel a lapunk megjelenéséről gondoskodó Tiszatáj Alapítványt segítené.

Adószámunk: 1 9082349 1 06

Az adóokmányokban található rendelkező nyilatkozatot tegye egy postai szabvány méretű borítékba. Ahhoz, hogy rendelkezése teljesíthető legyen, a nyilatkozaton a Tiszatáj Alapítvány adószámát, a borítékon az Ön nevét, lakáscímét és adóazonosító jelét pontosan tüntesse fel.

A szerkesztőség

*

Az év folyamán többször is közlünk majd olyan írásokat, amelyek az 1848–49-es forradalom és szabadságharc évfordulójához kapcsolódnak. E számunkban Milbacher Róbert tanulmányával és a diákmelléklettel a 175 évvel ezelőtt született Petőfi Sándorra is emlékezünk. Összeállításunkat a Nemzeti Kulturális Alap külön is támogatta.

*

Néhány szerzőnkről. TARNAI LÁSZLÓ Szegeden él, a Páholy c. színházi lap szerkesztője. Verseskötetei: Civilruhás pilátusok, Segíts égi király. SZAJBÉLY MIHÁLY a szegedi egyetem Klasszikus Magyar Irodalmi Tanszékének vezetője, irodalomtörténeti tanulmányait Álmok álmodói címmel az elmúlt évben adta ki a Magvető. RUSZOLY JÓZSEF a JATE Jogtörténeti Tanszékének professzora. MILBACHER RÓBERT jelenleg a JPTE tanársegéde.

Áprilisi számunk tartalmából:

„Honnan jövünk? Kik vagyunk? Hová megyünk?" Nemzet és integráció

Új sorozatunkban első alkalommal:

KRISTÓ GYULA: A középkor magyarjai – idegen tükörben

VEKERDI LÁSZLÓ: Az új nemzeti öncélúság (Negyedik kiegyezés?)

SÁNDOR IVÁN: A megoldhatatlanság önismerete
és az önismeret megoldhatatlansága

Ára: 60 Ft